संस्कृत-पद्य-मञ्जरी
ಸಂಸ್ಕೃತ–ಪದ್ಯ–ಮಂಜರೀ
Samskrita-Padya-Manjari
Samskrita Text Book - B.com I Semester
ಪ್ರಥಮ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಬಿ.ಕಾಂ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠ್ಯಪುಸ್ತಕ

ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು

ಡಾ.ಕೆ.ಆರ್.ಕುಮುದವಲ್ಲಿ

ಸಂಪಾದಕರು

ಡಾ.ಎಸ್.ಎನ್.ಪ್ರಾಣೇಶ

ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು
ಜೈನ್ ಕಾಲೇಜು

ಡಾ.ಎನ್.ಎಸ್.ಸುರೇಶ್

ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು
ಬಿ.ಎಮ್.ಎಸ್. ಮಹಿಳಾ ಕಾಲೇಜು

ಪ್ರಕಾಶಕರು, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ
ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ
ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜು ಆವರಣ
ಬೆಂಗಳೂರು – 560001

संस्कृत-पद्य-मञ्जरी

ಸಂಸ್ಕೃತ–ಪದ್ಯ–ಮಂಜರೀ

Samskrita-Padya-Manjari

Samskrita Text Book - B.com I Semester

ಪ್ರಥಮ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಬಿ.ಕಾಂ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠ್ಯಪುಸ್ತಕ

Chief Editor

Dr.K.R.Kumadavalli

Editors

Dr.S.N.Pranesha

Dr.N.S.Suresh

Bengaluru City University

Central College Campus

Bengaluru – 560001

SAMSKRUTA-PADYA-MANJARI : A prescribed Text Book in Samskritam for First Semester B.com Degree Classes Edited with Introduction, Translation and notes in Kannada and English by Dr. S.N. Pranesha, H.O.D. of Samaskritam, Jain College, Vasavi Temple Road, Bengaluru-560 004 and Dr. N.S. Suresh, H.O.D. Department of Samskritam, BMS Women's College, Bugle Rock Road, Gandhi Bazaar, Bengaluru-560 004

Page :

Price :

Published by Prasaranga
Bengaluru City University
Central College Campus,
Bengaluru-560 001.

ಕುಲಪತಿಗಳ ನುಡಿ

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ 2024–2025ನೇ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಿಂದ ರಾಜ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣನೀತಿ (ಎಸ್.ಇ.ಪಿ.)ಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪದವಿ ಸ್ತರದ ಎಲ್ಲ ಪಾಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೂ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಲು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ಸಂಬಂಧ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಲಿಯು ಎಲ್ಲ ಪದವಿ ತರಗತಿಗಳ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಪರಿಷ್ಕರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಹೊಸ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ **'ಸಂಸ್ಕೃತ–ಪದ್ಯ–ಮಂಜರೀ'** ಎಂಬ ಈ ಪಾಠ್ಯ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಪ್ರಥಮ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಬಿ.ಕಾಂ. ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪಾಠ್ಯಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ ಹಾಗೂ ಇತರ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ತವಾದ ಚಿಂತನೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ. ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯವು ಮಾನವನ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನೂ, ಮನಸ್ಸನ್ನೂ ಪಕ್ವಗೊಳಿಸಿ ಉತ್ತಮ ಜೀವನ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ. ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯಕಾರರು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರೂ, ಉದಾತ್ತ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸಿದವರೂ ಹಾಗೂ ಸಮಗ್ರ ಮಾನವಜನಾಂಗಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂದೇಶಗಳನ್ನು ನೀಡಿದವರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಹನೀಯರ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಮೂಲಕ ನಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಉತ್ತಮ ನೀತಿವಂತರೂ, ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಆಗಬೇಕೆಂಬುದು ನಮ್ಮ ಅನಿಸಿಕೆ.

ಅತ್ಯಂತ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯಾಂಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಪಾಠ್ಯಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲು ಶ್ರಮಿಸಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಲಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಶ್ರೀಮತಿ ಡಾ.ಕೆ.ಆರ್.ಕುಮುದವಲ್ಲಿಯವರಿಗೆ ವಂದನೆಗಳು. ಈ ಪುಸ್ತಕದ ಸಂಪಾದಕರಾದ ಎಸ್.ಎನ್. ಪ್ರಾಣೇಶ ಹಾಗೂ ಡಾ.ಎನ್.ಎಸ್. ಸುರೇಶ್ ಇವರಿಗೂ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಾಪಕರೂ ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ ಈ ಕೃತಿಯ ಸದುಪಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರೆಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಪ್ರೊ. ಲಿಂಗರಾಜ ಗಾಂಧಿ
ಕುಲಪತಿಗಳು
ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ
ಬೆಂಗಳೂರು–560 001

ಪ್ರಧಾನಸಂಪಾದಕರ ನುಡಿ

ಭಾರತಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ ದ್ವೇ ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಸ್ತಥಾ ।
ಯಾಭ್ಯಾಂ ಮಾನವ–ಮೌಲ್ಯಾನಾಂ ವರ್ಧನಂ ಶುದ್ಧ–ಜೀವನಮ್ ॥

ಭಾರತದ ಎರಡು ವಿಶೇಷತೆಗಳೆಂದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆ ಹಾಗೂ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ. ಇವುಗಳಿಂದ ಮಾನವೀಯ ಮೌಲ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಜೀವನವು ಶುದ್ಧವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಯಾವುದೇ ಸಾಹಿತ್ಯಕೃತಿಯೂ ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಸರ್ವವಿದಿತ. ಹೀಗೆ ಸಾವಿರಾರು ವರ್ಷಗಳ ಇತಿಹಾಸವಿರುವ ಈ ಭಾಷೆಯ ಕೃತಿಗಳ ಅಧ್ಯಯನ–ಅಧ್ಯಾಪನಗಳು ವಿಶ್ವದ ಹಲವಾರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನೂಚಾನವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿವೆ ಎಂಬುದು ಭಾರತೀಯರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಹೆಮ್ಮೆಯ ಸಂಗತಿ.

2024–2025ನೇ ಸಾಲಿನ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷೆಯಾಗಿ ಕರ್ತವ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯು ನನಗೆ ದೊರಕಿದ್ದು ನನ್ನ ಸೌಭಾಗ್ಯವೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿದ್ದೇನೆ. ರಾಜ್ಯದ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀತಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಪರಿಷ್ಕರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವುಗಳ ಸಂಪಾದನೆಯ ದಾಯಿತ್ವವನ್ನು ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಿಗೆ ವಹಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಪದವಿ ಸ್ತರದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅರಿವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಸೂಕ್ತವಾದ ವಿವರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಥಮ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಬಿ.ಕಾಂ. ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ **'ಸಂಸ್ಕೃತ–ಪದ್ಯ–ಮಂಜರೀ'** ಎಂಬ ಈ ಪಾಠ್ಯಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಜೈನ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದ ಡಾ.ಎಸ್.ಎನ್.ಪ್ರಾಣೇಶ ಹಾಗೂ ಬಿ.ಎಮ್.ಎಸ್. ಮಹಿಳಾ ಕಾಲೇಜಿನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದ ಡಾ.ಎನ್.ಎಸ್. ಸುರೇಶ್ ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾದ ಧನ್ಯವಾದಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಪದ್ಯಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ನೀತಿಶತಕ ಮತ್ತು ಗಜೇಂದ್ರ ಮೋಕ್ಷದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯಭಾಗಗಳು ಮನುಷ್ಯನ ಜೀವನದ ಸಾರವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನವನ್ನು ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಶೈಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಎಲ್ಲ ನಿರ್ಧಾರಗಳನ್ನೂ ಬೆಂಬಲಿಸಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಿರುವ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಉಪಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಪ್ರೊ. ಲಿಂಗರಾಜ ಗಾಂಧಿಯವರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಂದನೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ.

ಇತಿ,

ಡಾ.ಕೆ.ಆರ್.ಕುಮುದವಲ್ಲಿ
ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿ
ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ

ಸಂಪಾದಕರ ನುಡಿ

ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣ ಹಾಗೂ ಮಹಾಭಾರತ ಗ್ರಂಥಗಳು ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಿವೆ. ನಮ್ಮ ಜೀವನಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಿವೆ. 'ನಾವು ಇತಿಹಾಸದಿಂದ ಏನನ್ನೂ ಕಲಿಯಲಾಗದು' ಎಂಬುದು ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯರ ನಿಲುವು. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ಜೀವನವೇ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದು ನಮ್ಮ ಹಿರಿಯರ ಸ್ಪಷ್ಟ ಉಪದೇಶ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇಂದಿಗೂ ನಮ್ಮ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ, ಮಾತು-ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ-ಮಹಾಭಾರತಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇವುಗಳ ನಿರಂತರ ಅಧ್ಯಯನ, ಅಧ್ಯಾಪನ, ಪಾರಾಯಣ ಎಲ್ಲವೂ ನಮ್ಮ ಇಹಲೋಕದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೂ ಹಾಗೂ ಪರಲೋಕದ ಶಾಶ್ವತ ಸುಖಕ್ಕೂ ಕಾರಣವಾಗಿವೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಮಗೆ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ವಿಶ್ವಾಸವಿದೆ. ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಯಾವ ಸ್ತರದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೇ ಆದರೂ ರಾಮಾಯಣದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನವನ್ನು ಪಡೆದರೆ ಅವನ ಜೀವನವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ನಿಶ್ಚಿತ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಬಿ.ಕಾಂ. ಪದವಿ ತರಗತಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ರಾಮಾಯಣದ ಬಾಲಕಾಂಡದ ಕಥೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ಪಾಠ್ಯವನ್ನಾಗಿ ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀವಾಲ್ಮೀಕಿ ಮುನಿಗಳು ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಬರೆದರು. ಅವರನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಮಂದಿ ಕವಿಗಳು ಅದೇ ರಾಮಾಯಣವನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಸರಳವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ-ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಶ್ರೀರಾಮೋದಂತ' ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವು ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇದರ ಕವಿ ಯಾರು? ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸಂಸ್ಕೃತ-ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವಾಗಿದೆ. ಆದ ಕಾರಣ ಇದನ್ನು ಪ್ರಥಮ ಪಾಠವನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇದರೊಂದಿಗೆ ಆಧುನಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿಗಳಾದ ಶ್ರೀಶ್ರೀರಂಗಪ್ರಿಯ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳ 'ಗಜೇಂದ್ರ ಮೋಕ್ಷ' ಕಾವ್ಯದ ಸಂಗೃಹೀತ ಭಾಗವನ್ನು ದ್ವಿತೀಯ ಪಾಠವನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ತೃತೀಯ ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಭರ್ತೃಹರಿ ಮಹಾಕವಿಯ ನೀತಿಶತಕದ ಹತ್ತು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥ ಪಾಠದ ಭಾಗವಾಗಿ ಶ್ರೀಭಗವದ್ಗೀತೆಯ ಹದಿನೇಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದೇವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಪಾಠಗಳೂ ಜೀವನದ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಮೂಲಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಸಭ್ಯ ಹಾಗೂ ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನಾಗಿ ರೂಪಿಸುತ್ತವೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳು, ಕುಲಸಚಿವರು ಮೊದಲಾದವರ ಆದೇಶದಂತೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಲಿಯ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀಮತಿ ಡಾ.ಕೆ.ಆರ್.ಕುಮುದವಲ್ಲಿಯವರು ಇದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಠ್ಯ ಪುಸ್ತಕ ರಚನೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಭೆಯನ್ನು ನಡೆಸಲಾಯಿತು. ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಚರ್ಚಿಸಿ, ಇಂದಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಅಗತ್ಯವಾದ ಜೀವನ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಪಾಠ್ಯಪುಸ್ತಕವನ್ನು ರಚಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಸರ್ವತೋಮುಖವಾದ ವಿಕಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ನಮ್ಮ ವಿಶ್ವಾಸ. ಈ ಪುಸ್ತಕ-ರಚನೆಗೆ ನಮಗೆ ಆದೇಶಿಸಿ, ಸಹಕಾರ ನೀಡಿದ ಮಂಡಲಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಿಗೂ ಹಾಗೂ ಇತರ ಸದಸ್ಯರಿಗೂ ತುಂಬು ಹೃದಯದ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

ಸುಜನವಿಧೇಯರು

ಡಾ.ಎನ್.ಎಸ್.ಸುರೇಶ್

ಡಾ.ಎಸ್.ಎನ್.ಪ್ರಾಣೇಶ

Members of Samskrita Adhyayana Mandali (B.O.S)

1. Dr. K.R.Kumudavalli, Chairperson Associate Professor, Vijaya College, Bengaluru-560004.
2. Smt. G.S.Yadugiri, Member Associate Professor, SJRC College, Bengaluru
3. Dr. K.R.Janardhanachar Member Associate Professor in Sanskrit, Vijaya College, Bengaluru-560 004.
4. Dr. N.S.Suresh, Member Associate Professor in Sanskrit, BMS College for Women (Autonomous) Bugle Park Road, Basavanagudi, Bengaluru-560 004.
5. Dr. S.N. Pranesh, Member HOD & Associate Professor in Sanskrit, Jain College, Vasavi Temple Road, Basavanagudi, Bengaluru-560 004.
6. Vidwan N.R.Subramanya, Member HOD & Associate Professor in Sanskrit, Sindhi College, Kempapura, Hebbala, Bengaluru-560 024.
7. Vidwan H.N.Suresh, Member Associate Professor in Sanskrit, Vijaya College, Bengaluru-560 004.
8. Smt. Rajeshwari K., Member HOD & Assistant Professor in Sanskrit, MES College of Arts, Commerce & Science, Prof M.P.L. Sastryís Road, Malleshwaram, 15th Cross, Bengaluru-560 003.
9. Vidushi Malathi H., Member HOD & Assistant Professor in Sanskrit, RNS First Grade College, Channasandra, Bengaluru-560 098.
10. Vidwan S.Ramprasad, Member Assistant Professor in Sanskrit, Vijaya College, Jayanagar 4th Block, Bengaluru-560 011.

विषयानुक्रमणिका

भागः – 1

1. रामोदन्ते बालकाण्ड– सङ्ग्रहः – 09

2. गजेन्द्र–मोक्ष–सङ्ग्रहः – 22

3. नीतिशतके सुजन–पद्धतिः – 63

4. भगवद्गीतायाः सप्तदशाध्याय–सङ्ग्रहः – 72

भागः – 2

1. संस्कृत–पद्यकाव्य–परिचयः – 79

Scheme of Examination – 94

प्रथमो भागः Unit - 1
श्रीरामोदन्तम्
ಪೀಠಿಕೆ

ವಿಶ್ವ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಕೆಲವೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣವು ಅಗ್ರಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ. ಭರತಖಂಡದ ಜನಜೀವನವನ್ನು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ಇದರ ಅಧ್ಯಯನ ಅತ್ಯಗತ್ಯ. "ರಾಮಸ್ಯ ಅಯನಮಧಿಕೃತ್ಯ ಕೃತೋ ಗ್ರಂಥಃ" ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಅಂದರೆ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯದಾದ ದಶರಥನ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಪುತ್ರನಾದ ಶ್ರೀ ರಾಮಚಂದ್ರನ ಚರಿತೆ ಅಥವಾ ಅವನ ಜೀವನ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಮುನಿಗಳಿಂದ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಆದಿಕಾವ್ಯವೇ ರಾಮಾಯಣ. ಈ ಗ್ರಂಥವು ಇಂದು ಜಗತ್ತಿನಾದ್ಯಂತ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ನೈತಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮೌಲ್ಯಗಳೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಇಂದಿನವರೆಗೂ ಜನಜೀವನ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಅದ್ಭುತವಾದ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರುತ್ತಿರುವ ಇಂತಹ ಕೃತಿ ಇನ್ನೊಂದಿಲ್ಲ.

ಕಾಲ :

ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕುರಿತಾಗಿ ಅಥವಾ ರಾಮಾಯಣದ ರಚನೆಯ ಕಾಲದ ಕುರಿತಾಗಲೀ ಇದಮಿತ್ಥಂ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಬರಲು ಯಾವುದೇ ಸ್ಪಷ್ಟ ಆಧಾರಗಳು ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಾಚೀನ ನಂಬಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದ ರಚನೆಯಾಯಿತು. ಮತ್ತು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯೂ ರಾಮಾಯಣದ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ರಾಮನ ಕಾಲ, ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಾಲ ಮತ್ತು ರಾಮಾಯಣದ ರಚನೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸಮಕಾಲದಲ್ಲಾಯಿತು ಎನ್ನಬಹುದು. ವೇದಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯೇ ಗ್ರಂಥದ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರಾಮಾಯಣ ರಚನೆ ವೇದಕಾಲೋತ್ತರ ಎನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ರಾಮೋಪ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದರಿಂದ ರಾಮಾಯಣದ ರಚನೆ ಮಹಾಭಾರತಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ಆಗಿತ್ತು. ರಾಮನ ಜನನ ಕಾಲದ ಗ್ರಹಸ್ಥಿತಿ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಖಗೋಳ ಶಾಸ್ತ್ರ ಅಥವಾ ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಅಂತಹ ಗ್ರಹಸ್ಥಿತಿ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಪೂ. 5000 ಸಾವಿರಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಇತ್ತು. ಈ ಆಧಾರಗಳ ಮೇಲೆ ರಾಮಾಯಣದ ರಚನೆ ಕ್ರಿ.ಪೂ. 6000 ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಪೂ. 4000 ವರ್ಷಗಳ ಮಧ್ಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು.

ವಾಲ್ಮೀಕಿ :

ಲವಕುಶರನ್ನು ಪೋಷಿಸಿ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನೀಡಿ, ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ರಾಮಾಯಣದ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ಮತ್ತು ಕರ್ತೃಗಳೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ತಮಸಾ ನದೀ ತೀರದ ಸಮಿತ್ತುಗಳ ಸಂಗ್ರಹಣೆಗೆ ಶಿಷ್ಯರೊಂದಿಗೆ ಹೋದಾಗ ಕಂಡ ಕ್ರೌಂಚ ಪಕ್ಷಿಯ ಶೋಕವು ಶ್ಲೋಕರೂಪದಿಂದ ಹೊರಬಂದಿತು. ಇದೇ ಮೊದಲ ಛಂದೋಬದ್ಧ ರಚನೆ. ನಾರದರ ಮೂಲಕ ಬ್ರಹ್ಮನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ರಾಮಾಯಣದ ರಚನೆಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯನ್ನು ಆದಿಕವಿ ಎಂದೂ ಮತ್ತು ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಆದಿಕಾವ್ಯವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸಮಸ್ತ ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಂಪರೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಗೆ ಆಭಾರಿಯಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಕಾಳಿದಾಸನದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವ ಈ ಶ್ಲೋಕವೇ ಸಾಕ್ಷಿ.

कूजन्तं राम रामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।
आरुह्य कविताशाखां वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥

ರಾಮಾಯಣ :

ರಾಮನ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ 7 ಕಾಂಡಗಳು ಹಾಗೂ ಒಟ್ಟು 24000 ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ. ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ಸೂರ್ಯವಂಶದ ರಾಜಪುತ್ರ ರಾಮ, ಆತನ ಮಡದಿ ಸೀತೆ ಮತ್ತು ಆ ಸೀತೆಯನ್ನು ಅಪಹರಣ ಮಾಡಿದ ರಾವಣನ ಸಂಹಾರ ಇವು ರಾಮಾಯಣದ ಮುಖ್ಯ ಕಥಾವಸ್ತು.

1. **ಬಾಲಕಾಂಡ:** ರಾಮನ ಜನನ, ಬಾಲ್ಯ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರೊಡನೆ ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ರಾಕ್ಷಸ ಸಂಹಾರ, ವಿವಿಧ ಅಸ್ತ್ರಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿ, ಸೀತಾ ಸ್ವಯಂವರ ಮುಂತಾದ ಘಟನೆಗಳು ಈ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿವೆ.

2. **ಅಯೋಧ್ಯಾ ಕಾಂಡ :** ಕೈಕೇಯಿ ಎರಡು ವರಗಳನ್ನು ಕೇಳುವುದು, ರಾಮ ಸೀತಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣರ ವನವಾಸ ಮತ್ತೆ ಪುತ್ರಶೋಕದಿಂದ ದಶರಥನ ಮರಣ ಇಲ್ಲಿಯ ಕಥಾವಸ್ತು.

3. **ಅರಣ್ಯ ಕಾಂಡ :** ರಾಮ, ಸೀತೆ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮಣರ ವನವಾಸ ಜೀವನ ಖರದೂಷಣಾದಿ ರಾಕ್ಷಸರ ಸಂಹಾರ, ಶೂರ್ಪಣಖಾ ಪ್ರಸಂಗ ಮತ್ತು ಸೀತಾಪಹರಣ–ಈ ಕಾಂಡದ ಪ್ರಮುಖ ವಿಷಯಗಳು.

4. **ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾ ಕಾಂಡ :** ಸೀತೆಯನ್ನು ಅರಸುತ್ತಾ ರಾಮ ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆಗೆ ಬರುವುದು, ವಾನರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಗ್ರೀವ–ಹನುಮಂತ ಮುಂತಾದ ಕಪಿವೀರರ ಸಖ್ಯ, ವಾನರ ಸೈನ್ಯದಿಂದ ಸೀತಾನ್ವೇಷಣೆ ಈ ಕಾಂಡದ ಪ್ರಮುಖ ವಿಷಯಗಳು.

5. **ಸುಂದರ ಕಾಂಡ :** ಹನುಮಂತನ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರು ಸುಂದರ, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಕಾಂಡಕ್ಕೆ ಸುಂದರಕಾಂಡ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹನುಮಂತ ಸಮುದ್ರೋಲ್ಲಂಘನ ಮಾಡಿ; ಅಶೋಕ ವನದಲ್ಲಿ ಸೀತೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಆಕೆಗೆ ರಾಮನ ಉಂಗುರವನ್ನು ನೀಡಿ, ಆಕೆಯಿಂದ ಪಡೆದ ಚೂಡಾಮಣಿಯನ್ನು ತಂದು ರಾಮನಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಿ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಇದರ ಪ್ರಮುಖ ವಿಷಯ.

6. **ಯುದ್ಧ ಕಾಂಡ :** ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇತುಬಂಧನ, ರಾಮ–ರಾವಣರ ಯುದ್ಧ, ರಾವಣನ ಸಂಹಾರ, ಪರಿವಾರ ಸಮೇತ ರಾಮ ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಪುನರಾಗಮನ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಾಮ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಮೊದಲಾದ ವರ್ಣನೆಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ.

7. **ಉತ್ತರ ಕಾಂಡ :** ವನವಾಸದ ನಂತರ ರಾಮ ಸೀತೆ ಅಯೋಧ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಳೆದ ದಿನಗಳು, ಅಗಸನ ಮಾತಿನ ಕಾರಣ ರಾಮನಿಂದ ಸೀತಾ ಪರಿತ್ಯಾಗ, ಲವಕುಶ ಜನನ, ರಾಮಾವತಾರದ ಸಮಾಪ್ತಿ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ವಿಷಯಗಳು.

ಮೊದಲ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಕಾಂಡಗಳ ಕರ್ತೃ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಎನ್ನುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಂದೇಹಗಳಿದ್ದರೂ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸ, ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಾಭಾಸಗಳಿದ್ದರೂ ಈ ಎರಡೂ ಕಾಂಡಗಳು ರಾಮಾಯಣದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗಗಳು ಎನ್ನುವುದು ಕೆಲವು ತಜ್ಞರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

'परं कवीनाम् आधारम्' ಎಂದು ಹೇಳುವಂತೆ ಈ ಕೃತಿಯ ಪ್ರಭಾವ ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಂಪರೆಯ ಮೇಲೆ ಅಗಾಧವಾಗಿದೆ. ಭಾಸ, ಕಾಳಿದಾಸ, ಭವಭೂತಿ, ಕನ್ನಡದ ಆದಿಕವಿ ಪಂಪ, ಕುವೆಂಪು, ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಐಯ್ಯಂಗಾರ್, ರವೀಂದ್ರನಾಥ ಟಾಗೂರ್ ಮುಂತಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕವಿಗಳು, ಶಂಕರ, ಮಧ್ವ, ರಾಮಾನುಜರೇ ಮೊದಲಾದ ಆಚಾರ್ಯರೂ, ಮಹಾತ್ಮಾಗಾಂಧಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಾಜಿಕ ನಾಯಕರೂ ಸಹಾ ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರೇ ಎನ್ನುವುದು ಮತ್ತು ಪ್ರಪಂಚದ ಪ್ರಮುಖ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಈ ಕೃತಿ ಅನುವಾದವಾಗಿರುವುದು, ಭಾರತೀಯೇತರ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೂ ರಾಮಾಯಣಾಧಾರಿತ ಕೃತಿಗಳ ರಚನೆಯಾಗಿರುವುದು ರಾಮಾಯಣದ ಅನನ್ಯತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.

Ramayana

The Ramayana is widely regarded as the best among the classic literary works in the world. It is revered as the Adi-kavya, or the first poetry which is a testament to its age and importance. By delving into the Ramayana, readers gain a profound perspective on the life and cultural ethos of the people of Bharata. The word “Ramayana” translates to “the path walked by Rama”offering an account of the life of Sri Rama, an incarnation of Lord Vishnu. The Ramayana offers a profound insight into the culture, values, and way of life of the people of Bharata, making it a valuable resource for understanding the moral, political, social, ethical, and family values.

Age of Ramayana:

Owing to the lack of historical evidence, the age of Ramayana and Valmiki, the author of Ramayana, cannot be ascertained unambiguously. It is believed that the Ramayana was written in the Treta yuga. From the study of the Ramayana, one can understand that the composition of Ramayana, Rama and Valmiki were contemporary. Scholars believe that Ramayana belongs to the post-Vedic age as the very purpose of Ramayana is to establish the Vedic values. As one can see Ramopaakhyaana, a brief account of Ramayana in the Mahabharata, it can be concluded Ramayana is older than the Mahabharata. The planetary positions at the time of birth of Rama as given in the Ramayana, astronomically correspond to 5000 BC or earlier. So, one can safely guess, that the time of Ramayana was between 6000 BC and 4000 BC.

Valmiki:

The story of how sage Valmiki composed the first ‘Shloka’ in history is a fascinating and significant aspect of the Ramayana. The incident, where Valmiki witnessed the poignant scene of the krouncha bird’s death and its partner’s grief, deeply touched his heart and soul. The verse that spontaneously emerged from his grief was not only poetically beautiful but also structurally perfect in meter, known as ‘Shloka.’

This incident led to Valmiki being hailed as ‘Adi-Kavi,’ the first poet, and his creation Ramayana as ‘Adi-Kavya,’ the first poetry. This moment marked the genesis of poetic expression and literary artistry in ancient India, with Valmiki setting the stage for a rich tradition of storytelling and verse composition.

Moreover, sage Valmiki’s role in the upbringing of Lava and Kusha, the twin sons of Lord Rama, further underscores his pivotal position in the Ramayana. His guidance and mentorship of the young princes not only shaped their characters but also reinforced the enduring legacy of Valmiki as a revered sage, poet, and teacher.

The Ramayana, with its seven cantos or 'Kaandas', stands as a monumental literary work consisting of twenty-four thousand verses or 'Shlokas'. This epic narrative is centred around the life and adventures of Prince Rama of Ayodhya, who undergoes a period of exile and undertakes a quest to rescue his beloved wife Sita from the clutches of the demon king Ravana. The Ramayana delves into profound themes such as dharma, righteousness, and the eternal struggle between good and evil, offering valuable insights into human morality and spirituality.

As a foundational text in Indian culture, the Ramayana holds immense cultural and religious significance, revered for its moral teachings and timeless wisdom. Over the centuries, the epic has been retold, reinterpreted, and adapted in various forms of literature, art, and performance, reflecting its enduring influence and appeal across diverse media and audiences. The universal themes and characters depicted in the Ramayana continue to resonate with people worldwide, making it a cherished and celebrated masterpiece of world literature.

Baala Kanda is the first chapter of the Ramayana. It primarily focuses on the early life of Lord Rama, his birth, childhood, and his marriage to Sita. The Bala Kanda also includes the story of Rama's father, King Dasharatha, and the events leading up to Rama's exile from Ayodhya. It is considered a significant part of the Ramayana as it sets the stage for the rest of the epic.

Ayodhya Kanda, the second chapter, primarily focuses on the events that occur in the city of Ayodhya, including the exile of Lord Rama, the grief of his father King Dasharatha, and the reactions of Rama's brothers and his wife Sita. It also includes the plotting of Kaikeyi, Rama's stepmother, which leads to Rama's exile. This book sets the stage for Rama's journey to the forest and Sita's subsequent abduction by the demon king Ravana.

Aranya Kanda the third chapter, primarily focuses on the period of Lord Rama's exile in the forest, along with his wife Sita and his brother Lakshmana. It narrates their encounters with various rishis - ascetics, demons during their time in the forest. One of the key events in this book is the abduction of Sita by the demon king Ravana, which sets the stage for the rest of the epic's story.

Kishkindha Kanda the fourth chapter of the Ramayana, primarily focuses on the search for Sita, who was abducted by the demon king Ravana. This part of the epic describes the journey of Lord Rama and Lakshmana to the kingdom of Kishkindha, where they meet Hanuman and Sugriva. The Kishkindha Kanda narrates the alliance between Rama and Sugriva, the search for Sita, and the

battle with Vali, Sugriva's brother. It is a significant part of the Ramayana as it sets the stage for the events leading up to the war with Ravana.

Sundara Kanda the fifth chapter depicts the adventures of Hanuman, as he travels to Lanka in search of Sita. The Sundara Kanda also includes Hanuman's meeting with Sita, his destruction of parts of Lanka, and his interactions with Ravana's forces. This part of the Ramayana is significant for the pivotal role played by Hanuman and the events that lead to the eventual war between Rama and Ravana.

Yuddha Kanda is the sixth chapter of the Ramayana. It explains the Great War between Lord Rama and the demon king Ravana, culminating in the ultimate victory of Rama and the rescue of Sita. The Yuddha Kanda describes the preparations for the battle, the various confrontations between Rama's allies and Ravana's forces, and the ultimate showdown between Rama and Ravana. This part of the Ramayana is significant as it depicts the triumph of good over evil and the restoration of righteousness leading to the coronation of Rama at Ayodhya.

Uttara Kanda is the seventh and final chapter of the Ramayana. This section includes the return of Rama, Sita's exile, the birth of their twin sons, Lava and Kusha, and the reunion of Rama with his sons. The Uttara Kanda also includes Sita's return to the Earth. This part of the Ramayana provides closure to the epic and depicts the moral and ethical dilemmas faced by the characters.

The impact of the Ramayana on literature, philosophy, and society is truly profound and enduring. Throughout the ages, numerous writers and poets have been inspired by this epic tale. Notable figures like Bhaasa, Kalidasa, Bhavabhooti, Pampa, Kuvempu, and Masti Venkatesha Iyengar have created literary works that reflect the themes and characters of the Ramayana, showcasing its timeless relevance and universal appeal.

Additionally, revered sages and acharyas such as Shankaracharya, Madhvacharya, Ramanuja-charya, and others have drawn spiritual insights and philosophical lessons from the Ramayana, incorporating its teachings into their own works and teachings.

Moreover, the Ramayana's influence extends to social leaders and freedom fighters like Rabindranath Tagore, Sri Aurobindo, and Mahatma Gandhi, who found inspiration in its moral values and ideals. The Ramayana's depiction of righteousness, duty, and devotion continues to resonate with individuals seeking guidance and inspiration in their personal and societal lives.

The widespread translation of the Ramayana into multiple languages across India and the world further underscores its enduring legacy and universal appeal. This epic remains a beacon of cultural heritage, moral wisdom, and artistic excellence, transcending boundaries of time and geography to touch the hearts and minds of people across diverse cultures and generations.

The term 'Sriramodantam' is composed of the words 'Srirama' and 'udantam' meaning 'the story of Srirama'. Sriramodantam is a 'laghukavyam' (minor poetical composition). This Kavya, which is a highly abridged version of "Valmiki Ramayana", was used as a tool to teach effectively Vibhakti, Sandhi, Samasa. The work begins with the verse

श्रीपतिं प्रणिपत्याहं श्रीवत्साङ्कित–वक्षसम् ।
श्रीरामोदन्तमाख्यासे श्रीवाल्मीकिप्रकीर्तितम् ॥

It is a great pity that the author of Sriramodantam is unknown. The author, in his inimitable and simple style, has narrated, in just 200 verses, the seven kandas of Ramayana that was expounded by Valmiki in 24000 verses.

श्रीराम–प्रार्थना

रामो राजमणिः सदा विजयते रामं रमेशं भजे
रामेणाभिहता निशाचर–चमूः रामाय तस्मै नमः ।
रामान्नास्ति परायणं परतरं रामस्य दासोऽस्म्यहं
रामे चित्तलयस्सदा भवतु मे हे राम माम् उद्धर ॥

आपदामपहर्तारं दातारं सर्वसम्पदाम् ।
लोकाभिरामं श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥

****

प्रथमः पाठः

रामोदन्ते बालकाण्ड-सङ्ग्रहः

श्रीपतिं प्रणिपत्याहं श्रीवत्साङ्कित-वक्षसम् ।
श्रीरामोदन्तमाख्यास्ये श्रीवाल्मीकि-प्रकीर्तितम् ॥ १॥

पुरा विश्रवसः पुत्रो रावणो नाम राक्षसः ।
आसीदस्यानुजौ चास्तां कुम्भकर्णविभीषणौ ॥ २॥

ते तु तीव्रेण तपसा प्रत्यक्षीकृत्य वेधसम् ।
वव्रिरे च वरानिष्टानस्मादाश्रितवत्सलात् ॥३॥

रावणो मानुषादन्यैरवध्यत्वं तथानुजः ।
निर्देवत्वेच्छया निद्रां कुम्भकर्णोऽवृणीत च ॥ ४॥

विभीषणो विष्णुभक्तिं वव्रे सत्त्वगुणान्वितः ।
तेभ्य एतान्वरान्दत्त्वा तत्रैवान्तर्दधे प्रभुः ॥ ५॥

रावणस्तु ततो गत्वा रणे जित्वा धनाधिपम् ।
लङ्कापुरीं पुष्पकं च हृत्वा तत्रावसत्सुखम् ॥६॥

यातुधानास्ततः सर्वे रसातलनिवासिनः ।
दशाननं समाश्रित्य लङ्कायां सुखमावसन् ॥७॥

मन्दोदरीं मयसुतां परिणीय दशाननः ।
तस्यामुत्पादयामास मेघनादाह्वयं सुतम् ॥८॥

रसां रसातलं चैव विजित्य स तु रावणः ।
लोकानाक्रमयन् सर्वाञ्जहार च विलासिनीः ॥ ९॥

दूषयन्वैदिकं कर्म द्विजानर्दयति स्म सः ।
आत्मजेनान्वितो युद्धे वासवं चाप्यपीडयत् ॥ १०॥

तदीयतरुरत्नानि पुनरानाय्य किङ्करैः ।
स्थापयित्वा तु लङ्कायामवसच्च चिराय सः ॥ ११॥

ततस्तस्मिन्नवसरे विधातारं दिवौकसः ।
उपगम्योचिरे सर्वं रावणस्य विचेष्टितम् ॥१२॥

तदाकर्ण्य सुरैः साकं प्राप्य दुग्धोदधेस्तटम् ।
तुष्टाव च हृषीकेशं विधाता विविधैः स्तवैः ॥ १३॥

आविर्भूयाथ दैत्यारिः पप्रच्छ च पितामहम् ।
किमर्थमागतोऽसि त्वं साकं देवगणैरिति ॥ १४॥

ततो दशाननात्पीडामजस्तस्मै न्यवेदयत् ।
तच्छ्रुत्वोवाच धातारं हर्षयन्विष्टरश्रवाः ॥ १५॥

अलं भयेनात्मयोने गच्छ देवगणैः सह ।
अहं दाशरथिर्भूत्वा हनिष्यामि दशाननम् ॥१६॥

आत्मांशैश्च सुराः सर्वे भूमौ वानररूपिणः ।
जायेरन्मम साहाय्यं कर्तुं रावणनिग्रहे ॥ १७॥

एवमुक्त्वा विधातारं तत्रैवान्तर्दधे प्रभुः ।
पद्मयोनिस्तु गीर्वाणैः समं प्रायात्प्रहृष्टधीः ॥ १८॥

अजीजनत्ततः शक्रो वालिनं नाम वानरम् ।
सुग्रीवमपि मार्ताण्डो हनुमन्तं च मारुतः ॥ १९॥

पुरैव जनयामास जाम्बवन्तं च पद्मजः ।
एवमन्ये च विबुधाः कपीनजनयन्बहून् ॥२०॥

ततो वानरसङ्घानां वाली परिवृढोऽभवत् ।
अमीभिरखिलैः साकं किष्किन्धामध्युवास च ॥ २१॥

आसीद्दशरथो नाम सूर्यवंशेऽथ पार्थिवः ।
भार्यास्तिस्रोऽपि लब्ध्वासौ तासु लेभे न सन्ततिम् ॥२२॥

ततः सुमन्त्रवचनादृष्यशृङ्गं स भूपतिः ।
आनीय पुत्रकामेष्टिमारेभे सपुरोहितः ॥ २३॥

अथाग्नेरुत्थितः कश्चिद्गृहीत्वा पायसं चरुम् ।
एतत्प्राशय पत्नीस्त्वमित्युक्त्वाऽदान्नृपाय सः ॥ २४॥

तद्गृहीत्वा तदैवासौ पत्नीः प्राशयदुत्सुकः ।
ताश्च तत्प्राशनादेव नृपाद्गर्भमधारयन् ॥ २५॥

पूर्णे कालेऽथ कौसल्या सज्जनाम्भोजभास्करम् ।
अजीजनद्रामचन्द्रं कैकेयी भरतं तथा ॥ २६॥

ततो लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्राजीजनत्सुतौ ।
अकारयत्पिता तेषां जातकर्मादिकं द्विजैः ॥ २७॥

ततो ववृधिरेऽन्योन्यं स्निग्धाश्चत्वार एव ते ।
सकलासु च विद्यासु नैपुण्यमभिलेभिरे ॥ २८॥

॥ इति श्रीरामोदन्ते बालकाण्ड-सङ्ग्रहः समाप्तः ॥

ಶ್ರೀರಾಮೋದಂತ ಬಾಲಕಾಂಡಸಂಗ್ರಹ
ಕನ್ನಡಾನುವಾದ

'ರಾಮೋದಂತ' ಎಂಬ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಯಾವ ಕವಿಯು ಬರೆದಿರುವುದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಈ ಗ್ರಂಥವು ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಇತಿಹಾಸವಾದ ರಾಮಾಯಣದ ಬಗ್ಗೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಬಹಳ ಸರಳವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಇದರ ಮೂಲ ಗ್ರಂಥವಾದ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಪದವಿಯ ಸ್ತರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬಹಳ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ.

ಪೀಠಿಕೆ – ಭಾರತೀಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ಯಾವುದೇ ಕ್ರಿಯೆಯ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ದೇವರ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಲೇಬೇಕು. ಅದರಂತೆ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ಶ್ರೀಪತಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುವ ಮೂಲಕ ಮಂಗಲಾಚರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

1. ನಾನು (ಕವಿಯು) ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ, ಶ್ರೀವಾಲ್ಮೀಕಿಗಳು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ರಾಮನ ಚರಿತೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತೇನೆ.
2. ಬಹಳ ಕಾಲದ ಹಿಂದೆ, ವಿಶ್ರವಸು ಎಂಬ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ) ರಾವಣನೆಂಬ ಮಗನೊಬ್ಬನಿದ್ದನು. ಅವನು ರಾಕ್ಷಸ ಸ್ವಭಾವದವನು. ಅವನಿಗೆ ಕುಂಭಕರ್ಣ ಹಾಗೂ ವಿಭೀಷಣರೆಂಬ ತಮ್ಮಂದಿರು ಇದ್ದರು.
3. ಆ ಮೂವರೂ ಬಹಳ ಉತ್ಕಟವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡರು. ಭಕ್ತಪ್ರಿಯನಾದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ತಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ವರಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು.
4. ರಾವಣನು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಹೊರತು ಪಡಿಸಿ ಬೇರೆ ಯಾರಿಂದಲೂ ತಾನು ಸಾಯಬಾರದು ಎಂಬ ವರವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಅವನ ತಮ್ಮನಾದ ಕುಂಭಕರ್ಣನು 'ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ "ನಿರ್ದೇವತ್ವ" ಅಂದರೆ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳೂ ಇರಬಾರದು' ಎಂಬ ವರವನ್ನು ಕೇಳಲು ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗಿದ್ದ. ಆದರೆ ಬಾಯ್ತಪ್ಪಿ ನಿದ್ರಾವಸ್ಥೆ ಬೇಕೆಂದು ವರವನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡ.
5. ಆದರೆ ಸತ್ವಗುಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ವಿಭೀಷಣನು ತನಗೆ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿ ಬೇಕೆಂಬ ವರವನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡನು. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಈ ಮೂವರಿಗೂ ಅವರಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ವರಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಯವಾದರು.
6. ಅನಂತರ (ವರವನ್ನು ಪಡೆದ ಮೇಲೆ) ರಾವಣನು ಕುಬೇರನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಗೆದ್ದನು. ಅವನ ಲಂಕಾಪಟ್ಟಣವನ್ನೂ, ಪುಷ್ಪಕವಿಮಾನವನ್ನೂ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಆ ಲಂಕೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸುಖವಾಗಿ ವಾಸಮಾಡತೊಡಗಿದನು.
7. ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ರಸಾತಳ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದ ರಾಕ್ಷಸರು ಹತ್ತುತಲೆಯ ರಾವಣನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಲಂಕೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸುಖವಾಗಿ ವಾಸಿಸತೊಡಗಿದರು.
8. ದಶಮುಖನಾದ ರಾವಣನು ಮಯನೆಂಬ ಅಸುರನ ಮಗಳಾದ ಮಂದೋದರಿಯನ್ನು (ಮಂಡೋದರಿಯನ್ನು) ಮದುವೆಯಾಗಿ, ಅವಳಲ್ಲಿ ಮೇಘನಾದನೆಂಬ ಮಗನನ್ನು ಪಡೆದನು.
9. ಆ ರಾವಣನು ಭೂಲೋಕವನ್ನೂ, ರಸಾತಲವನ್ನೂ ಗೆದ್ದು, ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿ, ಸುಂದರಿಯರಾದ ಬಹಳ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಹೊತ್ತೊಯ್ದನು.

10. ಆ ರಾವಣನು ವೇದೋಕ್ತವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ತನ್ನ ಮಗನಾದ ಮೇಘನಾದನೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಪೀಡಿಸಿದನು.
11. ಆ ರಾವಣನು, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷವನ್ನೂ, ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ರತ್ನಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಸೇವಕರಿಂದ ಲಂಕೆಗೆ ತರಿಸಿ, (ಅಂದವಾಗಿ) ಜೋಡಿಸಿ, ಬಹಳ ಕಾಲದವರೆಗೂ ವಾಸಿಸಿದನು.
12. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ, ರಾವಣನ ಎಲ್ಲ ದುಷ್ಕೃತ್ಯಗಳನ್ನೂ ನಿವೇದಿಸಿದರು.
13. ಆ ಎಲ್ಲ ವಿಚಾರಗಳನ್ನೂ ಆಲಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು, ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದ ತೀರಕ್ಕೆ ಬಂದು ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಹೃಷೀಕೇಶನೆನಿಸಿರುವ (ಎಲ್ಲರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೂ ನಿಯಂತ್ರಿಸುವವನು. 'ಹೃಷೀಕಂ ವಿಷಯೇಂದ್ರಿಯಮ್' ಇತಿ ಕೋಶಃ) ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿದರು.
14. ಆಗ, ದೈತ್ಯರ ಶತ್ರುವಾದ ನಾರಾಯಣನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಗೋಚರನಾಗಿ 'ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೇ, ತಾವು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದ ಕಾರಣವಾದರೂ ಏನು?' ಎಂದು ಕೇಳಿದನು.
15. ಅನಂತರ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು, ದಶಾನನನಿಂದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಪೀಡನೆಯನ್ನು ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದರು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿದ ವೈಕುಂಠಾಧಿಪತಿಯು ಎಲ್ಲರನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತಾ ಹೀಗೆ ನುಡಿದನು.
16. ಎಲೈ, ಆತ್ಮಯೋನಿಯೆನಿಸಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೇ, ನೀವು ಆತಂಕ, ಭಯ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಿ. ನಿಮ್ಮ ನಿಮ್ಮ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಸಾಗಿ. ನಾನು ದಶರಥನ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ದಶಮುಖನನ್ನು ಸಂಹರಿಸುತ್ತೇನೆ.
17. ರಾವಣನನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಲು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವಾನರರಾಗಿ ಹುಟ್ಟಲಿ.
18. ಸರ್ವ ಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಹೀಗೆ ನುಡಿದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಧಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಪದ್ಮಯೋನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷಗೊಂಡವರಾಗಿ ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೊರಟರು.
19. ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಅಂಸದಿಂದ ವಾಲಿಯೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕಪಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದನು. ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಅಂಶದಿಂದ ಸುಗ್ರೀವನನ್ನೂ, ವಾಯುದೇವನು ತನ್ನ ಅಂಶದಿಂದ ಹನೂಮಂತನನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿಸಿದರು.
20. ಬಹಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಜಾಂಬವಂತನೆಂಬ ಕರಡಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದರು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಬಹಳ ಕಪಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರು.
21. ಅನಂತರ ವಾಲಿಯು ಎಲ್ಲ ವಾನರಸಮೂಹಕ್ಕೆ ರಾಜನಾದನು. ಅವರೆಲ್ಲರಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸತೊಡಗಿದನು.
22. ಹೀಗಿರುವಾಗ, ಸೂರ್ಯವಂಶದಲ್ಲಿ ದಶರಥನೆಂಬ ರಾಜನಿದ್ದನು. ಅವನಿಗೆ ಮೂವರು ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದರು. ಆದರೂ ಆ ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲಿ ಸಂತತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲಾಗಲಿಲ್ಲ.
23. ಕಾಲ ಕಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ, ಆ ದಶರಥ ರಾಜನು ತನ್ನ ಆಪ್ತನಾದ ಸುಮಂತ್ರನ ಮಾತಿನಂತೆ ಋಷ್ಯಶೃಂಗನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು ಕರೆಸಿ, ಅನೇಕ ಪುರೋಹಿತರೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪುತ್ರಕಾಮೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದನು.

24. ಆ ಯಜ್ಞವು ನಡೆಯುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದಿಂದ ಯಜ್ಞಪುರುಷನು ಎದ್ದು ಬಂದನು. ಅವನು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಚರುರೂಪವಾದ ಪಾಯಸವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದನು. 'ಎಲೈ ದಶರಥನೇ, ನೀನು ಈ ಪಾಯಸವನ್ನು ನಿನ್ನ ಮೂವರು ಪತ್ನಿಯರಿಗೆ ನೀಡು' ಎಂದು ನುಡಿದು ಆ ರಾಜನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು.
25. ಆಗ ಅತ್ಯಂತ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ರಾಜನು ಬಹಳ ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಅದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿಯರಿಗೆ ನೀಡಿದನು. ಅವರು ಆ ಪಾಯಸವನ್ನು ಕುಡಿದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ರಾಜನಿಂದ ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿದರು.
26. ಗರ್ಭದ ಸಮಯವು ಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತಿರಲು, ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿಯು ಸಜ್ಜನರೆಂಬ ಕಮಲಗಳಿಗೆ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಹಿತ ನೀಡುವ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನಿಗೆ ಜನ್ಮ ನೀಡಿದಳು. ಹಾಗೆಯೇ ಕೈಕೇಯಿಯು ಭರತನಿಗೆ ಜನ್ಮ ನೀಡಿದಳು.
27. ಅನಂತರ ಸುಮಿತ್ರೆಯು ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಶತ್ರುಘ್ನರಿಗೆ ಜನ್ಮ ಕೊಟ್ಟಳು. ಆ ಮಕ್ಕಳ ತಂದೆಯಾದ ದಶರಥನು ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಕರೆಸಿ ಜಾತಕರ್ಮವೇ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದನು.
28. ಅನಂತರ ಆ ನಾಲ್ವರೂ ಪರಸ್ಪರ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಬೆಳೆದರು. ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲೂ ಕೌಶಲ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದರು.

ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ ರಾಮೋದಂತ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಾಲಕಾಂಡಸಂಗ್ರಹವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು

English Translation

1. Bowing to Lakshmi's consort, Vishnu, who has a mark, Srivatsa, on his chest, I shall relate the story of Sri Rama, as narrated by Valmiki.
2. Long ago there was a Rakshasa2 named Ravana who was the son of sage Visravas. Ravana's younger brothers were Kumbhakarna and Vibheeshana.
3. By their severe penance, they made Brahma appear before them and asked for desired boons from Brahma who is affectionate towards his devotees.
4. Ravana chose not to be killed by anyone except humans. Kumbhakarna wanted to surpass all devas, instead asked for constant sleep, by slip of tongue.
5. Vibheeshana, who was endowed with noble qualities, asked for devotion to Vishnu. Giving them these boons, Brahma disappeared.
6. Ravana then won a battle against the Lord of riches, Kubera, took from him the city of Lanka and the Pushpaka4 and lived there happily.
7. Then, all the Rakshasas who were living in Rasatala, took refuge in ten-headed Ravana and lived happily in Lanka.
8. Ravana married Mandodari, daughter of Maya, and begot a son in her called, Meghanada.
9. Ravana conquered the earth and Rasatala, tormented all the worlds and carried away the beautiful women.
10. Dishonoring the Vedic rituals, Ravana oppressed the twice-born. Accompanied by his son, he defeated Devendra in battle.

11. Fetching the wish-yielding trees (from Heaven) through his servants, Ravana planted them in Lanka and lived there for a long time.
12. Devas, then, approached Brahma and related to him all the misdeeds of Ravana.
13. Having heard their woes, Brahma went with devas to the shores of the ocean of milk. propitiated Vishnu by various hymns.
14. Then Vishnu, the enemy of Asuras, appeared before them and asked Brahma why he had come there with devas.
15. Then Brahma told Vishnu about the troubles caused by Ravana. Hearing that, Vishnu cheered up Brahma and said:
16. "Enough of the fears, Oh Brahma, Oh Brahma, go back along with devas. I will take birth as son of King Dasaratha and will kill the ten-headed Ravana."
17. "Let all devas, through part of their souls, take birth as monkeys on the earth to help me in slaying Ravana."
18. Having spoken thus to Brahma, Vishnu disappeared. Brahma gladly went back along with devas.
19. Devendra created a monkey named Vali, Sun created Sugreeva and Vayu created Hanuman.
20. Brahma had created Jambavan long ago. Similarly all other devas reated numerous monkeys.
21. Vali became the leader of those monkeys and with all of them inhabited Kishkindha.
22. There was a king called Dasaratha who belonged to the clan of the sun. Though he had three wives, he had no sons.
23. Then, on the advice of Sumantra, he brought sage Rishyasringa and got Putrakameshti conducted with Rishyasringa as the priest.
24. From the fire arose a divine being, holding in his hand a cup of milk porridge and gave it to the king saying "Feed this to your wives.
25. He took it and fed his wives the porridge immediately. As a result, the queens became pregnant through the king.
26. In due course, Kausalya gave birth to Ramachandra, who was a source of joy to virtuous men like Sun to lotus. Kaikeyi gave birth to Bharata.
27. Then, Sumitra gave birth to twins, Lakshmana and Satrughna. The king got their birth-ceremonies and other rituals performed by the priests.
28. The four princes grew up and were affectionate with one another. They gained mastery in all branches of learning.

Thus ends the chapter on childhood of Rama

द्वितीयः पाठः

गजेन्द्रमोक्षसङ्ग्रहः

ಪೀಠಿಕೆ

ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷದ ಕಥಾವಸ್ತು :

'ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ' ಎಂಬುದು, **ಗೀತಾ ಸಹಸ್ರನಾಮೈವ ಸ್ತವರಾಜೋ ಹ್ಯನುಸ್ಮೃತಿಃ । ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷಣಂ ಚೈವ ಪಂಚರತ್ನಾನಿ ಭಾರತೇ ॥** ಎಂಬಂತೆ ಮಹಾಭಾರತದ ಪಂಚರತ್ನಗಳಾದ ಭಗವದ್ಗೀತಾ, ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮ, ಭೀಷ್ಮಕೃತಸ್ತವರಾಜ, ಅನುಗೀತಾ ಮತ್ತು ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ– ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಕಥೆಯು ಅಷ್ಟಾದಶಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತದ ಎಂಟನೇ ಸ್ಕಂದದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಶುಕಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಗಳು ಮಹಾರಾಜ ಪರೀಕ್ಷಿತನಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮೊಸಳೆಯೊಂದರ ಬಾಯಿಗೆ ಸಿಲುಕಿ ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಹೆಣಗಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಭಕ್ತಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಗಜರಾಜನ ಆರ್ತನಾದವನ್ನು ಕೇಳಿ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು ವೈಕುಂಠದಿಂದ ಧರೆಗಿಳಿದು ಬಂದು ಮೊಸಳೆ ಯನ್ನು ಕೊಂದು ಗಜರಾಜನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ಮತ್ತು ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಈ ಸಂಸಾರಚಕ್ರದಿಂದ ಪಾರಾಗಿ ಭಗವಂತನ ಸಾಲೋಕ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಅವನ ಪಾರ್ಷದರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿ ಹೋದ ಗಜೇಂದ್ರನ ಕಥೆ ಇದಾಗಿದೆ. ಆರ್ತತೆ, ಮೊರೆ, ಸ್ತುತಿ– ಇವೆಲ್ಲವೂ ಭಕ್ತಿಭಾವ ರಸದಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರಾದವರಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರಸಂಗವೆಂದು ಭಕ್ತರು ಮತ್ತು ಭಾವುಕರು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಗಜೇಂದ್ರನು, ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರದ್ಯುಮ್ನನೆಂಬ ಮಹಾರಾಜನಾಗಿದ್ದನು. ಅಗಸ್ತ್ಯಮಹರ್ಷಿಗಳಿಗೆ ತೋರಿದ ಅಗೌರವದ ಕಾರಣ ಅವರಿಂದ ಶಪಿತನಾಗಿ ಗಜವಾಗಿ ಜನ್ಮತಾಳಿದ್ದನು. ಆದರೆ, ಹಿಂದಿನ ಸಂಸ್ಕಾರ ಬಲದಿಂದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆದನು.

ಅಂತೆಯೇ, ಮೊಸಳೆಯೂ ಕೂಡ ಹೂಹೂ ಎಂಬ ಗಂಧರ್ವನಾಗಿದ್ದನು. ಋಷಿದೇವಲರಲ್ಲಿ ಅವಿನಯದಿಂದ ನಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ, ಅವರಿಂದ ಶಪಿತನಾಗಿ ನಕ್ರಜನ್ಮವನ್ನು ತಾಳಿದ್ದನು. ಅವನಿಗೂ, ಭಗವಂತನ ಕರುಣೆಯಿಂದ ಶಾಪ ವಿಮೋಚನೆಯಾಯಿತು.

ಭಾಗವತೋತ್ತಮರಿಂದ ಪ್ರತಿದಿನ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ, ಹದಿಮೂರನೇ ಶತಮಾನದವರಾದ ನಡಾದೂರ್ ಅಮ್ಮಾಳ್‌ರವರಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಈ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷದ ಕಥೆಯು ಸಂಗ್ರಹಿತವಾಗಿರುವುದು ಸ್ಮರಣೀಯ –

"ग्राहग्रस्ते गजेन्द्रे रुवति सरभसं तार्क्ष्यमारुह्य धावन्
व्याघूर्णन्माल्यभूषावसनपरिकरो मेघगंभीरघोषः ।
आबिभ्राणो रथाङ्गं शरमसिमभयं शङ्खचापौ सखेटौ
हस्तैः कौमोदकीमप्यवतु हरिरसौ अंहसां संहतेर्नः ॥
नक्राक्रान्ते करीन्द्रे मुकुलितनयने मूलमूलेति खिन्ने
नाहं नाहं न चाहं न च भवति पुनस्तादृशो मादृशेषु ।
इत्येवं त्यक्तहस्ते सपदि सुरगणे भावशून्ये समस्ते
मूलं यत्प्रादुरासीत् स दिशतु भगवान् मङ्गलं सन्ततं नः ॥

ಗಜೇಂದ್ರನು ನಕ್ರಗ್ರಸ್ತನಾಗಿರಲು, ತನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಗೆಂದು 'ಮೂಲಮೂಲ' ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಕರೆದಾಗ, ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ 'ನಾನಲ್ಲ, ನಾನಲ್ಲ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸರಿದು ಕೈ ಒದರಿಕೊಂಡಾಗ ಯಾವ ಆದಿದೇವನಾದ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವು ಗರುಡವಾಹನನಾಗಿ, ಶಂಖಚಕ್ರಗದಾಖಡ್ಗಧನುರ್ಬಾಣಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಧಾವಿಸಿ ಬಂದು ಮೊಸಳೆಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿದನೋ, ಆ ಭಗವಂತನಾದ ಶ್ರೀಮಹಾವಿಷ್ಣುವು ನಮ್ಮೆಲ್ಲಾ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲಿ.

ಕವಿ–ಕಾವ್ಯ ಪರಿಚಯ :

ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ರಂಗಪ್ರಿಯ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಯವರ ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದ ಹೆಸರು 'ಎಚ್.ಎಸ್. ವರದದೇಶಿಕಾಚಾರ್ಯರಂಗಪ್ರಿಯ' ಎಂಬುದಾಗಿ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಗುರುಗಳಾದ ಶ್ರೀರಂಗಮಹಾಗುರುಗಳಿಂದ ಅನುಗೃಹೀತರಾಗಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮುಂದುವರೆದಿದ್ದವರು. ಇವರು ಶ್ರೀರಂಗಮಹಾಗುರುಗಳ ಅತ್ಯಂತಪ್ರೀತಿಯ, ಮೆಚ್ಚುಗೆಯ ಶಿಷ್ಯರಾದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ "ರಂಗಪ್ರಿಯ" ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥ ಅಭಿಧಾನವನ್ನು ಶ್ರೀಗುರುಗಳು ದಯಪಾಲಿಸಿದ್ದರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಇವರು 'ವರದದೇಶಿಕಾಚಾರ್ಯ ರಂಗಪ್ರಿಯ' ಎಂದೇ ಹೆಸರು ವಾಸಿಯಾದರು. ಸಂನ್ಯಾಸಸ್ವೀಕಾರಾನಂತರ ಇವರು ಶ್ರೀರಂಗಮಹಾಗುರುಗಳು ದಯಪಾಲಿಸಿದ್ದ ಅಭಿಧಾನದಿಂದಲೇ ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾದರು.

ಇವರು ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರತಿಭಾವಂತರೂ, ವಿನಯಶೀಲರೂ, ಬುದ್ಧಿವಂತರೂ, ವಾಗ್ಮಿಗಳೂ, ಪ್ರವಚನಪಟುಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಗುಣಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಜ್ಜನಿಕೆಯೂ ಮನೆ ಮಾಡಿತ್ತು. ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಭಗವದ್ಭಕ್ತರೂ, ಭಾಗವತರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೇಟ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿದಾಗ ಇವರ ವಯಸ್ಸು ಸುಮಾರು ಹದಿನೆಂಟು ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ಇವರು ಲೌಕಿಕವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲೇ ಇರುವ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜಸಂಸ್ಕೃತಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಇವರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯು ತಮ್ಮ ಮಾತೃಭಾಷೆಯಂತೆಯೇ ಸುಲಲಿತವಾಗಿ ಒಲಿದು ಕರತಲಾಮಲಕದಂತೆ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲೇ ನಿರರ್ಗಳವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದು ಅಭ್ಯಾಸವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿತ್ತು. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇವರಿಗೆ ವಿದ್ಯಾಧಿದೇವನ ಕರುಣೆಯೋ ಎಂಬಂತೆ ಅವನ ಒಲವು ಒದಗಿ ಬಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯವನ್ನೂ (ರಚನೆ) ಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಲು ಇರಬೇಕಾದ ರಸ, ಭಾವಗಳೂ ಅವರಲ್ಲಿ ತುಂಬಿದ್ದವು. ಭಾವಪೂರ್ಣವಾದ ಹೃದಯವೂ ಅವರಿಗಿದ್ದಿತು. ಈ "ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ" ಕಾವ್ಯವು ಶ್ರೀಸ್ವಾಮಿಗಳ ಹೃದಯಭೂಮಿಕೆಯಿಂದ ಹರಿದು ಬಂದ ಸುಲಲಿತವಾದ, ಭಕ್ತಿರಸಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ, ಸುಂದರವಾದ ಕಾವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯಸುಧೆಯು ರಚಿತವಾಗಿ, ಭಗವದರ್ಪಿತವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವು ಸಂಸ್ಮರಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಆ ಸಂಸ್ಮರಣೀಯವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶ ಇಂತಿದೆ.

ಒಮ್ಮೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲೇ ಕಾವ್ಯ ರಚಿಸುವ ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಆಯೋಜಿಸಿದ್ದರಂತೆ. ಶ್ರೀಸ್ವಾಮಿಗಳು ತಾವೂ ಕೂಡ ಒಂದು ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಲು ಇದು ಸುಸಂದರ್ಭ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಭಾಗವಹಿಸಿದರಂತೆ. ಭಗವದ್ರಸಪೂರ್ಣವಾದ ಒಂದು ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿ ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಮೊದಲು ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಅವರ ಆಶೀರ್ವಾದ ಪಡೆದು ನಂತರ ಸ್ಪರ್ಧೆಗೆ ಕಳುಹಿಸಲು ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿ ಕಾವ್ಯರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರಂತೆ. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರೆ ಸಹಪಾಠಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುತೂಹಲ ಉಂಟಾಗಿ, ಅದನ್ನು ನೋಡಿ, ಅದರ ಬಗ್ಗೆ ಟೀಕೆ, ಟಿಪ್ಪಣಿ, ಕುಚೋದ್ಯ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಾಗಿ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗೆ ತೊಡಕುಂಟಾಗ ಬಹುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಆತಂಕ, ಸಂಕೋಚಗಳಿಗೊಳಗಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ಮಲಗಿದ ನಂತರ ರಾತ್ರಿ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗೆ ತೊಡಗಿದರಂತೆ. ಅವರು ಆರಿಸಿಕೊಂಡ ಕಾವ್ಯವಸ್ತು "ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ". ಮೂರು ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು

ವರ್ಣನೆಗಳಿಗೆ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದು ಕೊಂಡರು. (i) ಗ್ರಾಹಗ್ರಸ್ತನಾದ ಗಜೇಂದ್ರನ ಸಂಕಷ್ಟದ ವೃತ್ತಾಂತ, (ii) ಗಜೇಂದ್ರನಿಂದ ಮೂಲಪರಂಜ್ಯೋತಿಯಲ್ಲಿ ಮೊರೆ ಮತ್ತು (iii) ಸ್ತೋತ್ರ ಮತ್ತು ಆತನಿಗೆ ದೊರೆತ ಮುಕ್ತಿಫಲ. ಇವುಗಳನ್ನು ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಸುಂದರವಾದ ಕಾವ್ಯವು ಮೂರೇ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ತಾವು ಮೊದಲೇ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಂತೆ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಆರಾಧ್ಯದೈವವೂ, ಜೀವನಸರ್ವಸ್ವವೂ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪರೂ ಆಗಿದ್ದ ಗುರುವರೇಣ್ಯರಾದ ಶ್ರೀರಂಗ ಮಹಾಗುರುಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಲು ಅವರ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀಕ್ಷೇತ್ರಹೆಡತಲೆಗೆ ಹೊರಟು ಬಂದರು. ಶ್ರೀಗುರುವಿನ ಸನ್ನಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಓದಬೇಕೆಂದು ಬಿನ್ನವಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಅವರು ಪ್ರಸನ್ನತೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಖಾಸಗಿ ಕೋಣೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಕೇಳಲು ಸಿದ್ಧರಾಗಿ ತಮ್ಮ ಮೃದುಮಧುರವಾದ ವಾಣಿಯಿಂದ "ವಾಶಿಕ ಲಾಂಪಾ" [ಓದಬಹುದಪ್ಪಾ] ಎಂದು ಕಾವ್ಯವಾಚನಕ್ಕೆ ಆದಿಮಂಗಳವನ್ನು ಹಾಡಿದರಂತೆ. ಕಾವ್ಯವು "ಲಕ್ಷ್ಮೀ-ಲಾವಣ್ಯ-ಸಿಂಧೋಃ" ಎಂಬುದಾಗಿ 'ಲಕ್ಷ್ಮೀ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದಲೇ ಮಂಗಳಾರಂಭವಾಗಿ ಮನೋಲ್ಲಾಸವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತ್ತು. ವಾಚನವು ಸಾಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಮನೆಯೊಳಗಡೆಯಿಂದಲೇ ಇದನ್ನು ಆಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ, ಹಿರಿಯರೂ ಆಗಿದ್ದ ಶ್ರೀಗುರುಗಳ ಹತ್ತಿರದ ಬಂಧುಗಳೊಬ್ಬರು ಕಾವ್ಯದ ರಸದಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತರಾಗಿ ತದೇಕ ಮನಸ್ಕರಾಗಿ ಕೇಳುತ್ತಾ ಇವರ ಜೊತೆಗೆ ಬಂದು ಕುಳಿತರು. ಅವರು "ಯಾರೋ ಮಹಾಕವಿ ಇರಕ್ಕಣುಂ" (ಬರೆದವರು ಯಾರೋ ಮಹಾಕವಿಗಳು ಇರಬೇಕು) ಎಂದು ತಮ್ಮ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು. ಆಗ ಶ್ರೀಮಹಾಗುರುಗಳು "ಆಮಾಂ ಆಮಾಂ" (ಹೌದು ಹೌದು) ಎಂದು ಮಂದಹಾಸದೊಡನೆ ತಲೆಯಾಡಿಸಿದರಂತೆ. ಕಾವ್ಯಮಂಗಳ ವಾಗುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ **ಶಾಪೋಽಪ್ಯುದರ್ಕಸುಖದಃ ವಿಮಲೇಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ** ಎಂಬ ಪಾದವನ್ನು ಓದಿದಾಗ ಶ್ರೀರಂಗಮಹಾಗುರುಗಳು "ಭಲೇ" ಎಂದು ಹರ್ಷೋದ್ಗಾರ ಮಾಡಿದರಂತೆ. ಮಂಗಳಾಚರಣೆಯ ನಂತರ ಶ್ರೀಗುರುಗಳು ಅಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡಿಸಿ ಇದುವರೆವಿಗೂ ವಾಚನವನ್ನು ಆಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಆ ಹಿರಿಯ ಸಂಬಂಧಿಕರಿಗೆ ಈ ಕವಿಯ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಸಿದರಂತೆ.

ಅತ್ಯಂತ ಪವಿತ್ರವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಸ್ವಯಂ ಭಾಗವತಶಿರೋಮಣಿಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ರಂಗಪ್ರಿಯ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಯವರು ದೈವಪ್ರೇರಣೆಯೋ ಎಂಬಂತೆ ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವೇನಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಮೂಲಕಥೆಯ ಆಸ್ವಾದನೆಯಿಂದ ದೊರಕಬಹುದಾದ ಭಕ್ತಿ, ಭಾವ, ರಸಗಳಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಕುಂದುಬಾರ ದಂತೆ, ಮೂಲದ ಮುಡಿಕುಸುಮವು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಬಾಡದಂತೆ ಮತ್ತೂ ಅತಿಶಯವಾದ ಆನಂದರಸವು ಉಕ್ಕುವಂತೆ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಆತ್ಮ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನೇ ತಮ್ಮದಾಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಅವತಾರವರಿಷ್ಠರೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿದ್ದ ತಮ್ಮ ಶ್ರೀರಂಗಮಹಾ ಗುರುಗಳಿಂದಲೇ "ಭಲೇ" ಎಂಬುದಾಗಿ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾದ ಈ "ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ" ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತದ ಕಥೆಯಂತೆಯೇ ಮುಕ್ತಿಪ್ರದವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಶಯವೂ ಉಂಟಾಗಲಾರದು.

ಹೆಡತಲೆಯಿಂದ ಶ್ರೀಸ್ವಾಮೀಜಿಯವರು ಗುರುವರ್ಯರ ಆಶೀರ್ವಾದ ಪಡೆದು ಹಿಂತಿರುಗಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಸ್ಪರ್ಧೆಗಾಗಿ ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದರಂತೆ. ಕೃತಿ ರತ್ನವು ಪ್ರಥಮಪುರಸ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ ಬಹುಮಾನಿತವಾದದ್ದರಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವೇನಿದೆ?

ಗ್ರಂಥರಚನೆ :

ಶ್ರೀಚರಣರು, ಆರ್ಯಭಾರತಮಹರ್ಷಿಗಳ ವಿಚಾರಧಾರೆಯಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಅನೇಕವಿಚಾರ ಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಅನೇಕಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಭಾರತೀಯರ ಹಬ್ಬಹರಿದಿನಗಳು, ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು, ವಿಚಾರಸುಮನೋಮಾಲಾ, ಭಾಗವತ (4 ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ), ಉಪನಯನ,

ವಿವಾಹಕ್ಕೊಂದು ಕೈಪಿಡಿ, ವಿಶ್ವರೂಪ ದರ್ಶನ, ಸ್ತುತಿರತ್ನಮಾಲಾ, ಶ್ರಾದ್ಧ-ಪಿತೃಪೂಜೆ, ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆ, Insights into Sanatana Dharma ಇತ್ಯಾದಿಗಳು. ಅಲ್ಲದೇ ಶ್ರೀಚರಣರು ನಟರಾಜಬಿನ್ನಪಮ್ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲೂ ಶ್ರೀಗುರುಕಲ್ಪವಲ್ಲರೀ, ಶ್ರೀಯೋಗನಿದ್ರಾಸ್ತುತಿ, ಶ್ರೀಗಣೇಶಮಾನಸಪೂಜಾ, ಸೌಮ್ಯಕಾಳಿಶ್ರೀಕೋಶ ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ರಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀಚರಣರ ಮುಖಾರವಿಂದದಿಂದ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿದ 'ಸೀತೆಯ ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶ', 'ವಾಲಿವಧೆ', 'ವಿಭೀಷಣಶರಣಾಗತಿ' ಮುಂತಾದ ಪ್ರವಚನಗಳು ಶ್ರೋತೃವೃಂದಕ್ಕೆ ಅವಿಸ್ಮರಣೀಯ ಆನಂದವನ್ನೂ, ಭಾರತೀಯಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಆಳವಾದ ನೋಟವನ್ನೂ ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟಿವೆ.

ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷಗ್ರಂಥದ ಪರಿಚಯ – ಐದು ಸರ್ಗಗಳಿಂದಲೂ 220 ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದಲೂ ಭಕ್ತಿರಸಸ್ಯಂದಿಯಾಗಿಯೂ, ವರ್ಣನಾಚಾತುರ್ಯದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದೆ ಈ ಪುಟ್ಟ ಚೊಕ್ಕ ಕಾವ್ಯ 'ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ'. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತಪರಿಚಯವನ್ನು 95 ಆಯ್ದ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ 'ಗಜೇಂದ್ರ ಮೋಕ್ಷಸಂಗ್ರಹ'ವೆಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಂಗಳಾಶಂಸನ, ಗಜೇಂದ್ರವಿಹಾರ, ಗಜೇಂದ್ರದುಃಸ್ಥಿತಿ, ಗಜೇಂದ್ರಕೃತ ನಾರಾಯಣಸ್ತುತಿ ಮತ್ತು ಗಜೇಂದ್ರಾನುಗ್ರಹಗಳೆಂಬ ಅನ್ವರ್ಥಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಐದು ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಥೆಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಭಗವಂತನ ಕೃಪಾಕಟಾಕ್ಷದ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರುವ **ಪ್ರಥಮ ಸರ್ಗ**ದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಧಿದೇವತೆಯನ್ನೂ, ವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿಗಳನ್ನೂ, ಶ್ರೀಶುಕಮಹರ್ಷಿ ಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಗುರುಪರಂಜ್ಯೋತಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕಥಾ ಭಾಗವನ್ನಾಸ್ವಾದಿಸುವ ಭಾಗವತರ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಲು ತೊಡಗಿರುವ ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷದ ಆಸೇಚನಕತ್ವವನ್ನೂ, ಕಥೆಯನ್ನಾಸ್ವಾದಿಸುವ ಭಾಗವತರ ಅಧಿಕಾರ ಸಂಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ಕಾವ್ಯಗುಣವನ್ನೂ ಬಲು ಸೊಗಸಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ದ್ವಿತೀಯಸರ್ಗವು ತ್ರಿಕೂಟಪರ್ವತದ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಥಾನಾಯಕನಾದ ಗಜೇಂದ್ರನ ವರ್ಣನೆಯಾದ ಬಳಿಕ-ನೈದಾಘ (ಬೇಸಿಗೆ)ದ ವರ್ಣನೆ ಬಹಳ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಜಲಾನ್ವೇಷಣೆಗಾಗಿ ಗಜಯೂಥದ ಪ್ರಯಾಣ ಮತ್ತು ಸರಸ್ಸಿನ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ. ಕಥೆಯ ಪ್ರತಿನಾಯಕನಾದ ನಕ್ರ (ಮೊಸಳೆ)ದ ವರ್ಣನೆಯಾದ ಬಳಿಕ ಸರೋವರಕ್ಕಿಳಿದ ಗಜಯೂಥದ ವರ್ಣನೆಯು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ನಕ್ರ-ಗಜೇಂದ್ರರ ಯುದ್ಧವು ಬಹುವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ **ತೃತೀಯಸರ್ಗ**ವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದೆ. ದೈವಪ್ರಾಬಲ್ಯದ ಕಥನಾನಂತರ ಹಿಂದೊಮ್ಮೆ ಗಜೇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರಾಣಾಪಾಯದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಗಜೇಂದ್ರನ ಇಂದಿನ ದುಃಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಮರುಗಿದ ಕಪೋತಿಯು (ಹೆಣ್ಣು ಪಾರಿವಾಳ) ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನು ವ್ಯಾಜವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮಾನವರಿಗೆ ಸಾಂಸಾರಿಕಸುಖದ ನಶ್ವರತೆಯನ್ನು ಸಾರುವ ಉಪದೇಶದಿಂದಲೂ ಭಗವತ್ಪ್ರಪತ್ತಿಯ ಲಾಭವನ್ನು ಸಾರುವ ಹಿತನುಡಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ಒಳ ಬದುಕಿನೆಡೆಗೆ ದಾರಿ ದೀಪವಾಗಿದೆ.

ಚತುರ್ಥಸರ್ಗವು ಗುರೂಪದೇಶದಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ ಕಪೋತಿಯ ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಹಿತನುಡಿಗಳಿಂದ ಸ್ವಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅರಿತ ಗಜೇಂದ್ರನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ನಾರಾಯಣಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಭಕ್ತಿರಸದಿಂದ ಜಿನುಗುತ್ತಿರುವ ಹೃದಯಂಗಮವಾದ ಶ್ಲೋಕಸಮುಚ್ಚಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿ ಸಂಸ್ಕಾರಿಗಳಾದ ಸಹೃದಯರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಭಗವದ್ರಸದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋತ್ರಪ್ರಿಯರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾಗಿ ಕಂಠಪಾಠಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ ಇಲ್ಲಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳು.

ಪಂಚಮಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಗಜೇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ಭಗವಂತನ ಭಕ್ತ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯ, ಭಗವಂತನ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆ, ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪ, ಗಜೇಂದ್ರನ ಸರ್ವಸಮರ್ಪಣಭಾವ, ಸುದರ್ಶನಚಕ್ರದ ವರ್ಣನೆ, ನಕ್ರವಧೆ, ಗಜೇಂದ್ರಸಂತುಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಕಾವ್ಯಸಮರ್ಪಣೆಗಳು ಬಹಳ ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿವೆ.

ಸ್ರಗ್ಧರಾ, ಶಾರ್ದೂಲವಿಕ್ರೀಡಿತ, ವಸಂತತಿಲಕಾ, ಉಪಜಾತಿ, ರಥೋದ್ಧತವೇ ಮೊದಲಾದ ವೃತ್ತಗಳನ್ನೂ, ಉಪಮಾ, ರೂಪಕ, ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಾ, ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸವೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನೂ ಬಳಸಿಕೊಂಡು, ಸಂಧಿಬಾಹುಳ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಸರಳ ಸಮಾಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಸಹಜವಾಗಿಯೂ, ಸರಸವಾಗಿಯೂ, ಸುಲಭಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿಯೂ ಮೂಡಿಬಂದಿರುವ ಈ ಕಾವ್ಯವು ಸಹೃದಯರ ಹೃನ್ಮನಗಳನ್ನು ತಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ.

Introduction

Gajendra Moksha Sangraha

गीता सहस्रनामैव स्तवराजो ह्यनुस्मृतिः । गजेन्द्रमोक्षणञ्चैव पञ्चरत्नानि भारते ॥ is an oft quoted verse. The verse alludes to the five gems present in the Mahabharata viz, The Bhagavadgita, (the Song Divine which sprang from the Bhagavan Himself), the Vishnu/Shiva Sahasranama (a garland of 1000 names of Vishnu/Shiva), -''भीष्मस्तवराज " (composed by the grand sire Bhishma), the अनुगीता (again narrated by Bhagavan Himself) and the गजेन्द्रमोक्षणम् the Deliverence of the Gajendra from this Samsara to Moksha (the Abode Eternal), by Bhagavan. The Gajendra Moksha of Mahabharata is somehow not clearly traceable in any of the present available editions of the work. However, the Story of Gajendra Moksha -The Liberation of Gajendra is available and known to us from the Puranic story, the 8th Skandha (chapter) of the Srimadbhaagavatam. Shuka narrated this story to King Parikshit. Here, Vishnu descended on earth to rescue Gajendra, the elephant, from the crocodile. By Vishnu's grace, Gajendra achieved moksha (liberation from cycle of birth and death).

Gajendra in his previous birth was a great Vishnubhakta and king named Indradyumna. Due to his disrespect to the great Agastya Maharshi, he was cursed to be reborn as an elephant.

The crocodile was a Gandharva king named HuHu in his previous birth. Due to a prank he played on Rishi Devala, he was cursed to be born as a crocodile. He too got mukti (liberation). This incident has been told and retold by many Acharyas, for long.

Readers may refer to these two slokas, which are chanted, by the devout every morning. They were composed by one Nadadur Ammal, who lived in about 13th century. The couplets run thus:

"ग्राहग्रस्ते गजेन्द्रे रुवति सरभसं तार्क्ष्यमारुह्य धावन्
व्याघूर्णन्माल्यभूषावसनपरिकरो मेघगंभीरघोषः ।
आबिभ्राणो रथाङ्गं शरमसिमभयं शङ्खचापौ सखेटौ
हस्तैः कौमोदकीमप्यवतु हरिरसौ अंहसां संहतेर्नः ॥

नक्राक्रान्ते करीन्द्रे मुकुलितनयने मूलमूलेति खिन्ने
नाहं नाहं न चाहं न च भवति पुनस्तादृशो मादृशेषु ।
इत्येवं त्यक्तहस्ते सपदि सुरगणे भावशून्ये समस्ते
मूलं यत्प्रादुरासीत् स दिशतु भगवान् मङ्गलं सन्ततं नः ॥

These two couplets summarise the entire story of Gajendra, thus:

नक्राक्रान्ते करिन्द्रे मुकुलितनयने अतिखिन्ने गेजेन्द्रे ग्राहग्रस्ते रुवति– When the elephant was caught by the crocodile and the elephant with closed eyes (meaning with a mind set upon the Lord) cried and beseeched protection from मूलमूल -the Primordial Purusha and all those who heard it reacted by saying नाहं नाहं न चाहं न च भवति पुनस्तादृशो मादृशेषु ``It is not addressed to me'', ``It is not me" and ``I cannot be so" and इत्येवंत्यक्त हस्ते सपदि सुरगणे भावशून्ये समस्ते stayed put in their places without rushing in for protecting him, **मूलं यत्प्रादुरासीत् स दिशतु भगवान् मङ्गलं सन्ततं नः** That Paramapurusha the source and substratum of the Universe, who rushed in to protect the elephant, shall be pleased to bestow this grace upon us.

The Divine form for contemplation is detailed thus:

सरभसं व्याघूर्णन्माल्यभूषावसनपरिकरो मेघगंभीरघोषः ।
आबिभ्राणो रथाङ्गं शरमसिमभयं शङ्खचापौ सखेटौ – हस्तैः कौमोदकीम्–

Bhagavan hastened to protect the elephant being mounted on his mount the गरुड and appeared with a reverberation of the thunder, and his form carried the divine conch, his Discus, mace, a bow and the arrow, the sword. हरिरसौ अंहसां संहतेर्नः (भवतु) Let that Hari destroy our difficulties.

Poet's introduction

Sri Sri Rangapriyaswamiji, was known by the name H.S.Varadadeshikachar, before he renounced the world and took up the ascetic order. Swamiji was initiated to the realms of Yoga, by his great Acharya and Yogi-par excellence, Sri SriRanga Mahaguru. Having treaded the path of spiritual practices (Sadhana) from his early age, Swamiji was one of the prominent disciples of the Guru. Extremely happy at the spiritual progress of his disciple, the Guru chose to call him as Rangapriya, a title which became associated with. Considering the blessing, Swamiji was called Varadadeshikacharya Rangapriya and upon assuming the path of renounciation (Sanyasa), took upon the name of Rangapriya only.

Swamiji was endowed with intelligence and was very humble even from his childhood days. He completed the then Intermediate course, at about the age of 18years and entered the Maharaja Samskrit College at Mysore, simultaneously while pursuing his Degree in Economics. Blessed by the Goddess of Knowledge, Swamiji soon gained proficiency, in Sanskrit, that he could endeavor to compose a literary work, within a very short time. Being endowed with scholarship and a heart which lent itself to the subtle bhavas of devotion, the rasas - poetry that flowed from his pen, was a delight to every connoisseur. GajendraMoksha, is one such literary work, that flowed from the Swamiji. Lofty in its descriptions, lucid in style and unsurpassing in its grandeur, this poem fills a reader with joy.

Swamiji once recounted the instance of the composition of this work, Gajendra Moksham. The Samskrit College in which he had enrolled as a student, announced a competition in composing a Mahaakaavya. The poet in Swamiji nudged him to accept the challenge and he did so. Having completed the work, Swamiji intended to read it aloud to his Guru and wished to offer the garland of poems to Him (the Guru) and then submit the same as his contribution to the competition. Being loathe to criticisms that he may have to face from his peers, Swamiji set about to compose the same by devoting sometime in the night, when his fellow-students would be asleep. Swamiji chose the incident of Gajendra Moksha , detailed in Srimad Bhagavatam, for his work.

The plot unfolded in three stages. 1. The suffering of the Gajendra on being caught by the Crocodile 2. The prayer of Gajendra to the Adimula, to rid him of his sufferings. 3. The fruition of his encomium and Gajendra being bestowed with Divine Grace and release, not only from the crocodile, but from the endless cycle of births and deaths (Moksha). The entire poem, Kavya, was composed in about three nights.

As he had desired and decided earlier, Swamiji went to place this string-jewel of poems at the Lotus feet of his Acharya, Sri SriRangaMahaguru and to seek his blessings. The Guru bade him to read it aloud. The reading progressed from the Mangalasloka, लक्ष्मीलावण्यसिन्धोः... the word Lakshmi being considered auspicious. As the rendition passed on to the last canto and the verse ''शापो'S'प्युदर्कसुखदः विमलेन्द्रियाणाम्'' was rendered, the Guru, was overjoyed and appreciated the verse with an exclamation of ``Bhale", as a mark of recognition of the lofty ideal portrayed in the work.

On his return from Hedathale with the work being blessed by His Diety, the Guru, Sri Swamiji submitted the poem. Needless to say, the poem was awarded the first prize.

Other works:

Coupled with the lessons from his Guru, Swamiji, by his extensive reading, penetrating intelligence and spiritual practices, saw the entire culture of Bharata, as the Rishis conceived them. The thoughts flowed in his discourses and in many articles, he wrote. He wrote a serial in a monthly magazine, Arya Samskriti, covering the entire gamut of festivals as celebrated by the Bharatiya Samskriti. The same was later published in a single volume in Kannada titled **Bhaarateeya Habba Haridinagalu.** Another set of his essays, on topics like Shivalinga, Rudradhyaya, the Triad of Brahma-Vishnu-Maheshwara, the peacocks feather as a head-dress of Krishna, etc. was published by Astanga Yoga Vijnana Mandiram, under the head ``Vicharasumanomala" (विचारसुमनोमाला).

Stotras in Samskritam :

Swamiji also composed a few hymns on his Guru, under the title गुरुकल्पवल्लरी. Upon a request from one of his admirers, Swamiji once composed a hymn on Shankaracharya in about 10 stanzas, impromptu. His hymn to Goddess Ganga, when he visited Kashi is a treat to read.

He also has composed a few hymns on Goddess SoumyaKalika, under the title सौम्यकाळिश्रीकोषः।

People associated with Swamiji would not forget the lectures he delivered on topics like Sita Agnipravesha, Valivadha, Vibhishana Sharanagati and such other topics, with such clarity and thought, that would provoke everyone to look at these instances in our Epics, not from the Western eyes, which are unaware of the culture that India had, but a thoroughly different and fresh perspective. Avid readers may refer to the multitude of his forewards/prefaces/Introductory passages on various Parva-s of Mahabharata, Bhagavata and Ramanyana, which are so simple in rendition, yet deep enough to inspire anyone to take up the study of each of these, in the light of these forewards and with thoroughly refreshing and fresh outlook. He could speak eloquently in Sanskrit, Tamil, Kannada, English and Hindi. His lectures on some parts of Bhagavadgita, Upanishads, Bhagavata have all been transcribed into a book form by Astanga Yoga Vijnana Mandiram. Very few of his students know that he was knowledgeable in Prakrit too.

Synopsis of the poem Gajendra Moksha Sangraha

The present small poem has about 220 stanzas, of which about 95 stanzas, have been adapted for the curriculum, and have been published herein for the benefit of the students.

In line with the context, the poem is divided into 5 Cantos - 1. Mangalaasamsanam 2. The sport of Gajendra 3. The suffering of Gajendra 4. The Hymn Divine of Gajendra and 5. The Grace bestowed on Gajendra.

The **First canto** starts with Mangalacharanam, in which the poet prays for the Divine Glances of the Lord to bless him. This is followed by salutations to the Rishis- Vyasa, Shuka and the Guru. The poet alludes to the simplicity in rendition, the audience that he seeks and the style of the composition.

Starting with the description of Trikoota Mountain, the description of the Hero, Gajendra, the **Second canto** progresses to describe the scorching summer, the search for water, the travel of the retinue to the lake, the reader's introduction to the brawny crocodile and the gambol of Gajendra.

The **Third Canto** details the entrapping of the elephant by the crocodile, the cruel play of Lady Fate, the struggle of Gajendra to free himself and the invincibility of the crocodile. As the canto progresses, we note the words of wisdom to Gajendra, by a she-pigeon, who herself was, on an occasion, saved by this Gajendra, as a mark of gratitude to relieve her benefactor from distress. The words of wisdom, that are spoken by the pigeon, are so lofty in thought and would take any avid reader to ponder on the delivery of such a lofty thought in so little words.

As knowledge flows from the teachings (Blessings) of the Preceptor to rid one of misery, the change that came over in Gajendra upon the she-pigeon's words and the progress into the beautiful, rapturous hymn to the Lord Divine, are the subject of the **Fourth Canto**. The state of Samadhi is referred to as 'the fourth stage (तुरीयस्थितिः). The 4th canto (तुरीयसर्ग) ends with the poet alluding to this stage of yoga being (तुरीयस्थितिः) attained by Gajendra. Any reader would not rest without pondering on the devotion-filled stanzas, carrying in themselves, lofty thoughts of the Upanishads and the abundance of profound philosophical thoughts and devotional fervor.

The hurry of the Lord in a flurry, to rid Gajendra of his suffering, the form of the Lord, a description of his weapon, the Sudrashana Chakra, the killing of the Crocodile, bestowal of Mokhsa on Gajendra form the subject of the **Fifth canto.** In line with the Bharatiya tradition where the Guru is to be considered no different from Brahman, the fifth canto progresses to an auspicious ending with the poet offering the Garland of the poems to the Guru-the poet holds the guru to be no different from the Supreme Lord, (गुरुःसाक्षात्परंब्रह्म) to whom the hymns of Gajendra are addressed.

The stanzas are set in poetic-meters like Sragdhara, Shaardulavikridita, Vasantilaka, Upajaati and Rathodhata. They are also embellished by figures of speech like Utpreksha (Poetical fancy), Arthantaranyasa, Upama (similies), Rupaka (metaphor) etc. The reader would well notice that the poem does not contain complicated sandhi-s are long compound-words. We are sure that the poem will be enjoyed by the scholars and laymen alike.

गजेन्द्रमोक्षसङ्ग्रहः

प्रथमः सर्गः – भगवतः कृपाकटाक्षवर्णनम्

Canto 1 - Bhagavataha Krupakataksham

लक्ष्मी–लावण्य–सिन्धोर्निरवधिक–रसास्वाद–शीले विशाले
लोकायाऽऽलोकदानामृत–वितरणयोः ये सदा जागरूके ।
ते नेत्रे निर्निमेषे तपन–शशिमये मोदयेतां मनोज्ञे
हृत्पद्मं नेत्रयुग्मं मम परम–गुरोश्चक्रपाणेर्मुरारेः ॥१॥

अथ गजेन्द्रविहारो नाम द्वितीयः सर्गः

Canto 2 - Gajendra vihara

त्रिकूट-पर्वत-वर्णनम्

अस्ति त्रिकूट इति विश्रुत–पर्वतेन्द्रो गन्धर्व–सिद्ध–विबुधाश्रय–पुण्य–भूमिः ।
सद्यः प्रदक्षिण–परो निज–वीचि–हस्तैः यस्मै समर्पयति दुग्ध–समुद्र–राजः ॥२॥
आस्ते वनं विविध–गुल्म–लता–तृणाढ्यं शार्दूल–सिंह–वृक–सर्प–मुखोरु–सत्त्वैः ।
व्याप्तं गिरीन्द्र–पृथु–कूट–तले विशालं मातङ्ग–यूथ–पतिरेक उवास यत्र ॥३॥

गजेन्द्रवर्णनम्

Description of the elephant leader

चक्राधिपत्य–विभवं निखिल–द्विपानाम् अस्मै निरंकुशमदाज्जगतां विधाता ।
मूर्धाभिषेक–समये वपुषा निगीर्णा–ऽऽपो मदोदकमिषेण बहिस्स्रवन्ति ॥४॥

नैदाघवर्णनम्

Description of Summer

एवं स्थिते भुवन–शोषण–भीषणस्य प्रोद्दण्ड–धाम–तपनस्य सहस्र–रश्मेः ।
प्रादुर्बभूव विपुलं प्रथयन् पृथिव्यां कालो निदाघ इति विश्रुत–भूरिदाहम् ॥५॥
दन्दह्यमान–करणैर्विपिन–स्थलेषु भ्रान्त्या जलस्य हरिणैर्मृग–तृष्णिकासु ।
गत्वा सुदूरमनवाप्त–फलैः क्रियन्त आक्रन्दितानि हृदयस्य विभेदकानि ॥६॥

गजयूथेन जलान्वेषणम्

The quest of waters by the group of elephants

प्राप्ते प्रचण्ड–किरणे गगनस्य मध्यं दुर्वार–ताप–कृत–सख्य–तृषाभिभूतः ।
ग्रीष्मेऽथ भीष्म–समये करिराट् प्रतस्थे यूथेन साकमुदकस्य निषेवणार्थम् ॥७॥
यत्नेन मार्गितमपि प्रवराः करीणां कुत्राप्यलभ्य सलिलाशयमद्रि–देशे।
नष्टाशया श्रम–तृषातप–बाधितास्ते पद्मस्य गन्धमनिले सहसा प्रजघ्रुः ॥८॥

सरसः वर्णनम्

The description of the lake

गन्धस्य मार्गमनुसृत्य गजाः प्रयान्तः स्पृष्टा जलार्द्र–शुक–सारस–पक्षवातैः ।
तोयाशयं त्वचिर–लभ्यमवेक्ष्य बुद्ध्या–ऽपश्यंस्ततोऽनुपदमेव जलं सुदूरे ॥९॥

नक्रवर्णनम्

The description of the crocodile

वापीमिमां बहुविधैर्गणनामतीतैः यादोभिरध्युषित–भूरि–जलामगाधाम् ।
आश्रित्य भीम–तनुरद्भुत–सत्त्व एकः नक्र–प्रभुस्तट–शिला–तलमध्युवास ॥१०॥
जाज्वल्यमान–जठरानल–शामकं सः कुत्राप्यलब्ध–निज–काङ्क्षित–वस्तु–रुष्टः ।
धीमांस्तदा बहुल–सत्त्व–समेत–वाप्याम् आहार–लाभमवधार्य जलं विवेश ॥११॥

सरोगतस्य गजयूथस्य वर्णनम्

The description of the elephant together with its companion in lake

तत्राऽवतीर्य करिराट् तृषयाऽभिभूतः सार्धं स्वबन्धुभिरति–त्वरया प्रकामम् ।
स्वाद्यं पपावमृतकल्प–जलं तदीयं यूथेन साकमथ रन्तुमना बभूव ॥१२॥

<u>अथ गजेन्द्रस्य दुःस्थितिर्नाम तृतीयः सर्गः</u>

Canto 3 - The pitiable position of the elephant

नक्रगजेन्द्रयुद्धम्

क्रीडारतं हस्तिपतिं मदान्धं जलाधिवासी विपुल–प्रभावः ।
जग्राह तं स्थूलपदं बृहन्तं नक्राधिपः कोप–परीत–चेताः ॥१३॥
स शीघ्रमेव प्रतिबुद्ध्य हस्ती संगृह्य सर्वं स्वबलं महात्मा ।
आत्मानमुन्मोचयितुं प्रयेते तरस्विनो ग्राहपतेर्ग्रहाद्वै ॥१४॥
कराल–दंष्ट्र–द्वय–मध्य एनमासञ्जयित्वा करिराज–पादम् ।
पुच्छेन कामं कर–पत्र–तीक्ष्णेनेभं स नक्रो बहुधा जघान ॥१५॥
स्वकीयपादं मकरस्य वक्त्रा–दुद्धृत्य तूर्णं बल–दृप्त–दन्ती ।
करेण वैवस्वत–पाश–तुल्येनात्मीय–शत्रुं प्रतिहन्तुकामः ॥१६॥
स्थलं समाकृष्य रिपुं बलाढ्यं यावत् करी ताडयितुं तमैच्छत् ।
तावत् स नक्रः प्रतिकृष्य चैनं पुनर्जलं प्राविशदात्म–देशम् ॥१७॥
रोषेण पर्याकुल–चित्त–वृत्तौ मुहुर्मुहुर्गर्जति वारणेन्द्रे ।
तमाश्रिता यूथ–गजास्तथोच्चैरापूरयन् सर्व–दिशस्स्वनादैः ॥१८॥
नाथस्य तां दुर्बलतां विदित्वा सर्वे गजास्सम्मिलिता बभूवुः ।
पार्ष्णि–ग्रहेणास्य विकर्षणार्थं किन्तु प्रयत्नस्सफलो न हन्त ॥१९॥

दैवप्राबल्यम्

Power of fate

इत्थं विचारे प्रसृते वदामः कुम्भीरनाथो न हि याप्यजन्तुः ।
किन्तु प्रकृष्ट–विबुधः पुरासी–च्छापेन जन्म प्रकृतं स लेभे ॥२०॥
दुरत्यया वैष्णव–दिव्य–माया देवैरपि श्रेष्ठ–बलैः किमन्यैः ।
सैव द्विपं नष्ट–बलं विधाय बलाधिकं नक्र–पतिं चकार ॥२१॥

कपोत्युपदेशः

The moral teach of Kapoti (she - pigeon)

सन्नद्ध–चापं निज–मारणार्थं व्याधं वधित्वा शित–पुष्करेण ।
ररक्ष यः स्वं तदवस्थयाद्य खिन्ना कपोती करुणं विरौति ॥२२॥
श्रियं बलं चापि विनाश–शीलं जानीहि सामुद्र–तरङ्ग–लोलम् ।
आशां विहायाशु मनो निधाय स्वबन्धनान्मोचयितुं त्वरस्व ॥२३॥
अवेहि कालं सकलस्य मूलं कालस्य निघ्नामखिल–स्थितिं च ।
कालस्य दंष्ट्रोग्रमुखं प्रविष्टं को वा प्रभुर्मोचयितुञ्जगत्याम् ॥२४॥
स रक्षति त्वां तदृते न कश्चित् त्राता महाकाल–मुख–प्रवेशात् ।
भजस्व देवं तमपार–शक्तिं विमुच्यसे सत्यमसह्य–बन्धात् ॥२५॥
आपत्–समुद्र–सलिले दुरदृष्ट–वातात् आमज्जितो गजपतिर्जननान्तरस्य ।
खिन्नो जजाप निगमागम–सम्मतं सः जप्यं तदेक–मनसा फलदायि सद्यः ॥२६॥

गजेन्द्र–प्रतिपत्तिर्नाम चतुर्थः सर्गः

Canto 4 - Surrendering of the elephant

गजेन्द्रकृत–नारायणस्तुतिः अथवा गजेन्द्र – प्रतिपत्तिः

तस्मै नमश्चिदचिदात्मक–विश्व–वृक्ष–मूलाय सूक्ष्म–वपुषे परमेश्वराय ।
स्वायत्त–सर्व–विषयेण विना न येन लोके तृणस्य चलनादिकमप्यसाध्यम् ॥२७॥
आदिस्समस्त–जगतां स्वयमादि–शून्यो विश्वं सिसृक्षुरप एव ससर्ज पूर्वम् ।
उप्त्वा च तासु निजवीर्यममोघमद्भ्यो नाना–चराचरमवाप नमोऽस्तु तस्मै ॥२८॥
योऽन्तः प्रविश्य सचराचर–देह–भाजा– मात्मानमेव शिव–शक्तितया विभज्य ।
सर्ग–स्थिति–प्रलय–ताण्डव–लास्य–कर्ता स्वीयञ्जगच्च परिवर्तयति स्वशक्त्या ॥२९॥
मोक्ष–प्रदं विविध–भोग–विधान–दक्षं वन्दे तपस्विनमवाप्त–समस्तकामम् ।
तं जागरूकमवलम्बित–योगनिद्रं नित्यं निरस्त–कुहकं कुहनाप्रियं च ॥३०॥
योगीश्वरैरमल–मानस–मन्दिरे यः साक्षात्कृतो वितनुते परमामवर्ण्याम् ।
आनन्द–सन्ततिमबाधित–शान्ति–युक्तां तं शाश्वतं सुख–निधिं शरणं व्रजामि ॥३१॥
नान्या गतिर्मम महेश्वर मूल–शक्ते यत् त्वां विहाय तदुपेहि दया–समुद्र ।
बन्धो भयापह विमोचय मां विपत्तेः अन्वर्थितं भवतु ते श्रित–वत्सलत्वम् ॥३२॥
विश्वाय विश्व–वपुषेऽखिल–विश्व–कर्त्रे विश्वात्मने विवृत–विश्वक–विश्वनेत्रे ।
विश्वेतराय विदिताखिल–विश्व–हर्त्रे विश्वेश्वराय पुरुषाय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥३३॥
इति गज–कुल–राजस्संस्तुवन् बाष्प–पूर्णः परमपुरुष–भावे सङ्कटावस्थया सः ।
उपजनित–समाधिर्मग्न आनन्द–सिन्धौ क्षणमिव निज–पीडां व्यस्मरन्निश्चलाङ्गः ॥३४॥

अथ गजेन्द्रानुग्रहो नाम पञ्चमः सर्गः

Canto 5 - Bestowal of Grace to Gajendra

स्तुतिप्रशंसा

सर्व–भूत–हृदयेशयदेवे पूर्ण–भाव–सहिता स्तुतिरेषा ।
आविवेश हृदयानि समेषां तत्र वासमकरोच्चिरकालम् ॥३५॥
आदि–मूलमपहाय मुकुन्दं पूर्ण–तत्त्वमखिलामर–रूपम् ।
सर्व–वाच्यमतिलङ्घित–भेदं कोऽपि नास्ति हि तथा स्तवनीयः ॥३६॥

भगवतः प्रतिक्रिया

The reflection of the Lord

सोऽपहृत्य चरणं दयितायाः हस्त–पद्मवदपास्य च तल्पम् ।
शेष–रुपमपहाय च सर्वं स्वानुयायि–गणमुत्सुक–चित्तम् ॥३७॥
नाभिभावन–चमूपतिमीशः पादुकामपि दधार न वेगात् ।
अप्रसाधित–विहङ्गम–राज– स्कन्धमेव सहसाधिरुरोह ॥३८॥
चक्रपाणिरधिकाहित–वेगं वाहनं परम–पावन–वीर्यम् ।
याहि याहि तरसेति जगाद तं त्विदं प्रथम–शब्द–विषण्णम् ॥३९॥

भगवत्स्वरूपम् – Description of the Lord

नील–मेघ–सम–मोहन–कायं विद्युदम्बरमपार–कृपालुम् ।
वेद–रूप–विहगे सुनिषण्णं वेद–मौलिषु च मुद्रित–पादम् ॥४०॥
घोर–दर्शन–सुदर्शन–संज्ञं कालचक्रमरिचक्र–विनाशम् ।
योगिराज–नुत–सारसहस्रं हेतिराजमपि मानस–तत्त्वम् ॥४१॥
सम्भरन्तमपरेण करेण चन्द्र–वर्ण–शुभ–शङ्खपतिं च ।
तं विलोक्य सहसाम्बुज–हस्तं साम्बुजात्म–करमार्पयदस्मै ॥४२॥

गजेन्द्रस्य सर्वसमर्पणभावः –Surrender of the elephant

"नारायणाखिलगुरो भगवन् नमस्ते " इत्येव सङ्गिरदसौ निमिमील नेत्रे ।
यन्मन्त्रमुत्तमतमं निखिलागमेषु योगीश्वरैरहरहस्समुपास्यते वै ॥४३॥

सुदर्शनचक्रवर्णनम् -The description of the Sudarshana chakram

चटुल–दहन–घोरान् विस्फुलिङ्गान् किरन्ती–
मशनि–शत–शितां तां कोटि–भास्वत्–प्रकाशाम् ।
हत–दनुज–सहस्रस्यास्र–दिग्धात्म–धारां
प्रभुरथ निज–हेतिं नक्र–देहे मुमोच ॥४४॥

नक्रवधः - Slaying of the crocodile

रथाङ्ग–राजो मकरस्य देहं तीक्ष्णोग्र–दंष्ट्रं विददार शीघ्रम् ।
समग्र–विज्ञान–बली यथा वा योगीश्वरस्सन्तमसस्य पिण्डम् ॥४५॥

गजयूथादिसन्तुष्टिः - The enjoyment of the group of the elephants

आनन्द–तुन्दिल–तनुं गजयूथ–नाथं मृत्योर्मुखादिव विमुक्तमवेक्ष्य सर्वे ।
देवं प्रसाद–सुमुखं च तदीय–गात्रं प्रेम्णा स्पृशन्तमतिमोद–समुद्र–मग्नाः ॥४६॥

गजेन्द्रानुग्रहः – Delivering the gift offer to the elephant

योऽयं गजस्स हि पुरा नर–राज आसीत् भक्तोत्तमोऽपि मुनिना भव कुञ्जरेति ।
शप्तोऽद्य दुर्लभतमं निधिमाप देवं शापोऽप्युदर्क–सुखदो विमलेन्द्रियाणाम् ॥४७॥
अथ वरवर–विष्णोः स्पर्श–पूतः करीद्रो विगत–कलुषगन्धो देवकारुण्य–लभ्यम् ।
विधि–सनक–महेन्द्रैः सस्पृहं वीक्ष्यमाणः परम–पुरुष–लोकं पार्षदत्वाय भेजे ॥ ४८ ॥

****

ಅನುವಾದ

प्रथमः सर्गः – भगवतः कृपाकटाक्षवर्णनम्

1. ಕಾಂತಿ ಹಾಗೂ ಸೌಂದರ್ಯಗಳ ಸಮುದ್ರವೂ (ನಿಧಿಯೂ), ಚಕ್ರಪಾಣಿಯೂ, ಮುರನೆಂಬ ಅಸುರನ ವೈರಿಯೂ ಆದ ಪರಮಗುರುವಿನ ಆ ಎಣೆಯಿಲ್ಲದ ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವಂತಹ, ಲೋಕಕ್ಕೆ ಬೆಳಕನ್ನೂ (ವಿಜ್ಞಾನ ದೀಪವನ್ನು) ಅಮೃತವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ, ಯಾವಾಗಲೂ ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಉನ್ಮೇಷ–ನಿಮೇಷಗಳಿಲ್ಲದ ಸೂರ್ಯ–ಚಂದ್ರತಮವಾದ, ಎಲ್ಲರ ಮನವನ್ನೂ ಸೆಳೆಯುವ ವಿಶಾಲವಾದ ನೇತ್ರಗಳು ನನ್ನ ಹೃದಯ ಕಮಲ ಮತ್ತು ಕಣ್ಣುಗಳೆರಡನ್ನೂ (ತೆರೆದು) ಮಹದಾನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

1. May the magnificent pair of eyes of Lord Narayana, - who is ocean of beauty, slayer of the demon Mura, who weilds the discus (Chakrapani) who is (paramaguru) Preceptor Supreme, which experience limitless bliss and bestows wisdom and nectar - like bliss, to the entire universe, which are ever-alert and never nictate, (the pair of eyes held to be) akin to the Sun and the Moon, the enchanter of every heart, provide bliss to my eyes and heart.

ಟಿಪ್ಪಣಿ – ಮಂಗಳಾಚರಣೆಯನ್ನು ಕಾವ್ಯದ ನಿರ್ವಿಘ್ನಸಮಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. "मङ्गलादीनि हि शास्त्राणि प्रथन्ते, वीरपुरुषकाणि च भवन्ति आयुष्मत्पुरुषकाणि च । अध्येतारश्च सिद्धार्था यथा स्युरिति" –ಪತಂಜಲಿಗಳ ಮಹಾ ಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು 'ननु मङ्गलस्य कर्तव्यत्वे किं प्रमाणमिति चेत्, न । शिष्टाचारानुमितश्रुतेरेव प्रमाणत्वात् – समाप्तिकामो मङ्गलमाचरेत्' ಎಂಬ ಅನ್ನಂಭಟ್ಟನ ತರ್ಕಸಂಗ್ರಹದ ದೀಪಿಕಾದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕವಿಪುಂಗವರು ಮಾಂಗಲಿಕ ವಾದ लक्ष्यते अनेन इति लक्ष्मीः ಭಗವಂತನ

ಲಕ್ಷ್ಮ(ಚಿನ್ಹೆ)ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವಳು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ 'ಲಕ್ಷ್ಮೀ' ಪದ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೇ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರು ತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಈ ಪದವು 'ಲ' ಕಾರಾದಿ 'ಕ್ಷ' ಕಾರಾಂತವಾದ ಸಮಸ್ತ 'ಲಿಪಿ' ತರುವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆಂಬುದು ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಮಾತು. 'लक्ष्मीसंपत्तिशोभयोः' –अमरः

छन्दोविचार :– स्रग्धरा– लक्षणम् – म्रभ्नैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्तितेयम् ।

अथ गजेन्द्रविहारो नाम द्वितीयः सर्गः

Canto 2 - Gajendra vihara - Trikuta-Parvata-Varnanam

त्रिकूटपर्वतवर्णनम्

2. ಯಾರಿಗೆ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರರಾಜನು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ, ತನ್ನ ಅಲೆಗಳೆಂಬ ಹಸ್ತಗಳಿಂದ ಪಾದ್ಯವನ್ನು ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸುವನೋ, ಗಂಧರ್ವರು, ಸಿದ್ಧರು ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಅನೇಕದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯತಾಣವಾಗಿರುವ, ಪರ್ವತಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ 'ತ್ರಿಕೂಟ'ವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪರ್ವತವಿದ್ದಿತು.

2. There was a famous mountain called Trikoota, which was the abode to Gods, Gandharvas and Siddhas. [The foot of the mountain raises over the sea and was surrounded by the sea and hence] it looked as though the ocean sought to honour it with paadya (offering of water for the feet, as a mark of respect) by the milky white ocean-king (kseera-samudra-raja) by his waves breaking at the foot of the mountain, and the waters around seeming to be circumambulating it (Trikoota).

3. ಯಾವ ತ್ರಿಕೂಟಪರ್ವತದ ತಪ್ಪಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧವಾದ ಪೊದರುಗಳಿಂದಲೂ, ಲತೆಗಳು, ವಿವಿಧವಾದ ತೃಣವಿಶೇಷಗಳಿಂದಲೂ, ಅನೇಕ ಹುಲಿ, ಸಿಂಹ, ತೋಳ, ಸರ್ಪಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಅತ್ಯಂತವಿಶಾಲವಾದ ವನವಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನಾದ ಸಲಗವೊಂದು ವಾಸವಾಗಿದ್ದಿತು.

3. The forest comprised of a variety of bushes, creepers, grasses and was abode to tigers, lions, wolves, snakes and other animals. A herd of elephants headed by a strong leader lived there in (a part of) the big forest of table land area of Trikoota.

गजेन्द्रवर्णनम् Description of the elephant leader

4. ಜಗತ್ಕರ್ತೃವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಈ ಮದಗಜಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲ ಗಜಗಳಿಗೂ ಮಿಗಿಲಾದ ನಿರಂಕುಶವಾದ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು (ಸ್ವಯಂ) ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸುರಿದ ಅಭಿಷೇಕ ಜಲದೊಡನೆ ಮದೋದಕದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರಗೆ ಸುರಿಯುತ್ತಿತ್ತೋ ಎಂಬಂತಿತ್ತು.

4. The leader of the herd of elephants was endowed with strength, that it seemed as though the Creator, (Lord Bramha had) granted absolute power and emperorship (of all elephants) to this elephant alone. The incessant flow of the ichor (in Gajendra's temples) was akin

to the flow of the water used to anoint the king, at the time of his coronation. (At the coronation ceremony, the King is bathed in the holy waters brought in from many rivers and oceans. The ichor from the temples of the elephant-king were so extensive that they seemed to be like these waters).

नैदाघवर्णनम् Description of Summer

5. ಹೀಗಿರಲಾಗಿ, ಇಡೀ ಭೂಮಂಡಲವನ್ನೇ ಶೋಷಿಸುವಂತೆ ಮಹಾ ಭಯಂಕರನಾದ, ಎಲ್ಲೆಯಿಲ್ಲದ ತಾಪವನ್ನು ಬೀರುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನು, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿನ ಜಲವನ್ನು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಕ ಸೆಳೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ, 'ಬಿರುಬೇಸಿಗೆ'ಯ ಕಾಲವು ಭೂಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು.

5. Once there set in an unbearable summer season throughout the world, so severe, that the Sun, seemed to draw all waters of the earth, through thousands of his rays. The heat of the sun was unendurable.

6. ಆ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮರೀಚಿಕೆಯನ್ನು ಕಂಡು, ನೀರೋ ಎಂಬ ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಬಹಳ ದೂರದವರೆವಿಗೂ ಹೋಗಿ, ನೀರು ಸಿಗದೇ ಇರುವ, ದಹಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಮೈಮನಗಳುಳ್ಳ ಜಿಂಕೆಗಳು ಹೃದಯವೇ ಕರಗುವಂತೆ ರೋದಿಸುತ್ತಿವೆ.

6. The deer in the forest, mistook the mirages to be pools of water and chased them (mirages) over long distances and (obviously) failed to find water. Unable to tolerate the scorching heat and the fatigue after running (after mirages) their poignant cries melted the hearts of all those, who heard their cry.

गजयूथेन जलान्वेषणम् The quest of waters by the group of elephants

7. ಭಯಂಕರವಾದ ಗ್ರೀಷ್ಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಆಕಾಶದ ಮಧ್ಯ ಭಾಗವನ್ನು ಬಂದು ಸೇರಿರಲು, ತಡೆಯಲಾರದ ತಾಪ ಹಾಗೂ ಬಾಯಾರಿಕೆಗಳಿಂದ ಬಳಲಿದ ಈ ಗಜೇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಪರಿವಾರದೊಡನೆ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯಲು ಹೊರಟನು.

7. On one of these scorching days of the severe summer, while the Sun attained a subsolar point (Zenith where the sun rays hit the earth exactly perpendicular to its surface), anguished by the scorching Sun and paucity of water to quench the thirst, this Gajendra (king of elephants), with his retinue, set out in search of water.

8. ಅಲ್ಲಿನ ಮದಗಜಗಳು ಬಹಳ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟು ಅಲೆದಾಡಿದರೂ ಅಲ್ಲಿನ ಪರ್ವತಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ನೀರಿನ ಆಸರೆಯನ್ನೇ ಕಾಣದೇ, ತಮಗೂ ಕೂಡ ಬೇರೆ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಕಾಣದೇ ತಮ್ಮ ಆಸೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ, ಶ್ರಮ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಬಿಸಿಲು ಇವುಗಳಿಂದ ಬಳಲುತ್ತಿರಲು, ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ತೇಲಿಬರುವ ಕಮಲದ ಸುವಾಸನೆಯನ್ನು ಆಘ್ರಾಣಿಸಿದವು.

8. Even after a long search, the group of elephants were disappointed on being unable to find any sign of water anywhere in that mountain. When (the herd were wandering thus) in extreme heat and torment caused by the scorching heat and the unquenched thrist, (and fatigued)- they (the herd) breathed in the redolence of lotus, wafting in the air.

सरसः वर्णनम् The description of the lake

9. ಆನೆಗಳು ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ತೂರಿಬಂದ ಕಮಲದ ಪರಿಮಳವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅದೇ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮುನ್ನಡೆಯುತ್ತಾ ನೀರಿನಿಂದ ತೊಯ್ದ ಶುಕ, ಸಾರಸಪಕ್ಷಿಗಳ ರೆಕ್ಕೆಗಳ ನೀರಿನಿಂದ ಸ್ಪರ್ಶವನ್ನು ಪಡೆದವುಗಳಾಗಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಸರೋವರ ವಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಿದವು. ಹೀಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ಕೂಡಲೇ ಸಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ ದೂರದಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ನೋಡಿದವು.

9. The herd of elephants, inferring and following the path indicated by fragrance of the lotuses and being sprinkled by the water- droplets from the drenched wings of water birds, (shuka-parrots, sarasa-cranes- who flew above them), the elephants sensed that there was a water body near by and on traversing a short distance, found one.

नक्र–वर्णनम् The description of the crocodile

10. ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಜಲಚರಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ನೆಲೆಯಾಗಿರುವ ಅಗಾಧವಾದ ಈ ಸರೋವರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಮಹಾಭೀಮಕಾಯನೂ ಬಲಿಷ್ಠನೂ ಆದ ಮೊಸಳೆಗಳ ರಾಜನೊಬ್ಬ ಆ ಸರೋವರದ ದಡದಲ್ಲಿನ ಶಿಲೆಯ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದನು.

10. The rocky banks of that large expanse of water, which was a refuge to multitudinous acquatic life, was also the habitat of a ferocious and strong crocodile.

11. ಆಹಾರದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ತನ್ನ ಜಠರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಉಪಶಮನಮಾಡುವ, ತಾನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದ ಆಹಾರವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಲಭಿಸದಿರಲು, ಕೋಪಗೊಂಡ ಆ ಬುದ್ಧಿವಂತ ಮೊಸಳೆಯು ಆಗ ಅನೇಕ ಜಲಚರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆ ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಲಭಿಸಬಹುದೆಂಬ ನಿಶ್ಚಯದಿಂದ ನೀರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿತು.

11. That clever crocodile, was infuriated on being unable to find food of its choice to pacify its insatiate hunger (lit.burning stomach), it entered the waterbody with an intention to hunt for the food, it desired.

सरोगतस्य गजयूथस्य वर्णनम्

The description of the elephant together with its companion in lake

12. ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಬಳಲಿದ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನು ಆ ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಬಂಧುಗಳೊಡನೆ ಇಳಿದು, ಬಹಳ ಬೇಗ ಅಲ್ಲಿನ ಆಸ್ವಾದನೀಯವಾದ ಅಮೃತ ಸಮಾನವಾದ ಜಲವನ್ನು ಬೇಕೆನಿಸಿದಷ್ಟು ಕುಡಿದನು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ತನ್ನ ಪರಿವಾರದೊಡನೆ ಅಲ್ಲಿ ವಿನೋದವಾಗಿ ಜಲಕ್ರೀಡೆಯಾಡಲೂ ಇಚ್ಛೆಸಿದನು.

12. To quench the severe thirst, the elephant rushed into the waters with his retinue quickly and they drunk the elixir-like water, to their heart content. The elephant-king also desired to gambole in the waters.

अथ गजेन्द्रस्य दुःस्थितिर्नाम तृतीयः सर्गः

Canto 3 - The pitiable position of the elephant

नक्रगजेन्द्रयुद्धम्

13. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಬಲಿಷ್ಠವೂ ಕುಪಿತವೂ ಆಗಿದ್ದ ಮೊಸಳೆಯು, ವಿನೋದವಾಗಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮದಾಂಧನಾದ ಸ್ಥೂಲಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿತು.

13. The brawny and irritated crocodile (which lived in the waters of the lake) caught hold of the (fat) legs of that giant elephant, which was engaged in enjoying its gamoble in the lake.

14. ಆ ಮಹಾಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗಜವು ಕೂಡಲೇ ಜಾಗೃತನಾಗಿ ತನ್ನ ಬಲವನ್ನೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಆ ಬಲಿಷ್ಠವಾದ ಮೊಸಳೆಯ ಹಿಡಿತದಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿತು.

14. When the elephant found its drag suddenly, he tried to disengage itself from the hold of the crocodile, by trying with all his might.

15. ಆ ಮೊಸಳೆಯಾದರೂ ಈ ಗಜದ ಪಾದವನ್ನು ತನ್ನ ಎರಡು ಕೋರೆಹಲ್ಲುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಗರಗಸದಂತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಬಾಲದಿಂದ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಹೊಡೆಯಿತು.

15. That crocodile was pulling the foot of the elephant, with all its might by gripping the elephant's legs between its strong teeth and all the while delivering strong blows by its saw-like tail, simulteneously.

16& 17 ಬಲದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆನೆಯು ತನ್ನ ಕಾಲನ್ನು ಆ ಮೊಸಳೆಯ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಬೇಗನೆ ಎಳೆದುಕೊಂಡು, ಯಮನ ಪಾಶದಂತಿರುವ ತನ್ನ ಸೊಂಡಲಿನಿಂದ ಶತ್ರುವಾದ ಆ ಮೊಸಳೆಯನ್ನು ಹೊಡೆಯಲು ಯಾವಾಗ ಮೇಲಿನ ಭೂಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೆಳೆಯಲಾರಂಭಿಸಿತೋ ಆಗ ಮೊಸಳೆಯು ಆನೆಯನ್ನು ಸೆಳೆದು ಮತ್ತೆ ತನ್ನ ನೆಲೆಯಾದ ನೀರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿತು.

16& 17 - The elephant tried to release its leg with all its strength. With the intention to kill the crocodile, it tried to deliver hard blows to the enemy-crocodile by its trunk, which resembled the noose of Lord Yama and draw the enemy to the banks (away from water). But the crocodile, ducked the attack (acting nimbly) dragged the elephant back to the waters and entered the deep waters (which was its source of strength).

18. ವ್ಯಾಕುಲಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆ ಗಜರಾಜನು ರೋಷದಿಂದಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಗರ್ಜನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರಲು, ಅವನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ಬೇರೆ ಗಜಗಳೂ ಸಹ ಅಂತೆಯೇ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಗರ್ಜಿಸಿ ತಮ್ಮ ಧ್ವನಿಯು ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು.

18. Agitated and filled with rage, the elephant began trumpeting again and again and other elephants too followed suit. The entire region reverberated with the trumpets of the herd.

19. ತಮ್ಮ ನಾಯಕನಾದ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನ ದೌರ್ಬಲ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಇತರ ಎಲ್ಲ ಗಜಗಳು ಈಗ ಒಗ್ಗೂಡಿದವು. ಆದರೆ ಹಿಂಬದಿಯಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಅದನ್ನು ಮೊಸಳೆಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಲು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಯತ್ನವು ಮಾತ್ರ ಸಫಲವಾಗಲಿಲ್ಲ.

19. After having observed their king's difficulty in wresting himself free, all other elephants joined hands and tried to help him. But, alas, they were unsuccessful in securing their king’s freedom.

दैवप्राबल्यम् Power of fate

20. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ವಿಚಾರವು ಬರಲಾಗಿ ನಾವು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಂತು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಈ ಮೊಸಳೆಯು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಮೊದಲಿಗೆ ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ದೇವನೇ ಆಗಿದ್ದನು. ಆದರೆ, ಅವನು ಶಾಪದಿಂದಾಗಿ ಈ ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆದನು.

20. At this juncture, we (the poet) declare thus. It was clear that the crocodile was not an ordinary beast. He was a celestial being, cursed to assume this form. (and hence this strength).

21. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಮೋಘವಾದ ಮಾಯೆಯೆಂಬುದು ಮಹಾಬಲಿಷ್ಠ ರೆನಿಸುವ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲಾಗದು. ಇಂತಿರುವಾಗ, ಇತರರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾದುದೇನು? ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುಮಾಯೆಯೇ ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನು ದುರ್ಬಲನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಮೊಸಳೆಯನ್ನು ಬಲಿಷ್ಠನನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿದುದು.

21. When it is impossible, even for the celestial beings, to overcome the Devamaya-(-ignorance) what can be said of others? It seemed that the Maaya of Lord Vishnu, had by itself made the elephant weaker and the crocodile stronger.

कपोत्युपदेशः The moral teach of Kapoti (she - pigeon)

22. ತನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಬಾಣವನ್ನು ಹೂಡಿ ಸಿದ್ಧನಾದ ವ್ಯಾಧನನ್ನು (ಬೇಡನನ್ನು) ತನ್ನ ಸೊಂಡಿಲಿನ ತುದಿಯಿಂದ ಎತ್ತಿ ಸಂಹರಿಸಿ ಯಾವ ಗಜವು ತನ್ನನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿತ್ತೋ, ಈಗ ಅದರ ದೀನವಾದ ಈ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನೋಡಿದ ಕಪೋತಿಯು ದೈನ್ಯದಿಂದ ರೋದಿಸಿತು.

22. A she-pigeon, was visibly, moved at the pitiable and poor plight of the elephant-king, who had previously saved her life, from the hunters arrow by killing the hunter by his trunk. She was in tears.

23. ಐಶ್ವರ್ಯ, ಹಾಗೂ ಬಲವು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸುವ ತರಂಗಗಳಂತೆ ವಿನಾಶಸ್ವಭಾವವಾದುವು ಮತ್ತು ಕ್ಷಣಿಕವಾದುವು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೋ. ಈ ಆಸೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಈ ಕೂಡಲೇ ಮನವಿಟ್ಟು ನಿನ್ನನ್ನು ಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ತ್ವರೆ ಮಾಡುವವನಾಗು.

23. Wealth and brawn are transient like the waves of an ocean. Cast aside your desires. Hurry! Focus on securing your release (from the clutches of this material world-Samsara, and in result) from the clutches of this crocodile now.

24. ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಕಾಲವೇ ಮೂಲವೆಂದೂ, ಸಮಸ್ತವಿಶ್ವದ ಸ್ಥಿತಿಯೂ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿ. ಯಮನ ದವಡೆಯ ಕೋರೆಹಲ್ಲಿಗೆ ಸಿಲುಕಿದವನನ್ನು ಬಿಡಿಸಲು ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವನು ತಾನೇ ಸಮರ್ಥನಾದಾನು?

24. [O king of elephants!] (Know that) Time is the premordial cause for everything and the entire universe is under its command. Who can free himself, when caught between the jaws of death?

25. ಅವನು ನಿನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನನ್ನುಳಿದು ಆ ಮಹಾಕಾಲನ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಲು ಯಾವೊಬ್ಬನೂ ಶಕ್ತನಲ್ಲ. ಆ ಅಪಾರಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಭಗವಂತನ್ನು ಭಜಿಸು. ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಈ ಸಹಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಬಂಧನದಿಂದ ನೀನು ವಿಮೋಚನೆ ಪಡೆಯುವೆ.

25. He (The one who controls Time) will protect you. No one else can free you from the jaws of death (crocodile). Worship that Omnipotent Lord. You will be able to free yourself from this insufferable shackle (of birth and death, as also of) this crocodile.

26. ಆಪತ್ತೆಂಬ ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ದುರದೃಷ್ಟವೆಂಬ ಬಿರುಗಾಳಿಯಿಂದಾಗಿ ಮುಳುಗಿಹೋಗಲಾಗಿ ಅತ್ಯಂತಖಿನ್ನಮನಸ್ಕನಾದ ಗಜೇಂದ್ರನು ಜನ್ಮಾಂತರದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನೆನೆದು ವೇದ–ಆಗಮಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ, ಕೂಡಲೇ ಫಲಪ್ರದವಾದ ಯಾವ ಸದ್ವಸ್ತು (ಪರಮಪುರುಷನುಂಟೋ, ಅವನನ್ನು)ವುಂಟೋ ಅದನ್ನು ಕುರಿತು ಒಂದೇ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಜಪಿಸಲು, ಧ್ಯಾನಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು.

26. The elephant which was immersed in swirling waters of the dolour- (of being in clutches of the crocodile), and pushed into such a position by the winds of the bad destiny, [and now being initiated to the thought of the Divine, by the she-pigeon], now remembered the chants/prayers established by the scriptures and chanted by him previously (in his previous births) and set about to immediately pray the Supreme Lord (ParamaPurusha), through those chants.

गजेन्द्र–प्रतिपत्तिर्नाम चतुर्थः सर्गः

Canto 4 - Surrendering of the elephant

गजेन्द्रकृत–नारायणस्तुतिः अथवा गजेन्द्र – प्रतिपत्तिः

27. ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ತನ್ನ ನಿಯಂತ್ರಣದಲ್ಲಿಯೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ, ಯಾವನಿಲ್ಲದೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತೃಣವೇ ಮುಂತಾದ ಯಾವುದೂ ಚಲಿಸಲೂ ಆಗದೋ, ಅಂತಹ ಚಿದಚಿದ್ರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವವೆಂಬ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಮೂಲಸ್ವರೂಪನೂ, ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪನೂ ಆದ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ನಮನವು.

27. I venerate Him, who is in the form of Chith and Achith,(the sentient and the non-sentient), who is the origin of the tree (called this) Universe, the Lord of all beings (Parameshwara) though he be in a very

subtle form and without whose grace, movement of even a blade of grass is impossible .

28. ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತಿಗೂ ಆದಿಕಾರಣಭೂತನೂ, ತಾನು ಮಾತ್ರ ಅನಾದಿಯಾಗಿ, ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಜಲವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ, ಹಾಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಜಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಮೋಘವಾದ ವೀರ್ಯವನ್ನು (ಮಹಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು) ಬಿತ್ತಿದನೋ ಮತ್ತು ಅನಂತರ ಆ ಜಲದಿಂದಾಗಿಯೇ ನಾನಾಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ ಅಂತಹ ಭಗವಂತನಿಗೆ ನನ್ನ ನಮನವು.

28. I salute that Lord, the Primeval Cause of this entire universe, who is without a begining and who first created the Causal waters with an intent to create this universe and then entered the causal waters with His infallible energy, (and by this act), whence from those Causal waters sprang this universe, comprising of both the sentient and the non-sentient beings.

29. ಯಾವ ಪರಮಪುರುಷನು ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ದೇಹವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವರ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ (ಅವನೇ) ತನ್ನನ್ನೇ ಶಿವರೂಪ ವಾಗಿಯೂ, ಶಕ್ತಿಸ್ವರೂಪವಾಗಿಯೂ ವಿಭಜಿಸಿಕೊಂಡು ಸೃಷ್ಟಿ–ಸ್ಥಿತಿ–ಲಯ–ತಾಂಡವ –ಲಾಸ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿ ತನ್ನದೇ ಆದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ವಿವಿಧರೂಪದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

29. That Supreme being (Paramapurusha) enters the bodies of every animate and the inanimate being. He divides himself as Shiva and Shakti and manifests himself, as the boisrous and graceful movement (dance) and thereby is the cause of procreation, sustenance and destruction of this Universe. He transforms this universe by His will.

30. ಮೋಕ್ಷದಾಯಕನೂ, ಆದರೆ ತನ್ನ ಭಕ್ತರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪರಿಪೂರ್ಣ ಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ವಿವಿಧಭೋಗಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವಲ್ಲಿ, ದಕ್ಷನೂ ನರ–ನಾರಾಯಣ ರೂಪನಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪಾತ್ಮಕತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸುವವನೂ, ಸಮಸ್ತಕಾಮಗಳನ್ನು ಸ್ವತಃ ಪಡೆದಿರುವವನೂ, ಸದಾಜಾಗರೂಕನೂ, ಹಾಗೂ ಯೋಗನಿದ್ರಾಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವವನೂ ಯಾವುದೇ ದೋಷಗಂಧವಿಲ್ಲದವನೂ, ನಿತ್ಯನೂ, ಡಂಭಾಚಾರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಿಯನೂ, ಆದ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ನಾನು ನಮಿಸುವೆನು.

30. I salute the Supreme Being who bestows upon his devotees Liberation (from the cycle of birth and death-Moksha or Nirvana) and also grants various enjoyments to his devotees, engages himself in penance as Nara-Narayana by His own volition, whose is devoid of any desire, ever-alert, who is without any blemish even in his state of sleep

(by the reason of being absorbed in the state of Yoga-nidra- as opposed to us, where sleep engulfs us in ignorance), is eternal and dislikes deceitful conduct (of the mind or action).

31. ಯಾವನು ಮಹಾಯೋಗಿಗಳ ಅತ್ಯಂತಪರಿಶುದ್ಧವಾದ ಹೃದಯ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ, ಪರಮಶ್ರೇಷ್ಠವೂ ಯಾರಿಂದಲೂ ವರ್ಣಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವೂ, ಯಾವುದೇ ಲೌಕಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಶಾಂತಿ ಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪರಮಾನಂದರಸಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಉಂಟಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅಂತಹ ಶಾಶ್ವತಸುಖಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ನಾನು ಶರಣು ಹೊಂದುವೆನು.

31. I take refuge in the Supreme Being, the Eternal one, who is realised in the pure heart of the yogis and is indescribable. That Paramatma is the bestower of peace upon his devotees. The peace he bestows is such that, it is not hindered by any wordly force. He is also the source of flow of eternal Ananda (Bliss?) in the minds of his devotees.

32. ಮಹೇಶ್ವರನೇ! ಮೂಲಶಕ್ತಿಯೇ! ದಯಾಸಮುದ್ರನೇ, ನನಗೆ ನಿನ್ನನ್ನುಳಿದು ಬೇರಾವ ಗತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. (ಅನ್ಯಥಾ ಶರಣಂ ನಾಸ್ತಿ) ಆದುದರಿಂದ ನೀನು ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡಿಸು. ಓ ಬಂಧುವೇ, ಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಿಲುಕಿದವರ ಭಯವನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವವನೇ, ನನ್ನನ್ನು ವಿಪತ್ತಿನಿಂದ ಬಿಡಿಸು. ನಿನಗೆ ಸಲ್ಲಿರುವ 'ಆಶ್ರಿತವತ್ಸಲ' ನೆಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥವಾಗಲಿ.

32. O lord! O ocean of mercy! Please come! O! kinsman! Remover of fear! Free me from distress. I have only you as my refuge. Let your fame of being (Aashritavatsala) , the one who loves/protects those who seek refuge in, be rendered meaningful (by your act of protecting me and relieving me from this distress).

33. ವಿಶ್ವಸ್ವರೂಪನೂ, ವಿಶ್ವವನ್ನೇ ತನ್ನ ಒಡಲಾಗಿ ಉಳ್ಳವನೂ, ಚತುರ್ದಶ ಭುವನಾತ್ಮಕವಾದ ಇಡೀ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನೂ, ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನೂ, ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನೂ, ಆದರೆ ವಿಶ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎಂದಿಗೂ ಬೇರೆಯಾದವನೂ, ಹೀಗಿರುವ ಸಮಸ್ತವಿಶ್ವದ ಸಂಹಾರಕನೂ, ವಿಶ್ವೇಶ್ವರನೂ ಆದ ಆ ಪರಮಪುರುಷನಾದ ನಿನಗೆ ನನ್ನ ನಮನವು.

33. Salutations unto Thee! The one who is seen in the form of the whole universe, has the universe as your body, creator of the entire universe, inner soul of the universe (source and substratum of this entire Universe), the All -Knower (in the form of knowledge-lit.eyes of the world). Nay! You rise above all these. You are the creator, sustainer and destroyer and the only Lord of the universe.

34. ಹೀಗೆ ಆ ಗಜಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಗಜೇಂದ್ರನು ಕಣ್ಣೀರು ತುಂಬಿದ ನೇತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿ ಆ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ತನಗೆ ಸಂಭವಿಸಿದ ದುಃಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಮಾಧಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು, ಪರಮಪುರುಷನ ಆನಂದಧಾಮದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾಗಿ ನಿಶ್ಚಲವಾದ ಶರೀರದೊಡನೆ ಕ್ಷಣಕಾಲ ತನಗೆ ಸಂಭವಿಸಿದ ನೋವನ್ನು ಮರೆತನು.

34. The king of elephants, thus praised the Supreme being, with eyes brimming with tears, and slowly entered Samaadhi (Deep state of meditation achieved by restraining the senses and confining the mind to contemplate on the true nature of the Supreme Being) and immersed

himself in the thought of that Supreme being. The elephant's thoughts were fixed on the Lord. For a moment, the elephant forgot his miserable situation.

अथ गजेन्द्रानुग्रहो नाम पञ्चमः सर्गः

Canto 5 - Bestowal of Grace to Gajendra

स्तुति–प्रशंसा

35. ಸರ್ವಭೂತಗಳ ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸವಾಗಿರುವ ಆ ದೇವನಲ್ಲಿ ಪರಿಪೂರ್ಣಭಾವದೊಡನೆ ಮಾಡಿದ ಗಜೇಂದ್ರನ ಈ ಸ್ತುತಿಯು ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯವನ್ನೂ ತಲುಪಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಆ ಪರಮಪುರುಷನು ಚಿರಕಾಲ ನೆಲೆಸಿದನು.

35. Gajendra's whole-hearted encomium on the Omni-Present Lord reached the hearts of all (and in effect) the Supreme being and resided there for times to come.

36. ಗಜೇಂದ್ರನು ಮಾಡಿದ ಅಂಥಹ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ, ಆದಿಮೂಲನೂ, ಪೂರ್ಣತತ್ತ್ವಸ್ವರೂಪನೂ, ಸಮಸ್ತದೇವತಾಸ್ವರೂಪನೂ, ಸರ್ವಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನೂ, ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷಭೇದವಿಲ್ಲದವನೂ ಆದ ಆ ಮುಕುಂದನನ್ನುಳಿದು ಬೇರಾರೂ ವಿಷಯವಾಗಲಾರರಷ್ಟೇ.

36. None else, but Mukunda, could be the object of Gajendra's incomium, for He is the source and substratum of entire universe, the All-encompassing, the one present in all the Gods, the object of all words and the omnipresent and hence without any difference arising of form, time, space etc.

भगवतः प्रतिक्रिया The reflection of the Lord

37&38 ಆ ಪ್ರಭುವಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ತನ್ನ ಮಹಿಷಿಯಾದ ಶ್ರೀಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯ (ಕರಕಮಲಗಳಿಂದ) ತನ್ನ ಚರಣವನ್ನು ಹಸ್ತಪದ್ಮದಂತೆ ಎಳೆದು ಕೊಂಡು, ಶೇಷರೂಪಿಯಾದ ತಲ್ಪ(ಹಾಸಿಗೆ)ವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ, ಅತ್ಯುತ್ಸಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿದ ತನ್ನ ಸಮಸ್ತಪರಿವಾರವರ್ಗವನ್ನೂ ಕರೆದುಕೊಳ್ಳದೇ, ಎಲ್ಲೆಡೆಗೂ ಒಡನೆಯೇ ಆಗಮಿಸುವ ಸೇನಾನಾಯಕನನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು, ಅತಿವೇಗದಿಂದ ಪಾದುಕೆಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸದೇ, ಯಾವ ಸಿದ್ಧತೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರದ ಪಕ್ಷಿರಾಜನಾದ ಗರುಡನ ಭುಜವನ್ನು ಕೂಡಲೇ ಏರಿದನು.

37& 38. That Master, Supremebeing, withdrew His lotus-like feet, served by the tender, Lotus-like hands of His Consort MahaLakshmi, got up from his serpent bed and (not letting time passby and therefore) without waiting for his entourage, without the company of the Chief of His army, who was always present with Him and without (even a) foot wear, mounted on the shoulders of the unprepared Garuda.

39. ಚಕ್ರಪಾಣಿಯಾದ ಭಗವಂತನು ಅತಿ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವವನೂ ತನ್ನ ವಾಹನವೂ ಆದ ಗರುಡನನ್ನು ಕುರಿತು 'ಬೇಗ ಬೇಗ ಹೊರಡು' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. (ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲೂ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವ ಗರುಡನಿಗೆ) ಭಗವಂತನ ಈ ಮಾತು ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಚಿಂತೆಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು.

39. Wielding his weapon, Sudarshana, He constantly (verbally seemed to) goad the Lord of the birds, his vehicle, the swift Garuda to fly faster. For the first time, this constant goading words of His Master, to be nimbler, was perturbing to the ever-swift Garuda .

भगवत्स्वरूपम् Description of the Lord

40,41&42. ನೀಲಮೋಡದಂತೆ ಶ್ಯಾಮಲವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಮೋಹಕ ದೇಹವುಳ್ಳವನೂ, ಮಹಾತೇಜೋರಾಶಿಯಿಂದ ಆವೃತನೂ, ಅಪಾರಕರುಣಾಳುವೂ, ವೇದಾತ್ಮನಾದ ಪಕ್ಷಿರಾಜನೆನಿಸಿದ ಗುರುತ್ಮಂತನ ಮೇಲೆ ಆರೂಢನಾಗಿರುವವನೂ, ವೇದಮೌಲಿಯೆನಿಸಿದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪಾದವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದವನೂ, (ಒಂದು ಕೈಯಿಂದ) ಶತ್ರುಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡತಕ್ಕ ಕಾಲಚಕ್ರವಾದ ಮಹಾಯೋಗಿಗಳಿಂದ ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸರ್ವವಿಧವಾದ ಆಯುಧಗಳಿಗೂ ರಾಜನಂತಿರುವ, ಮನಸ್ತತ್ವವೆನಿಸುವ, ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಮಹಾಭಯಂಕರವಾದ ದರ್ಶನವನ್ನು ಕೊಡುವ 'ಸುದರ್ಶನ'ವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಚಕ್ರಾಯುಧವನ್ನೂ, ಮತ್ತೊಂದು ಕೈಯ್ಯಿಂದ ಚಂದ್ರಸಮಾನವಾದ ಶುಭ್ರವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಂಖವನ್ನೂ ಧರಿಸಿರುವ ಕಮಲಹಸ್ತನಾದ ಆ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಹಠಾತ್ತಾಗಿ ನೋಡಿ (ಗಜೇಂದ್ರನು) ಭಗವಂತನಿಗೆ ತನ್ನ ಕೈಯ್ಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಮಲವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿದ್ದನೋ ಅದನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿದನು, ಕಮಲಹಸ್ತನಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ನಮಿಸಿದನು.

40,41&42. - Gajendra saw the manifestation of the Lord, as beautiful as dark clouds in a streak of lightening, with limitless compassion, seated on Garuda, who himself, casts the imprint of his foot steps in the Upanishads (which are) considered to be the head of the Vedas (Upanishad) and is called embodiment of the Vedas. The Lord is the bearer of disc (chakra) which destroys entire set of enemies, praised by seers as king of weapons, the emobidiment of the manastatvam (the formful aspect of the Mind), the mere sight of which induced fright in hordes of enemies, and is known as Sudarshana, (lt. the beautiful one). The Lord was holding the Chakra and his conch, (called Panchajanya which was) as resplendent as the moon, in another hand and a lotus in yet another hand. Gajendra offered a Lotus which he held in his trunk to the Lord.

गजेन्द्रस्य सर्व–समर्पण–भावः Surrender of the elephant

43. ಆಗ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನು, ಸಮಸ್ತಾಗಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಮಂತ್ರವು ಉತ್ತಮೋತ್ತಮವೆಂದು ಸಾರಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೋ, ಯಾವ ಮಂತ್ರವು ಮಹಾಯೋಗಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಉಪಾಸಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಂತಹ 'ನಾರಾಯಣಾಖಿಲಗುರೋ ಭಗವನ್ನಮಸ್ತೇ', ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡನು.

43. Gajendra uttered the incantation 'नारायणाखिलगुरो भगवन् नमस्ते' ``O! Bhagavan Narayana. I Salute Thee the Premordial Being". This prayer is proclaimed to be the best of all mantras in all the scriptures and is

chanted even by the great saints daily. He then closed his eyes in reverance.

सुदर्शनचक्रवर्णनम् –

The description of the Sudarshana chakram

44. ಮಿಂಚಿನಂತೆ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ, ಅತಿಭಯಂಕರವಾದ ಕಿಡಿಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲೆಡೆಗೂ ಚೆಲ್ಲುತ್ತಿರುವ, ಅಸಂಖ್ಯಾತವಜ್ರಾಯುಧಗಳಂತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ, ಕೋಟಿಕೋಟಿ ಸೂರ್ಯರಂತೆ ಬೆಳಗುವ, ಸಾವಿರಾರು ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಅವರ ರಕ್ತದಿಂದ ತೋಯ್ದು ಅಲಗಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ತನ್ನ ಚಕ್ರಾಯುಧವನ್ನು, ಆ ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದ ಮೊಸಳೆಯ ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದನು.

44. Lord Narayana directed his weapon, the Sudarshana Chakra at the crocodile which caught Gajendra. The chakra was effulgent as it were like lightening, emitting very fearful sparks everywhere, the disc - as sharp as innumerable thunderbolts (Vajraayudha-s) as bright as billions of Suns, which had vanquished many demons and was anointed with their blood, at the crocodile which had caught Gajendra.

नक्रवधः Slaying of the crocodile

45. ವಿಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಮಹಾಯೋಗಿಯು ಹೇಗೆ ಅಜ್ಞಾನಾಂಧಕಾರವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡುವನೋ ಅಂತೆಯೇ, ಆ ರಥಾಂಗರಾಜಸುದರ್ಶನನೂ (ಚಕ್ರಾಯುಧ) ಸಹ ಅತಿತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ದಂತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೊಸಳೆಯ ದೇಹವನ್ನು ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಸೀಳಿ ಹಾಕಿದನು.

45. Just as an enlightened soul, dispels the darkness in his mind caused by ignorance by his Knowledge, the discus of Vishnu, (called) Sudarshana, with tremendous speed and energy, (revered as) the wheel of the Lord Vishnu ripped the body of the crocodile into pieces.

गजयूथादि–सन्तुष्टिः

The enjoyment of the group of the elephants

46. ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದೆಯೋ ಎನ್ನುವಂತಿರುವ ಆನಂದ ಭರಿತವಾದ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನೂ, ಆ ಗಜೇಂದ್ರನ ದೇಹವನ್ನು ಪರಮಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಸ್ಪರ್ಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಸನ್ನತೆಯಿಂದ ಅತಿಸುಮುಖನಾಗಿರುವ ಆ ಭಗವಂತನನ್ನೂ ನೋಡಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಇತರ ಗಜಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆನಂದಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನವಾದವು.

46. All the other elephants saw the happy Gajendra, who stood liberated from the clutches of death and also saw the Lord affectionately cajoling Gajendra with love and drowned themselves in the ocean of happiness.

गजेन्द्रानुग्रहः

Delivering the gift offer to the elephant

47. ಈ ಯಾವ ಗಜೇಂದ್ರನುಂಟೋ, ಅವನು ಮೊದಲಿಗೆ ಒಬ್ಬ ರಾಜ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದನು. ಇವನು ಪರಮಭಕ್ತಾಗ್ರಗಣ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ, ನಿಮಿತ್ತಾಂತರದಿಂದಾಗಿ ಒಬ್ಬ ಮುನಿಯಿಂದ 'ನೀನು ಆನೆಯಾಗು'

ಎಂದು ಶಾಪಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದನು. ಹೀಗೆ ಶಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಅತ್ಯಂತದುರ್ಲಭವಾದ ನಿಧಿಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಪಡೆದನು. ಯಾರು ನಿರ್ಮಲವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವರೋ ಅಂತಹವರ ಶಾಪವೂ ಸಹ ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಫಲವನ್ನೇ ಕೊಡುವುದಷ್ಟೇ!

47. This Gajendra was once a great king. Though he was endowed with deep devotion, he was cursed by a Muni to be born as an elephant. Inspite of being cursed, he became a Realised Soul, which is toughest task in the world. Even the curse of a pious person, (whose Mind and intellect are pure without any trace of vice) shall result in good only. [It is well known that the blessings of realised souls, who are pure in mind and heart, confer only well being on the blessed. But the poet here, exclaims, that even the curse of those pure souls, do not culminate in torment or chastisement, but end up in conferring Absolute Bliss]

48. ಹೀಗೆ ಶಾಪವಿಮೋಚನೆಯ ಅನಂತರ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನು ಪರಮಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಭಗವಂತನ ಸ್ಪರ್ಶದಿಂದ ಪುನೀತನಾಗಿ, ಎಲ್ಲ ವಿಧವಾದ ಕಲ್ಮಶಗಳನ್ನೂ ನೀಗಿಸಿಕೊಂಡು, ಬ್ರಹ್ಮ, ಸನಕ, ಇಂದ್ರ ಇವರೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಆದರದೊಡನೆ ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ದೇವರ ಕರುಣೆಯಿಂದ ಲಭ್ಯವಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಾಮೀಪ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದನು.

48. When the elephant was rid of the curse, and liberated from the sins, by the divine touch of Vishnu, the celestial Brahma, Sanaka and Indra looked upon him with joy and love. Being bestowed with his devine grace, the liberated sole of the elephant attained the eternal abode, paramapada in his divine assembly.

टिप्पण्यः Notes for Reference

१. **अन्वयः**– लक्ष्मी–लावण्य–सिन्धोः परमगुरोः चक्रपाणेः मुरारेः निरवधिक–रसास्वाद–शीले विशाले लोकाय आलोकदानामृत–वितरणयोः ये सदा जागरूके तपन–शशिमये मनोज्ञे निर्निमेषे ते नेत्रे मम हृत्पद्मं नेत्रयुग्मं (च) मोदयेताम् ।

व्याकरणबिन्दवः– लक्ष्मीः च लावण्यं च लक्ष्मीलावण्ये = (द्वन्द्वसमासः), लक्ष्मीलावण्ययोः सिन्धुः, तस्य = (षष्ठीतत्पुरुषसमासः); परमः गुरुः = परमगुरुः, तस्य = (कर्मधारयसमासः); चक्रं पाणौ यस्य सः = चक्रपाणिः, तस्य = (बहुव्रीहिसमासः); मुरस्य अरिः = मुरारिः, तस्य = (षष्ठीतत्पुरुषसमासः); रसस्य आस्वादः = रसास्वादः =(षष्ठीतत्पुरुषसमासः); निरवधिकः रसास्वादः = निरवधिकरसास्वादः = (कर्मधारयः), निरवधिकरसास्वादे शीलं ययोः ते = निरवधिकरसास्वादशीले = (बहुव्रीहिसमासः); आलोकस्य दानम् = आलोकदानम् = (षष्ठीततुरुषसमासः) आलोकदानम् च अमृतं च = आलोकदानामृते = (द्वन्द्वसमासः); आलोकदानामृतयोः वितरणम्, तयोः = (षष्ठीतत्पुरुषसमासः);

हृत् एव पद्मम् = हृत्पद्मम् = (कर्मधारयसमासः); नेत्रयुग्मम् = नेत्रयोः युग्मम् = (षष्ठीतत्पुरुषसमासः) क्रियापदम् – मोदयेताम् = मुद् धातुः, आत्मनेपदम्, विधिलिङ्, प्रथमपुरुषः, द्विवचनम्। मोदयेत मोदयेताम् मोदयेरन् ॥ मोदेथाः मोदेयाथाम् मोदेध्वम् ॥ मोदेय मोदेवहि मोदेमहि ॥

ಟಿಪ್ಪಣಿ – ಮಂಗಳಾಚರಣೆಯನ್ನು ಕಾವ್ಯದ ನಿರ್ವಿಘ್ನಸಮಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. "मङ्गलादीनि हि शास्त्राणि प्रथन्ते, वीरपुरुषकाणि च भवन्ति आयुष्मत्पुरुषकाणि च । अध्येतारश्च सिद्धार्था यथा स्युरिति" –ಪತಂಜಲಿಗಳ ಮಹಾ ಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು 'ननु मङ्गलस्य कर्तव्यत्वे किं प्रमाणमिति चेत्, न । शिष्टाचारानुमितश्रुतेरेव प्रमाणत्वात् – समाप्तिकामो मङ्गलमाचरेत्' ಎಂಬ ಅನ್ನಂಭಟ್ಟನ ತರ್ಕಸಂಗ್ರಹದ ದೀಪಿಕಾದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕವಿಪುಂಗವರು ಮಾಂಗಲಿಕ ವಾದ लक्ष्यते अनेन इति लक्ष्मीः ಭಗವಂತನ ಲಕ್ಷ್ಮ(ಚಿನ್ಹೆ)ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವಳು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ 'ಲಕ್ಷ್ಮೀ' ಪದ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೇ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರು ತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಈ ಪದವು 'ಲ' ಕಾರಾದಿ 'ಕ್ಷ' ಕಾರಾಂತವಾದ ಸಮಸ್ತ 'ಲಿಪಿ' ತರುವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆಂಬುದು ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಮಾತು. 'लक्ष्मीसंपत्तिशोभयोः' –अमरः

छन्दोविचार :– स्रग्धरा– लक्षणम् – म्रभ्नैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्तितेयम् ।

अथ गजेन्द्रविहारो नाम द्वितीयः सर्गः Canto 2 - Gajendra vihara

२. **अन्वयः**– यस्मै प्रदक्षिणपरः दुग्ध–समुद्र–राजः निज–वीचि–हस्तैः सद्यः (पाद्यं) समर्पयति, (सः) गन्धर्व–सिद्ध–विबुधाश्रय–पुण्य–भूमिः 'त्रिकूट' इति विश्रुत–पर्वतेन्द्रः अस्ति ।

व्याकरणबिन्दवः– त्रिकूटः = त्रीणि कूटानि (शृङ्गाणि) यस्य सः (ब स); पर्वतानाम् इन्द्रः = पर्वतेन्द्रः (ष त स), विश्रुतः पर्वतेन्द्रः = विश्रुतपर्वतेन्द्रः (क स); पुण्या भूमिः = पुण्यभूमिः (क स), गन्धर्वाः च सिद्धाः च विबुधाः च = गन्धर्वसिद्धविबुधाः (द्वन्द्वसमासः), गन्धर्व–––विबुधानाम् आश्रयः (ष त स), गन्धर्व––– आश्रयपरा पुण्यभूमिः (मध्यमपदलोपिसमासः) ।

३. **अन्वयः**– विविध–गुल्म–लता–तृणाढ्यं, शार्दूल–सिंह–वृक–सर्प–मुखोरु–सत्त्वैः व्याप्तम्, गिरीन्द्र–पृथु–कूट–तले विशालं वनम् आस्ते, यत्र मातङ्ग–यूथ–पतिः एकः उवास ।

व्याकरणबिन्दवः– गुल्माश्च लताश्च तृणानि च = गुल्मलतातृणानि (द्वन्द्वसमासः), विविधानि गुल्मलतातृणानि = विविधगुल्मलतातृणानि (क स), विविधगुल्मलतातृणैः आढ्यम् = विवि–––आढ्यम् (तृ त स); उरुः (त्रि) = महान्; शार्दूलाश्च सिंहाश्च वृकाश्च सर्पाश्च = शार्दूलसिंहवृकसर्पाः (द्वन्द्वसमासः), शार्दूलसिंहवृकसर्पाः मुखं (आदि) येषां तानि = शार्दूलसिंहवृकसर्पमुखानि (ब स), उरु = बहु; उरूणि सत्त्वानि = उरुसत्त्वानि (क स); शार्दूल––––मुखानि उरुसत्त्वानि = शार्दूल–––सत्त्वानि, तैः (क स); व्याप्तम् = वि + आप् + क्त; पृथुः कूटः = पृथुकूटः (क स), पृथुकूटस्य तलम् = पृथुकूटतलम् (ष त स), गिरीणाम् इन्द्रः (राजा, श्रेष्ठः) = (ष त स), गिरीन्द्रस्य पृथुकूटतलम् = गिरीन्द्रपृथुकूटतलम्, तस्मिन् (ष त स); मातङ्गः = गजः; मातङ्गानां यूथम् = मातङ्गयूथम्

(ष त स), मातङ्गयूथस्य पतिः = मातङ्गयूथपतिः (ष त स)।

क्रियापदम् – आस्ते = आस् (उपवेशने) (लट् प्र पु ए व); आस्ते आसाते आसते ॥ आस्से आसाथे आध्वे ॥ आसे आस्वहे आस्महे ॥ उवास = वस् (लिट् प्र पु ए व) उवास ऊषतुः ऊषुः ॥ उवसिथ ऊषथुः ऊष ॥ उवास ऊषिव ऊषिम ॥

व्याकरणविशेषः – मातङ्गयूथपतिः – 'पतिः समास एव' इति सूत्रेण पतिशब्दः समासान्ते इकारान्त 'हरि' शब्दवत् भवति ।

गजेन्द्रवर्णनम् Description of the elephant leader

४. **अन्वयः–** जगतां विधाता निखिल–द्विपानां निरंकुशं चक्राधिपत्य–विभवम् अस्मै अदात् । मूर्धाभिषेक–समये वपुषा निगीर्णाः आपः मदोदकमिषेण बहिः स्रवन्ति ।

व्याकरणबिन्दवः– चक्राधिपत्यमेव विभवः = चक्राधिपत्यविभवः, तम् (क स); द्वाभ्यां पिबतीति द्विपः (उपपदसमासः) निखिलाः द्विपाः = निखिलद्विपाः, तेषाम् (क स); मूर्ध्नः अभिषेकः = मूर्धाभिषेकः (ष त स), मूर्धाभिषेकस्य समयः = मूर्धाभिषेकसमयः, तस्मिन् (ष त स), मदस्य उदकम् = मदोदकम् (ष त स), मदोदकस्य मिषम् = मदोदकमिषम्, तेन (ष त स) । क्रियापदम् – अदात् = अयच्छत् – दा (लुङ् प्र पु ए व); अदात् अदाताम् अदुः अदाः अदातम् अदात । अदाम् अदाव अदाम । स्रवन्ति = स्रु (लट् प्र पु ब व)। स्रवति स्रवतः स्रवन्ति । स्रवसि स्रवथः स्रवथ । स्रवामि स्रवावः स्रवामः ॥

नैदाघवर्णनम् Description of Summer

५. **अन्वयः–** एवं स्थिते, भुवन–शोषण–भीषणस्य प्रोद्दण्ड–धाम–तपनस्य सहस्र–रश्मेः 'निदाघ' इति कालः पृथिव्यां विश्रुत–भूरिदाहं विपुलं प्रथयन् प्रादुर्बभूव ।

व्याकरणबिन्दवः– भुवनस्य शोषणम् = भुवनशोषणम् (ष त स), भुवनशोषणे भीषणः = भुवनशोषणभीषणः, तस्य (स त स); प्रोद्दण्डानि धामानि (रश्मयः) यस्य सः = प्रोद्दण्डधामा (ब स), प्रोद्दण्डधामा च असौ तपनः = प्रोद्दण्डधामतपनः, तस्य (क स); सहस्राणि रश्मयः यस्य सः = सहस्ररश्मिः (सूर्यः), तस्य (ब स); विपुलम् = बहु; प्रथयन् प्रथ् + शतृ; भूरि = अधिकम्; भूरि दाहः = भूरिदाहः (क स), विश्रुतः भूरिदाहः = विश्रुतभूरिदाहः, तम् (क स)।

६. **अन्वयः–** मृगतृष्णिकासु विपिन–स्थलेषु जलस्य भ्रान्त्या सुदूरं गत्वा दन्दह्यमान–करणैः अनवाप्त–फलैः हरिणैः हृदयस्य विभेदकानि आक्रन्दितानि क्रियन्ते ।

व्याकरणबिन्दवः– दन्दह्यमानानि करणानि (इन्द्रियाणि) येषां ते, तैः = दन्दह्यमानकरणैः (ब स); विपिनानां (वनानां) स्थलानि, तेषु (ष त स); मृगतृष्णिका = मरीचिका = mirage; गत्वा = गम् + क्त्वा; न अवाप्तम् = अनवाप्तम्; अनवाप्तं फलं यैः ते = अनवाप्तफलाः, तैः(ब स) ।

क्रियापदम्– क्रियन्ते = कृ (कर्मणि लट् प्र पु ब व) । क्रियते क्रियेते क्रियन्ते । क्रियसे क्रियेथे क्रियध्वे । क्रिये क्रियावहे क्रियामहे ॥

गजयूथेन जलान्वेषणम्

The quest of waters by the group of elephants

७. **अन्वयः–** भीष्म–समये ग्रीष्मे, प्रचण्ड–किरणे गगनस्य मध्यं प्राप्ते, दुर्वार–ताप–कृत–सख्य–तृषाभिभूतः करिराट् यूथेन साकम् उदकस्य निषेवणार्थं प्रतस्थे ।

व्याकरणबिन्दवः– प्रचण्डाः किरणाः यस्य सः, तस्मिन् (ब स); दुर्वारः तापः = दुर्वारतापः (क स), दुर्वारतापेन कृतम् = दुर्वारतापकृतम् (तृ त स), दुर्वारतापकृतं सख्यं = दुर्वारतापकृतसख्यम् (क स), दुर्वारतापकृतसख्यात् तृषा = दुर्वारतापकृतसख्यतृषा (पं त स), दुर्वारतापकृतसख्यतृषया अभिभूतः = दुर्वार्–––––भूतः (तृ त स); भीष्मः (भयङ्करः) समयः = भीष्मसमयः तस्मिन् (क स); करः अस्य अस्तीति करी (नकारान्तः) (गजः), करिणां राट् (राजा) = करिराट् (ष त स); उदकस्य = जलस्य; निषेवणाय इदम् = निषेवणार्थम् (च त स)

व्याकरणविशेषः– प्रतस्थे – सम्–अव–प्र–वि–भ्यः स्थः – अनेन सूत्रेण सम्, अव, प्र, वि उपसर्गपूर्वस्य स्था धातोः आत्मनेपदित्वम् ।

यूथेन साकम् – सह युक्ते अप्रधाने – अनेन सूत्रेण सह, सार्धम्, साकम् समम् – एतेषाम् अव्ययानां योगे अप्रधानकर्मणः तृतीया ।

क्रियापदम्– प्रतस्थे = प्र + ष्ठा (गतौ) स्था (लिट् प्र पु ए व); प्रतस्थे प्रतस्थाते प्रतस्थिरे ॥ प्रतस्थिषे प्रतस्थाथे प्रतस्थिध्वे ॥ प्रतस्थे प्रतस्थिवहे प्रतस्थिमहे ॥

८. **अन्वयः–** यत्नेन मार्गितम् अपि सलिलाशयम् अद्रि–देशे कुत्रापि अलभ्य नष्टाशयाः श्रम–तृषातप–बाधिताः ते करीणां प्रवराः अनिले पद्मस्य गन्धं सहसा प्रजघ्रुः ।

व्याकरणबिन्दवः– सलिलस्य आशयः, तम् = सलिलाशयम् (ष त स); अद्रेः देशः, तस्मिन् (ष त स); नष्टः आशयः येषां ते = नष्टाशयाः (ब स); श्रमश्च तृषा च आतपश्च = श्रमतृषातपाः (द्वन्द्वसमासः) श्रमतृषातपैः बाधिताः (तृ त स); = बाध् + क्त (पु प्र वि ब व); सहसा = शीघ्रम् ।

क्रियापदम्– प्रजघ्रुः – प्र + घ्रा (गन्धोपादाने) (लिट् प्र पु ब व) प्रजघ्रौ प्रजघ्रतुः प्रजघ्रुः ॥ प्रजघ्रिथ प्रजघ्रथुः प्रजघ्र ॥ प्रजघ्र प्रजघ्रिव प्रजघ्रिम ॥

सरसः वर्णनम् The description of the lake

९. **अन्वयः–** गन्धस्य मार्गम् अनुसृत्य प्रयान्तः गजाः जलार्द्र–शुक–सारस–पक्षवातैः स्पृष्टाः तोयाशयं तु अचिरलभ्यं बुद्ध्या अवेक्ष्य ततः अनुपदम् एव जलं सुदूरे अपश्यन् ।

व्याकरणबिन्दवः– अनुसृत्य = अनु + सृ + ल्यप्; प्रयान्तः = प्र + या + शतृ (पु प्र वि ब व); स्पृष्टाः = स्पृ + क्त; जलेन आर्द्राः = जलार्द्राः (तृ त स), शुकाश्च सारसाश्च = शुकसारसाः (द्वन्द्वसमासः), जलार्द्राः शुकसारसाः = जलार्द्रशुकसारसाः (क स) पक्षाणां वाताः – पक्षवाताः (ष त स), जलार्द्रशुकसारसानां पक्षवाताः = जलार्द्रशुकसारसपक्षवाताः,

तैः (ष त स); तोयस्य (जलस्य) आशयः = तोयाशयः (ष त स); न चिरम् = अचिरम् (नञ् तत्पुरुषसमासः), अचिरेण लभ्यम् (तृ.त.स) = अचिरलभ्यम् – अवेक्ष्य = अव + ईक्ष् + ल्यप्।

क्रियापदम्– अपश्यन् = दृश् (लङ् प्र पु ब व)। अपश्यत् अपश्यताम् अपश्यन् ॥ अपश्यः अपश्यतम् अपश्यत ॥ अपश्यम् अपश्याव अपश्याम ॥

नक्रवर्णनम् The description of the crocodile

१०. **अन्वयः–** बहुविधैः गणनाम् अतीतैः यादोभिः अध्युषित–भूरि–जलाम् अगाधाम् इमां वापीम् आश्रित्य भीम–तनुः अद्भुत–सत्त्वः एकः नक्रप्रभुः तट–शिला–तलम् अध्युवास ।

व्याकरणबिन्दवः– भूरि जलं = भूरिजलम् (क स), अध्युषितं भूरिजलं यस्यां सा = अध्युषितभूरिजला (ब स); आश्रित्य = आङ् + श्रि + ल्यप्; भीमा तनुः यस्य सः = भीमतनुः (ब स); अद्भुतं सत्त्वम् यस्य सः = अद्भुतसत्त्वः (ब स); नक्राणां प्रभुः = नक्रप्रभुः (ष त स); तटस्य शिला = तटशिला (ष त स); तटशिलायाः तलम् = तटशिलातलम् (ष त स) ।

क्रियापदम्– अध्युवास = अधि + वस (निवासे) (लिट् प्रपु ए व) उवास ऊषतुः ऊषुः ॥ उवसिथ । उवस्थ ऊषथुः ऊष॥ उवास । उवस ऊषिव ऊषिम ॥

व्याकरणविशेषः– उप –अनु–अधि–आङ्–वसः – अनेन सूत्रेण उप, अनु, अधि, आ च उपसर्गैः युक्तस्य वस् धातोः अधिकरणवाचकस्थाने द्वितीया भवति ।

११. **अन्वयः–** जाज्वल्यमान–जठरानल–शामकं कुत्रापि अलब्धनिज–कांक्षित–वस्तुरुष्टः धीमान् सः (नक्रः) तदा बहुल–सत्त्व–समेत–वाप्याम् आहार–लाभम् अवधार्य जलं विवेश ।

व्याकरणबिन्दवः– जठरस्य अनलः = जठरानलः (ष त स), जाज्वल्यमानः जठरानलः = जा–––नलः (क स), जाज्वल्यमानानलस्य शामकः, तम् (ष त स); न लभ्यम् = अलभ्यम्, निजेन काङ्क्षितम् = निजकाङ्क्षितम् (तृ त स), निज––– तं वस्तु = निज–––वस्तु (क स), अलब्धं निजकाङ्क्षितवस्तु = अलब्धनिजकाङ्क्षितवस्तु, (क स) तेन, निज–––वस्तुना रुष्टः = निज–––रुष्टः (तृ त स); बहुलानि सत्त्वानि = बहुलसत्त्वानि (क स), बहुलसत्त्वैः समेता = बहुलसत्त्वसमेता (तृ त स), बहु–––मेता वापी, तस्याम् (क स); आहरस्य लाभः, तम् (ष त स); अवधार्य = अव +धृ + णिच् + ल्यप्;

क्रियापदम्– विवेश = विश (प्रवेशने) (लिट् प्र पु ए व) विवेश विविशतुः विविशुः ॥ विवेशिथ विविशथुः विविश ॥ विवेश विविशिव विविशिम ॥

सरोगतस्य गजयूथस्य वर्णनम्

The description of the elephant together with its companion in lake

१२. **अन्वयः–** तृषयाऽभिभूतः करिराट् स्वबन्धुभिः सार्धं तत्र अवतीर्य स्वाद्यं तदीयम् अमृतकल्प–जलं प्रकामं पपौ । अथ यूथेन साकं रन्तुमनाः बभूव ।

व्याकरणबिन्दवः– अवतीर्य = अव + तॄ + ल्यप्; अभिभूतः = अभि + भू + क्त; स्वस्य बन्धुः = स्वबन्धुः, तैः (ष त स); अमृतस्य कल्पम् = अमृतकल्पम् (ष त स), अमृतकल्पं जलम् (ष त स); तदीयम्= तस्य इदम् (तद्धितः); रन्तुमनाः=रन्तुं मनः यस्य सः (ब स) ।
व्याकरणविशेषः– रन्तुमनाः – 'तुं काममनसोरपि' – काम–मनस्–शब्दयोः योगे तुमुन् प्रत्ययान्तपदस्य अनुस्वारस्य समासान्ते लोपः भवति ।
क्रियापदम्– पपौ = पा (पाने) (लिट् प्र पु ए व); पपौ पपतुः पपुः ॥ पपिथ – पपाथ पपथुः पप ॥ पपौ पपिव पपिम ॥

अथ गजेन्द्रस्य दुःस्थितिर्नाम तृतीयः सर्गः
Canto 3 - The pitiable position of the elephant
नक्रगजेन्द्रयुद्धम्

१३. **अन्वयः–**जलाधिवासी विपुल–प्रभावः कोप–परीत–चेताः नक्राधिपः क्रीडारतं मदान्धं स्थूलपदं बृहन्तं तं हस्तिपतिं जग्राह ।
व्याकरणबिन्दवः– क्रीडायां रतः, तम् (स त स); हस्तिनां पतिः, तम् (ष त स); मदेन अन्धः (तृ त स); जलम् अधिवसतीति = जलाधिवासी (उपपदसमासः); विपुलः प्रभावः यस्य सः(ब स); स्थूलाः पादाः यस्य सः, तम्=स्थूलपदम् (ब स); नक्राणाम् अधिपः=(ष त स); कोपेन परीतं कोपपरीतम्(तृ त स) कोपपरीतं चेतः यस्य सः=कोपपरीतचेताः(ब स) ।
क्रियापदम्ः– जग्राह = ग्रह (उपादाने) – लिट् प्र पु ए व; जग्राह जगृहतुः जगृहुः ॥ जग्रहिथ जग्रहथुः जगृह ॥ जग्राह – जग्रह जगृहिव जगृहिम ॥

१४. **अन्वयः–**सः महात्मा हस्ती शीघ्रमेव प्रतिबुद्ध्य, सर्वं स्वबलं संगृह्य, तरस्विनः ग्राहपतेः ग्रहात् आत्मानम् उन्मोचयितुं प्रयेते वै ।
व्याकरणबिन्दवः– प्रतिबुद्ध्य = प्रति + बुद्ध् + ल्यप्; संगृह्य = सं + गृह्ण् + ल्यप्; स्वस्य बलम् = स्वबलम् (ष त स); महान् आत्मा यस्य सः महात्मा (ब स); उन्मोचयितुम् = उत्+ मुच् + णिच् + तुमुन्; ग्राहाणां पतिः = ग्राहपतिः, तस्मात् (ष त स) ।
क्रियापदम् – प्रयेते = प्र + यती (प्रयत्ने) यत् (आत्मने लिट् प्र पु ए व); प्रयेते प्रयेताते प्रयेतिरे ॥ प्रयेतिषे प्रयेताथे प्रयेतिध्वे ॥ प्रयेते प्रयेतिवहे प्रयेतिमहे ॥

१५. **अन्वयः–** सः नक्रः कराल–दंष्ट्र–द्वय–मध्ये एनं करिराज–पादम् आसञ्जयित्वा कर–पत्र–तीक्ष्णेन पुच्छेन इभं कामं बहुधा जघान ।
व्याकरणबिन्दवः– करालदंष्ट्रद्वयमध्ये = दंष्ट्रयोः द्वयं = दंष्ट्रद्वयम् (ष त स), करालं दंष्ट्रद्वयम् = करालदंष्ट्रद्वयम् (क स); करा–––द्वयस्य मध्ये (ष त स); आसञ्चयित्वा = आङ् + चि + णिच् + क्त्वा; करिणां राजा = करिराजः (ष त स), करिराजस्य पादम् = करिराजपदम् (ष त स); करपत्रमिव तीक्ष्णम् = करपत्रतीक्ष्णम्, तेन (क स) ।
क्रियापदम्– जघान = हन (हिंसागत्योः) लिट् प्र पु ए व जघान जघ्नतुः जघ्नुः ॥ जघनिथ – जघन्थ जघ्नथुः जघ्न ॥ जघान – जघन जघ्निव जघ्निम ॥

१६,१७– अन्वयः– बल–दृप्त–दन्ती मकरस्य वक्त्रात् स्वकीयपादं तूर्णम् उद्धृत्य वैवस्वत–पाश–तुल्येन करेण आत्मीय–शत्रुं प्रतिहन्तुकामः करी बलाढ्यं रिपुं स्थलं समाकृष्य यावत् तं ताडयितुम् ऐच्छत् तावत् सः नक्रः एनं प्रतिकृष्य पुनः आत्मदेशं जलं प्राविशत् ।

व्याकरणबिन्दवः– समाकृष्य = सम् + आ + कृष् +ल्यप्; बलेन आढ्यः = बलाढ्यः, तम् (तृ त स); ताडयितुम् = ताड् + तुमुन्; प्रतिकृष्य = प्रति + कर्ष् + ल्यप्; आत्मनः देशः, तम् (ष त स).

क्रियापदम्– ऐच्छत् = इषु (इच्छायाम्) लङ् प्रपु ए व; ऐच्छत् ऐच्छताम् ऐच्छन् ॥ ऐच्छः ऐच्छतम् ऐच्छत ॥ ऐच्छम् ऐच्छाव ऐच्छाम ॥ प्राविशत् = प्र + विश (प्रवेशने) (लङ् प्र पु ए व); प्राविशत् प्राविशताम् प्राविशन् । प्राविशः प्राविशतम् प्राविशत । प्राविशम् प्राविशाव प्राविशाम ॥ प्रकटीबभूव = (लिट् प्र पु ए व)।

१८.अन्वयः– पर्याकुल–चित्त–वृत्तौ वारणेन्द्रे रोषेण मुहुर्मुहुः गर्जति (सति) तम् आश्रिताः यूथगजाः तथा उच्चैः सर्वदिशः स्वनादैः आपूरयन् ।

व्याकरणबिन्दवः– चित्तस्य वृत्तिः = चित्तवृत्तिः (ष त स), पर्याकुला चित्तवृत्तिः यस्य सः, तस्मिन् = पर्याकुलचित्तवृत्तौ (ब स); गर्जति = गर्ज् + शतृ, (स. ए) वारणानाम् इन्द्रः = वारणेन्द्रः (ष त स), गर्जति वारणेन्द्रे (सतिसप्तमीप्रयोगः); यूथस्य गजाः = यूथगजाः (ष त स); सर्वाः दिशः = सर्वदिशः (क स); स्वेषां नादः, तैः = स्वनादैः (ष त स)।

क्रियापदम् – आपूरयन् = आङ् + पूरी (आप्यायने) पूर् (लङ् प्र पु ब व) – आपूरयत् आपूरयताम् आपूरयन् । आपूरयः आपूरयतम् आपूरयत । आपूरयम् आपूरयाव आपूरयाम ॥

१९. अन्वयः– सर्वे गजाः नाथस्य तां दुर्बलतां विदित्वा सम्मिलिताः बभूवुः। किन्तु पार्ष्णि–ग्रहेण अस्य विकर्षणार्थं (कृतः) प्रयत्नः न सफलः हन्त!

व्याकरणबिन्दवः– दुर्बलस्य भावः = दुर्बलता (दुर्बल + तल् प्रत्ययः); विदित्वा = विद् + क्त्वा; पार्ष्णिः = गुल्फस्य अधोभागः, पार्ष्णिं गृह्णातीति = पार्ष्णिग्रहः, तेन (उपपदसमासः); विकर्षणाय इदम् = विकर्षणार्थम् (च त स) ।

दैवप्राबल्यम् Power of fate

२०. अन्वयः– इत्थं विचारे प्रसृते वदामः कुम्भीरनाथः याप्यजन्तुः न हि । किन्तु, पुरा प्रकृष्टविबुधः आसीत्। सः शापेन प्रकृतं जन्म लेभे ।

व्याकरणबिन्दवः– कुम्भीराणां नाथः = कुम्भीरनाथः (ष त स); याप्यः (अधमः) जन्तुः = याप्यजन्तुः (क स) । आसीत् + शापेन = आसीच्छापेन ।

क्रियापदम् – लेभे = डुलभष् (लभ्) (आत्मने लिट् प्र पु ए व) लेभे लेभाते लेभिरे । लेभिषे लेभाथे लेभिध्वे । लेभे लेभिवहे लेभिमहे ॥

२१. अन्वयः– श्रेष्ठ–बलैः देवैः अपि वैष्णव–दिव्य–माया दुरत्यया, (एवं स्थिते) अन्यैः किम्? सा एव द्विपं नष्ट–बलं विधाय नक्र–पतिं बलाधिकं चकार ।

व्याकरणबिन्दवः– विष्णोः इयम् = वैष्णवी, दिव्या माया = दिव्यमाया (क स), वैष्णवी दिव्यामाया (क स); श्रेष्ठं बलं येषां ते, तैः (ब स); नष्टं बलं यस्य सः, तम् (ब स); विधाय = वि + धा + ल्यप्; बलम् अधिकं यस्य सः, तम् बलाधिकम् (ब स); नक्राणां पतिः = नक्रपतिः (ष त स) ।

क्रियापदम्– चकार = डुकृञ् (करणे) लिट् प्रपु एव। चकार चक्रतुः चक्रुः ॥ चकर्थ चक्रथुः चक्र ॥ चकार – चकर चकृव चकृम ॥

कपोत्युपदेशः The moral teach of Kapoti (she - pigeon)

२२. अन्वयः– निज–मारणार्थं सन्नद्ध–चापं व्याधं शित–पुष्करेण वधित्वा यः स्वं ररक्ष, तदवस्थया अद्य खिन्ना कपोती करुणं विरौति ।

व्याकरणबिन्दवः– सन्नद्धः चापः येन सः, तम् (ब स); निजस्य मारणम् = निजमारणम् (ष त स), निजमारणाय इदम् = निजमारणार्थम् (च त स); वधित्वा = वध् + क्त्वा; शितं पुष्करम् (हस्तितुण्डाग्रम्),तेन (क स); तस्य अवस्था, तदवस्था, तया तदवस्थया (ष त स)।

क्रियापदम्– विरौति = वि + रु (शब्दे) लट् प्र पु ए व। रौति–रवीति रुतः–रुवीतः रुवन्ति ॥ रौषि–रवीषि रुथः–रुवीथः रुथ–रुवीथ ॥ रौमि–रवीमि रुवः–रुवीवः रुमः–रुवीमः ॥ ररक्ष = रक्ष् (लिट् प्र पु ए व) – ररक्ष ररक्षतुः ररक्षुः । ररक्षिथ ररक्षथुः ररक्ष । ररक्ष ररक्षिव ररक्षिम ॥

२३. अन्वयः– (त्वं) श्रियं बलं च अपि विनाश–शीलं सामुद्र–तरङ्ग–लोलं जानीहि । (त्वम्) आशाम् आशु विहाय, मनो निधाय, स्वबन्धनात् मोचयितुं त्वरस्व ।

व्याकरणबिन्दवः– विनाशं शीलं यस्य तत् = विनाशशीलम् (ब स); समुद्रस्य तरङ्गाः =समुद्रतरङ्गाः(ष त स), समुद्रतरङ्गा इव लोलम् (क स); विहाय = वि + हा + ल्यप्; आशु = शीघ्रम्; निधाय = नि + धा + ल्यप्; स्वस्य बन्धनात् = स्वबन्धनात् (ष त स); मोचयितुम् – मुच् + णिच् + तुमुन् ।

क्रियापदम्– जानीहि – ज्ञा (लोट् म पु ए व) – जानातु जानीतः जानन्तु । जानीहि जानीतम् जानीत । जानानि जानीव जानीम ॥ त्वरस्व – ञि त्वरा (सम्भ्रमे) आत्मने लोट् प्र पु ए व। त्वरताम् त्वरेताम् त्वरन्ताम्॥ त्वरस्व त्वरेथाम् त्वरध्वम्॥ त्वरै त्वरावहै त्वरामहै ॥

२४. अन्वयः– (त्वं) कालं सकलस्य मूलम् अवेहि । अखिलस्थितिं च कालस्य निघ्नाम् अवेहि । कालस्य (मृत्योः) दंष्ट्रोग्रमुखं प्रविष्टं मोचयितुं जगत्यां को वा प्रभुः?

व्याकरणबिन्दवः– अखिलस्य स्थितिः = अखिलस्थितिः, तम् (ष त स); दंष्ट्रेण उग्रं मुखम् = दंष्ट्रोग्रमुखम् ((क स); प्रविष्टम् = प्र + विश् + क्त ।

क्रियापदम् – अव + इण् (गतौ) – लोट् म पु ए व – अवैतु–अवेतात् अवेताम् अवयन्तु ॥ अवेहि–अवेतात् अवेतम् अवेत ॥ अवायानि अवायाव अवायाम ॥

२५.अन्वयः– सः त्वां रक्षति । तदृते महाकालमुखप्रवेशात् त्राता न कश्चित् (अस्ति)। (त्वम्) अपारशक्तिं तं देवं भजस्व । (त्वम्) असह्यबन्धनात् सत्यं विमुच्यसे ।

व्याकरणबिन्दवः– तस्मात् ऋते = तदृते (पं त स); महान् कालः = महाकालः (क स), महाकालस्य मुखम् = महाकालमुखम् (ष त स), महाकालमुखस्य प्रवेशः = महा––– प्रवेशः, तस्मात् (ष त स); अपारा शक्तिः यस्य सः = अपारशक्तिः (ब स); विमुच्यसे = वि + मुच् लट् म पु ए व; न सह्यः = असह्यः (नञ् त स), असह्यः बन्धः = असह्यबन्धः, तस्मात् (क स) ।

क्रियापदम्– भजस्व = भज् आत्मने लोट् मपु ए व; भजताम् भजेताम् भजन्ताम् ॥ भजस्व भजेथाम् भजध्वम् ॥ भजै भजावहै भजामहै ॥

२६.अन्वयः– आपत्–समुद्र–सलिले दुरदृष्ट–वातात् आमज्जितः खिन्नः गजपतिः जननान्तरस्य निगमागमसम्मतं सद्यः फलदायि सज्जप्यं तदेकमनसा जजाप ।

व्याकरणबिन्दवः– आपत् एव समुद्रः = आपत्समुद्रः (क स), आपत्समुद्रस्य सलिलम् = आपत्समुद्रसलिलम्, तस्मिन् (ष त स); न दृष्टः = अदृष्टः (नञ्), दुष्टः अदृष्टः = दुरदृष्टः(प्रादि), दुरदृष्टः वातः = दुरदृष्टवातः, तस्मात् (क स); अन्यत् जननम् = जननान्तरम्, तस्य (मयूरव्यंसकादिसमासः); निगमाश्च आगमाश्च निगमागमाः (द्वन्द्वः), निगमागमानां सम्मतम् = नि–––तम् (ष त स); तस्मिन् (एकस्मिन्) एव मनः, तेन (स त स) ।

क्रियापदम्– जजाप = जप (व्यक्तायां वाचि मानसे च) लिट् प्र पु ए व; जजाप जेपतुः जेपुः ॥ जेपिथ जेपथुः जेप ॥ जजाप– जजप जेपिव जेपिम ॥

गजेन्द्र–प्रतिपत्तिर्नाम चतुर्थः सर्गः

Canto 4 - Surrendering of the elephant

गजेन्द्रकृत–नारायणस्तुतिः अथवा गजेन्द्र – प्रतिपत्तिः

२७.अन्वयः– स्वायत्त–सर्व–विषयेण येन विना लोके तृणस्य चलनादिकम् अपि असाध्यं तस्मै चिदचिदात्मक–विश्व–वृक्ष–मूलाय सूक्ष्म–वपुषे परमेश्वराय नमः ।

व्याकरणबिन्दवः– चिच्च अचिच्च चिदचिदौ (द्वन्द्वः), चिदचिदोः आत्मकम् = चिदचिदात्मकम् (ष त स), चिद–––दात्मकं विश्वम् = चिद––––विश्वम् (क स), चिद–––विश्वमेव वृक्षः = चिद–––वृक्षः (क स), चिद–वृक्षस्य मूलम्, तस्मै (ष त स); सूक्ष्मं वपुः यस्य सः, तस्मै (ब स); परमः ईश्वरः = परमेश्वरः (क स); स्वस्य आयत्ताः (अधीनाः) = स्वायत्ताः (ष त स), स्वायत्ताः सर्वे विषयाः यस्मिन् सः, तेन (ब स), न साध्यम् = असाध्यम् (नञ्)।

व्याकरणविशेषः– तस्मै नमः – 'नमः–स्वस्ति–स्वाहा–स्वधा–अलं–वषट्–योगाच्च' इति सूत्रेण एतेषामव्ययानां योगे चतुर्थी ।

येन विना – 'पृथक्–विना–नानाभिः तृतीया अन्यतरस्याम्' इति सूत्रेण एतेषामव्ययानां योगे द्वितीया, तृतीया, पञ्चमी वा भवति ।

२८.अन्वयः– समस्तजगताम् आदिः स्वयम् आदिशून्यः, विश्वं सिसृक्षुः पूर्वम् अप एव ससर्ज। तासु च अमोघं निजवीर्यम् उप्त्वा अद्भ्यः नानाचराचरम् अवाप, तस्मै नमःअस्तु ।

व्याकरणबिन्दवः– समस्तानि जगन्ति, तेषाम् (क स), आदिः शून्यः यस्य सः = आदिशून्यः (ब स); सिसृक्षुः = स्रष्टुम् इच्छुः; उप्त्वा = वप् + क्त्वा; निजं वीर्यम् = निजवीर्यम् (क स); न मोघम् = अमोघम् (नञ्); चराणि च अचराणि च एतेषां समाहारः = चराचरम् (समाहारद्वन्द्वसमासः) नाना चराचरम् = नानाचराचरम् (क स)।

क्रियापदम्– ससर्ज – सृज् (लिट् प्र पु ए व) ससर्ज ससृजतुः ससृजुः । ससृजिथ ससृजथुः ससृज ॥ ससर्ज–ससृज ससृजिव ससृजिम ॥ अस्तु – अस(भुवि) (लोट् प्र पु ए व) अस्तु–स्तात् स्ताम् सन्तु ॥ एधि–स्तात् स्तम् स्त ॥ असानि असाव असाम ॥

ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮ: आकाशाद्वायुः । वायोरग्निः । अग्नेरापः । अद्भ्यः पृथिवी । पृथिव्या ओषधयः । ओषधीभ्योऽन्नम् । अन्नात् पुरुषः । (तै उ – ब्रह्मानन्दवल्ली) ಆಕಾಶದಿಂದ ವಾಯು. ವಾಯುವಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿ. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಜಲ. ಜಲದಿಂದ ಪೃಥಿವೀ. ಪೃಥಿವಿಯಿಂದ ಓಷಧಿಗಳು. ಓಷಧಿಗಳಿಂದ ಅನ್ನ. ಅನ್ನದಿಂದ ಪುರುಷ. ಇದು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮ.

२९.अन्वयः– यः सचराचर–देह–भाजाम् अन्तः प्रविश्य (सः) आत्मानम् एव शिवशक्तितया विभज्य, सर्ग–स्थिति–प्रलय–ताण्डव–लास्यकर्ता स्वीयं जगच्च स्वशक्त्या परिवर्तयति ।

व्याकरणबिन्दवः– प्रविश्य = प्र + विश् + ल्यप्; चराणि च अचराणि च = चराचराणि (द्वन्द्वः) चराचरैः सह विद्यते इति सचराचरम् (ब स), सचराचराणां देहभाजः, तेषाम् = सचराचरदेहभाजाम् (ष त स); विभज्य = वि + भज् = ल्यप्; सर्गश्च स्थितिश्च प्रलयश्च ताण्डवञ्च लास्यञ्च = सर्ग––––लास्यानि, (द्वन्द्वः), सर्ग–––लास्यानां कर्ता (ष त स); परिवर्तयति = परि + वृ + णिच् (लट् प्र पु ए व); स्वस्य शक्तिः, तया (ष त स) ।

३०.अन्वयः– मोक्षप्रदं विविध–भोग–विधान–दक्षं तपस्विनम् अवाप्त–समस्त–कामं जागरूकम् अवलम्बित–योगनिद्रं नित्यं निरस्त–कुहकं कुहनाऽप्रियं च तं देवं वन्दे ।

व्याकरणबिन्दवः– मोक्षं प्रददातीति = मोक्षप्रदः (उपपदसमासः); भोगस्य विधानं = भोगविधानम् (ष त स), भोगविधाने दक्षः = भोगविधानदक्षः, तम् (स त स); अवाप्ताः समस्ताः कामाः येन सः = अवाप्तसमस्तकामः, तम् (ब स); न विलम्बिता = अविलम्बिता (नञ्), योगस्य निद्रा = योगनिद्रा (ष त स), अविलम्बिता योगनिद्रा येन सः, तम् (ब स); निरस्तं कुहकं येन सः = निरस्तकुहकः (ब स); कुहनम् (कपटाचारः) अप्रियं यस्य सः = कुहनाप्रियः, तम् (ब स) ।

३१.अन्वयः– यः योगीश्वरैः अमल–मानस–मन्दिरे साक्षात्कृतः परमाम् अवर्ण्याम्–अबाधितशान्तियुक्ताम् आनन्द–सन्ततिं वितनुते तं शाश्वतं सुखनिधिं शरणं व्रजामि ।

व्याकरणबिन्दवः– अमलं मानसम् = अमलमानसम् (क स), अमलमानसम् एव मन्दिरं यस्य सः = अमलमानसमन्दिरः, तस्मिन् (ब स); न वर्ण्याम् = अवर्ण्याम् (नञ्); आनन्दानां

सन्ततिः = आनन्दसन्ततिः, ताम् (ष त स); अबाधिता शान्तिः = अबाधितशान्तिः (क स), अबाधितशान्त्या युक्ता, ताम् (तृ त स); सुखस्य निधिः = सुखनिधिः, तम् (ष त स);
क्रियापदम्– वितनुते – वि + तनु (लट् प्र पु ए व) – वितनुते वितन्वाते वितन्वते । वितनुषे वितन्वाथे वितनुध्वे ॥ वितन्वे वितन्वहे वितन्महे ॥ व्रजामि = व्रज् (लट् उ पु ए व)।

३२.अन्वयः– महेश्वर! मूलशक्ते! मम त्वां विहाय अन्या गतिः न (अस्ति)। दयासमुद्र! तत् उपेहि! बन्धो! भयापह! मां विपत्तेः विमोचय । ते श्रितवत्सलत्वम् अन्वर्थितं भवतु ।
व्याकरणबिन्दवः– गतिः = गम् + क्तिन्; महान् ईश्वरः = महेश्वरः, (क स) तस्य सम्बुद्धिः; मूला शक्तिः यस्य सः, तस्य सम्बुद्धिः (ब स); विहाय = वि + हा + ल्यप्; दयायाः समुद्रः = दयासमुद्रः तस्य सम्बुद्धिः (ष त स); भयम् अपहन्तीति – भयापहः, तस्य सम्बुद्धिः (उपपद); श्रितवत्सलत्वम् = श्रिते वत्सलः =श्रितवत्सलः (स त स)। श्रितवत्सलस्य भावः = श्रितवत्सलत्वम् (श्रितवत्सल + तल्)।
क्रियापदम्– उपेहि = उप + इण् (लोट् म पु ए व); उपैतु–उपेतात् उपेताम् उपयन्तु॥ उपेहि–उपेतात् उपेतम् उपेत ॥ उपायानि उपायाव उपायाम ॥ विमोचय = वि + मुच् (लोट् म पु ए व); विमोचयतु–विमोचयतात् विमोचयताम् विमोचयन्तु ॥ विमोचय–विमोचयतात् विमोचयतम् विमोचयत ॥ विमोचयानि विमोचयाव विमोचयाम ॥ भवतु = भू लोट् प्र पु ए व; भवतु–भवतात् भवताम् भवन्तु ॥ भव–भवतात् भवतम् भवत ॥ भवानि भवाव भवाम ॥
३३.अन्वयः– विश्वाय, विश्ववपुषे, अखिलविश्वकर्त्रे, विश्वात्मने, विवृत–विश्वक–विश्वनेत्रे, विश्वेतराय, विदिताखिल–विश्वहर्त्रे विश्वेश्वराय पुरुषाय तुभ्यं नमः अस्तु ।
व्याकरणबिन्दवः– विश्वं वपुः यस्य सः, तस्मै (ब स); अखिलानि विश्वानि= अखिलविश्वानि (क स), अखिलविश्वानां कर्ता, तस्मै (ष त स); विश्वस्य आत्मा, तस्मै (ष त स); विवृतं विश्वकं विश्वम् = विवृतविश्वकविश्वम् (क स), विवृतविश्वकविश्वस्य नेता = विवृतविश्वकविश्वनेता, तस्मै (ष त स); विश्वस्मात् इतरः = विश्वेतरः (पं त स); विदितम् अखिलम् = विदिताखिलम्; विदिताखिलं विश्वं = विदिताखिलविश्वम् (क स); विदिताखिलविश्वस्य हर्ता = विदिताखिलविश्वहर्ता, तस्मै (ष त स); विश्वस्य ईश्वरः = विश्वेश्वरः, तस्मै (ष त स)।
क्रियापदम्– अस्तु – अस (भुवि) लोट् प्र पु ए व; अस्तु–स्तात् स्ताम् सन्तु ॥ एधि–स्तात् स्तम् स्त ॥ असानि असाव असाम ॥
३४. अन्वयः– इति सः गजकुलराजः बाष्पपूर्णः संस्तुवन्, संकटावस्थया उपजनितसमाधिः परमपुरुषभावे आनन्दसिन्धौ मग्नः निश्चलाङ्गः क्षणमिव निजपीडां व्यस्मरत् ।
व्याकरणबिन्दवः– गजानां कुलम् = गजकुलम् (ष त स), गजकुलस्य राजा = गजकुलराजः (ष त स); संस्तुवन् = सम् + स्तूञ्(स्तवने) + शतृ; बाष्पैः पूर्णः = बाष्पपूर्णः (तृ त स); परमः पुरुषः = परमपुरुषः,(क स), परमपुरुषस्य भावः =

परमपुरुषभावः, तस्मिन् (ष त स), सङ्कटस्य अवस्था = सङ्कटावस्था, तया (ष त स); उपजनितः समाधिः यस्य सः = उपजनितसमाधिः (ब स); आनन्दस्य सिन्धुः = आनन्दसिन्धुः, तस्मिन् (ष त स); निजा पीडा = निजपीडा, ताम् (क स); निश्चलानि अङ्गानि यस्य सः = निश्चलाङ्गः (ब स)।

क्रियापदम्– व्यस्मरत् = वि + स्मृ (लङ् प्र पु ए व)। व्यस्मरत् व्यस्मरताम् व्यस्मरन् । व्यस्मरः व्यस्मरतम् व्यस्मरत । व्यस्मरम् व्यस्मराव व्यस्मराम ॥

अथ गजेन्द्रानुग्रहो नाम पञ्चमः सर्गः

Canto 5 - Bestowal of Grace to Gajendra

स्तुतिप्रशंसा

३५.अन्वयः– सर्वभूतहृदयेशयदेवे, पूर्णभावसहिता एषा स्तुतिः समेषां हृदयानि आविवेश । तत्र चिरकालं वासम् अकरोत् ॥

व्याकरणबिन्दवः– सर्वाणि भूतानि = सर्वभूतानि (क स), सर्वभूतानां हृदयम्= सर्वभूतहृदयम् (ष त स), सर्वभूतहृदये शयः = सर्वभूतहृदयेशयः (अलुक् समासः), सर्वभूतहृदयेशयः देवः, तस्मिन् (क स); पूर्णः भावः = पूर्णभावः (क स), पूर्णभावेन सहिता = पूर्णभावसहिता (तृ त स)।

क्रियापदम्– आविवेश = आ + विश् (लिट् प्र पु ए व) – आविवेश आविविशतुः आविविशुः ॥ आविविशिथ आविविशथुः आविविश ॥ आविवेश–आविविश आविविशिव आविविशिम ॥ चिरः कालः = चिरकालः, तम् (क स); अकरोत् = कृ (लङ् प्र पु ए व) –अकरोत् अकुरुताम् अकुर्वन् ॥ अकरोः अकुरुतम् अकुरुत ॥ अकरवम् अकुर्व अकुर्म ॥

धन्दो विचारः – रथोद्धता – रान्नराविह रथोद्धता लगौ ।

३६.अन्वयः– तथा स्तवनीयः आदिमूलं पूर्णतत्त्वम् अखिलामररूपं सर्ववाच्यम् अतिलङ्घितभेदं मुकुन्दम् अपहाय कोऽपि नास्ति ।

व्याकरणबिन्दवः– आदिश्च असौ मूलञ्च = आदिमूलम् (क स); अपहाय = अप + हा + ल्यप्; पूर्णं तत्त्वम् = पूर्णतत्त्वम् (क स); अखिलाश्च अमराश्च = अखिलामराः, (क स) अखिलामराणां रूपाणि यस्य सः = अखिलामररूपः, तम् (ब स); सर्वं वाच्यम् = सर्ववाच्यम् (क स); अतिलङ्घितः भेदः येन सः = अतिलङ्घितभेदः, तम् (ब स); स्तवनीयः = स्तु + अनीयर् ।

भगवतः प्रतिक्रिया   The reflection of the Lord

३७, ३८ – अन्वयः– सः ईशः (स्व) चरणं दयितायाः (करात्) हस्तपद्मवत् अपहृत्य, शेषरूपं तल्पं च अपास्य, उत्सुकचित्तं स्वानुयायिगणं सर्वम्, अभिभावन–चमूपतिं च अपहाय, वेगात् पादुकामपि न दधार । अप्रसाधित–विहङ्गम–राजस्कन्धं सहसा अधिरुरोह एव ॥

व्याकरणबिन्दवः– अपहृत्य = अप + हृ + ल्यप्; हस्तः पद्मम् इव, तस्मात् = हस्तपद्मात् (क स); अपास्य = अप + अस् + ल्यप्; शेषस्य रूपम् = शेषरूपम् (ष त स); अपहाय = अप + हा + ल्यप्; स्वस्य अनुयायिनः = स्वानुयायिनः (ष त स), स्वानुयायिनां गणः = स्वानुयायिगणः, तम् (ष त स), उत्सुकं चित्तम् यस्य सः (गणः) = उत्सुकचित्तः, तम् (ब स)। चमूनां पतिः = चमूपतिः, तम् (ष त स); विहङ्गमानां राजा = विहङ्गमराजः (ष त स), विहङ्गमराजस्य स्कन्धः = विहङ्गमराजस्कन्धः (ष त स); प्रसाधितः विहङ्गमराजस्कन्धः =प्रसाधितविहङ्गमराजस्कन्धः (क स); न प्रसाधितविहङ्गमराजस्कन्धः = अप्रसाधितविहङ्गमराजस्कन्धः, तम् (नञ् त स) ।

क्रियापदम्– दधार = धृ (लिट् प्र पु ए व); दधार दध्रतुः दध्रुः ॥ दधर्थ दध्रथुः दध्र ॥ दधार दध्रिव दध्रिम ॥ अधिरुरोह = अधि + रुह (बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च) लिट् प्र पु ए व । रुरोह रुरुहतुः रुरुहुः ॥ रुरोहिथ रुरुहथुः रुरुह ॥ रुरोह रुरुहिव रुरुहिम ॥

३९. अन्वयः– चक्रपाणिः परमपावनवीर्यम्, अधिकाहितवेगं, वाहनं तं (गरुडम्) 'तरसा याहि याहि' इति जगाद । तु (सर्वदा वेगगामिने गरुडाय) इदं (विष्णोः वचनं) प्रथमशब्दविषण्णम् (अभवत्)।

व्याकरणबिन्दवः– चक्रं पाणौ यस्य सः = चक्रपाणिः (ब स); अधिकः आहितवेगः यस्य तत् = अधिकाहितवेगम् (ब स); परमं पावनं वीर्यं यस्य तत् = परमपावनवीर्यम् (ब स); तरसा = शीघ्रम्; प्रथमः शब्दः = प्रथमशब्दः (क स), प्रथमशब्दः विषण्णम् (क स)।

क्रियापदम्– याहि = या (लोट् म पु ए व); यातु–यातात् याताम् यन्तु । याहि–यातात् यातम् यात। यानि याव याम ॥ जगाद = गद (व्यक्तायां वाचि) लिट् प्र पु ए व; जगाद जगदतुः जगदुः ॥ जगदिथ जगदथुः जगद ॥ जगाद–जगद जगदिव जगदिम ॥

भगवत्स्वरूपम् Description of the Lord

४०, ४१, ४२ – अन्वयः– नीलमेघसममोहनकायं, विद्युदम्बरम्, अपारकृपालुं, वेदरूपविहगे सुनिषण्णं, वेदमौलिषु च मुद्रितपादम् – अरिचक्रविनाशं, योगिराजनुतसारसहस्रं, हेतिराजं, मानसतत्त्वं, घोरदर्शनसुदर्शनसंज्ञं कालचक्रम्, अपि (च)– अपरेण करेण चन्द्रवर्णशुभशङ्खपतिं च संभरन्तम् अम्बुजहस्तं तं सहसा विलोक्य, अस्मै सांबुजात्मकरम् आर्पयत् (गजेन्द्रः)।

व्याकरणबिन्दवः– नीलः मेघः = नीलमेघः (क स), नीलमेघस्य समः = नीलमेघसमः (ष त स), मोहनः कायः = मोहनकायः (क स), नीलमेघसमः मोहनकायः यस्य सः, तम् (ब स); विद्युत् इव अम्बरं यस्य सः, तम् (ब स); अपारः कृपालुः, तम् (क स); वेदरूपः विहगः = वेदरूपविहगः, तस्मिन् (क स); वेदानां मौलयः, तेषु (ष त स); मुद्रितौ पादौ यस्य सः, तम् (ब स)। सुदर्शन इति संज्ञा यस्य सः = सुदर्शनसंज्ञः (ब स), घोरं दर्शनं यस्य सः = घोरदर्शनः (ब स), घोरदर्शनश्च असौ सुदर्शनसंज्ञः = घोरदर्शनसुदर्शनसंज्ञः (क स); कालस्य चक्रम् = कालचक्रम् (ष त स); अरीणां चक्रम् = अरिचक्रम् (ष त स),

अरिचक्रस्य विनाशम् = अरिचक्रविनाशम् (ष त स); योगिनां राजा = योगिराजः (ष त स), योगिराजैः नुतम् = योगिराजनुतम् (तृ त स), योगिराजनुतं सारसहस्रम् = योगिराजनुतसारसहस्रम् (क स); हेतीनां राजा = हेतिराजः, तम् (ष त स), मानसं तत्त्वम् = मानसतत्त्वम् (क स) चन्द्रस्य वर्ण इव वर्णः यस्य सः = चन्द्रवर्णः (ब स), शङ्खानां पतिः = शङ्खपतिः,(ष त स) शुभः शङ्खपतिः = शुभशङ्खपतिः (क स), चन्द्रवर्णश्चासौ शङ्खपतिश्च = चन्द्रवर्णशङ्खपतिः, तम् (क स); विलोक्य = वि + लोकृ + ल्यप्; अम्बुजं हस्ते यस्य सः = अम्बुजहस्तः (ब स); अम्बुजेन सह विद्यामानः इति साम्बुजः (ब स), आत्मनः करः = आत्मकरः (ष त स), साम्बुजः आत्मकरः यस्य सः (ब स) ।

क्रियापदम्– आर्पयत् = आ + ऋ (गतिप्रापणयोः) + णिच्, लङ् प्र पु ए व । आर्पयत् आर्पयताम् आर्पयन् ॥ आर्पयः आर्पयतम् आर्पयत ॥ आर्पयम् आर्पयाव आर्पयाम ॥

गजेन्द्रस्य सर्व–समर्पण–भावः Surrender of the elephant

४३. अन्वयः– असौ निखिलागमेषु यन्मन्त्रम् उत्तमतमं, योगीश्वरैः अहरहः समुपास्यते वै, ‘‘भगवन् नारायण अखिलगुरो ते नमः’’ इत्येव संगिरत्, नेत्रं निमिमील ।

व्याकरणबिन्दवः– अखिलगुरो = अखिलानां गुरुः, तस्य सम्बुद्धिः(ष त स); उत्तमतमम् = उत्तम + तमप्; निखिलाः आगमाः = निखिलागमाः, तेषु (क स); योगिनाम् ईश्वरः, तैः (ष त स);

क्रियापदम् – निमिमील = नि + मील (निमेषणे) (लिट् प्र पु ए व) – निमिमील निमिमिलतुः निमिमिलुः ॥ निमिमीलिथ निमिमिलथुः निमिमील ॥ निमिमील निमिमिलिव निमिमिलिम ॥ समुपास्यते – सम् + उप् + आस् (कर्मणि) (लट् प्र पु ए व); सङ्गिरत् = सम् + (गृ लङ् प्र पु ए व) – सङ्गिरत् सङ्गिरताम् सङ्गिरन् । सङ्गिरः सङ्गिरतम् सङ्गिरत । सङ्गिरम् सङ्गिराव सङ्गिराम ॥

सुदर्शनचक्रवर्णनम् The description of the Sudarshana chakram

४४.अन्वयः– चटुलदहनघोरान्, विस्फुलिङ्गान् किरन्तीम्, अशनिशतशितां तां कोटिभास्वत्प्रकाशाम्, हतदनुजसहस्रस्य अस्रदिग्धात्मधारां निजहेतिं नक्रदेहे मुमोच ।

व्याकरण बिन्दवः– चटुलाः दहनाः = चटुलदहनाः (क स), चटुलदहनाः घोराः, तान् (क स); किरन्तीम् = किर् +शतृ + ङीप्; अशनीनां शतम् = अशनिशतम् (ष त स), अशनिशतम् इव शिता, ताम् (क स); कोटयः भास्वन्तः (सूर्याः) = कोटिभास्वन्तः (क स), कोटिभास्वतां प्रकाशः यस्याः सा, ताम् (ब स); हताः दनुजाः = हतदनुजाः (क स), हतदनुजानां सहस्रम्, तस्य (ष त स); अस्रेण दिग्धा = अस्रदिग्धा (तृ त स), आत्मनः धारा = आत्मधारा (ष त स) अस्रदिग्धा आत्मधारा यस्याः सा, ताम् (ब स), निजा हेतिः = निजहेतिः ताम्, (क स); नक्रस्य देहे = नक्रदेहे (ष त स);

क्रियापदम्– मुमोच = मुच् लिट् प्र पु ए व। मुमोच मुमुचतुः मुमुचुः ॥ मुमुचिथ मुमुचथुः मुमुच ॥ मुमोच–मुमुच मुमुचिव मुमुचिम ॥

नक्रवधः Slaying of the crocodile

४५. अन्वयः– समग्रविज्ञानबली योगीश्वरः संतमसस्य पिण्डं यथा वा (तथा) रथाङ्गराजः तीक्ष्णोग्रदंष्ट्रं मकरस्य देहं विददार ॥

व्याकरणबिन्दवः– रथस्य अङ्गम् = रथाङ्गम् (चक्रम्) (ष त स), रथाङ्गानां राजा = रथाङ्गराजः (ष त स); तीक्ष्णाः उग्राः दंष्ट्राः यस्य सः, तम् (ब स); समग्रं विज्ञानं = समग्रविज्ञानम् (क स), समग्रविज्ञानेन बली (तृ त स), सन्तमसम् = मोहः ।

क्रियापदम्– विददार = वि + दॄ (विदारणे) लिट् प्र पु ए व; विददार विदद्रतुः–विदरतुः विदद्रुः–विददरुः ॥ विददरिथ विदद्रथुः–विददरथुः विदद्र–विददर ॥ विददार–विददर विदद्रिव विददरिव विदद्रिम – विददरिम ॥

गजयूथादिसन्तुष्टिः The enjoyment of the group of the elephants

४६.अन्वयः– मृत्योः मुखात् विमुक्तमिव आनन्द–तुन्दिलतनुं गजयूथनाथम् अवेक्ष्य, तदीयगात्रं प्रेम्णा स्पृशन्तं प्रसाद– सुमुखं देवं च अवेक्ष्य सर्वे अतिमोदसमुद्रमग्नाः (अभवन्) ।

व्याकरणबिन्दवः– आनन्देन तुन्दिला आनन्दतुन्दिला (तृ त स), आनन्दतुन्दिला तनुः यस्य सः, तम् (ब स); गजयूथस्य नाथः तम् (ष त स); अवेक्ष्य = अव + ईक्ष् + ल्यप्; शोभनं मुखं यस्य सः = सुमुखः (ब स), प्रसादाय सुमुखः तम् (च त स); तस्य इदम् = तदीयम् (तद् + ईय), तदीयं गात्रम् = तदीयगात्रम् (क स); प्रेम्णा = न, नपुं तृ ए; स्पृशन्तम् = स्पृश + शतृ;अतिमोदः समुद्रः=अतिमोदसमुद्रः (क स),अतिमोदसमुद्रे मग्नाः(स त स) ।

गजेन्द्रानुग्रहः Delivering the gift offer to the elephant

४७. अन्वयः– योऽयं गजः सः पुरा नरराजः आसीत् हि! भक्तोत्तमोऽपि मुनिना 'कुञ्जरो भव' इति शप्तः । अथ दुर्लभतमं देवं निधिम् आप । विमलेन्द्रियाणां शापोऽपि उदर्कसुखदः

व्याकरणबिन्दवः– नरराजः – नराणाम् राजा (ष त स); भक्तेषु उत्तमः = भक्तोत्तमः (स त स); दुर्लभ + तमप्; उदर्कः = भविष्यत्कालः, उदर्के सुखम् = उदर्कसुखम् (स त स); उदर्कसुखं ददातीति=उदर्कसुखदः(उपपदसमासः);विमलानि इन्द्रियाणि येषां ते,तेषाम् (ब स)

क्रियापदम्– आसीत् – अस् लङ् प्र पु ए व; आसीत् आस्ताम् आसन् ॥ आसीः आस्तम् आस्त ॥ आसम् आस्व आस्म ॥ आप – आपलृ (व्याप्तौ) लिट् प्र पु ए व। आप आपतुः आपुः ॥ आपिथ आपथुः आप ॥ आप आपिव आपिम ॥

४८. अन्वयः –अथ, वरवरविष्णोः, स्पर्शपूतः, विगत–कलुशगन्धः, करीन्द्रः, विधि–सनक–महेन्द्रैः, सस्पृहं, वीक्ष्यमाणः, देवकारुण्य–लभ्यम्, परमपुरुष–लोकम्, पार्षदत्वाय, भेजे ।

व्याकरणबिन्दवः – वरेषु वरः = वरवरः (स.त.स) वरवरश्चासौ विष्णुश्च, तस्य (क.स) स्पृहया सह / युगपत् = सस्पृहम् (अ.स) पार्षदस्य भावः=पार्षदत्वम्, तस्मै (पार्षद+त्व)
भज सेवायाम् – लिट् प्र.पु.एकवचनम् ।

******

तृतीयः पाठः
भर्तृहरेः नीतिशतके सुजन-पद्धतिः

ಪೀಠಿಕೆ

ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಭರ್ತೃಹರಿಯು ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯ ಕವಿಯೆಂದು ಸರ್ವಮಾನ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಮೂರು ಶತಕಗಳು 'ಶತಕತ್ರಯೀ' ಎಂದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಅವು–ಶೃಂಗಾರಶತಕ, ನೀತಿಶತಕ ಮತ್ತು ವೈರಾಗ್ಯಶತಕ. ಈ ಶತಕಗಳ ಹೆಸರುಗಳೇ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. 'ನೀತಿಶತಕ'ವು ಮನುಷ್ಯನು ಯಶಸ್ವೀ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸಲು ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾದ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಸಮಾಜಜೀವಿಯಾದ ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ಬಾಳಿನಲ್ಲಿ ನಾನಾ ವಿಧದ ಜನರೊಡನೆ ಬಾಳಲೇಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ತಾನು ಹೇಗೆ ವರ್ತಿಸಬೇಕೆಂದು 'ನೀತಿಶತಕ'ದಂಥ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ 'ದಾರಿದೀಪ'ಗಳು.

ಇಷ್ಟೊಂದು ಉಪಕಾರಿಯಾದ 'ನೀತಿಶತಕ'ವನ್ನು ಬರೆದ ಭರ್ತೃಹರಿಯ ಜೀವನದ ಕುರಿತಾಗಲೀ ಅವನ ಕಾಲ–ದೇಶಗಳ ಬಗೆಗಾಗಲೀ ಯಾವ ವಿವರಗಳೂ ತಿಳಿಯದಿರುವುದು ನಮ್ಮ ದುರ್ದೈವ. 'ವಾಕ್ಯಪದೀಯ'ವೆಂಬ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅವನು ಬರೆದಿರಬೇಕೆಂದು ನಂಬುಗೆ ಇದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.651ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ವೈಯಾಕರಣಿಯಾದ ಭರ್ತೃಹರಿಯು ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಯಾದನೆಂದು ಚೀನ ದೇಶದಿಂದ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದ ಇತ್ಸಿಂಗ ಎಂಬ ಪ್ರವಾಸಿಯು ಬರೆದಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಆ ಭರ್ತೃಹರಿಯೂ ಶತಕತ್ರಯದ ಭರ್ತೃಹರಿಯೂ ಒಬ್ಬನೇ ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ಖಚಿತವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಿಲ್ಲ.

ಭರ್ತೃಹರಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಖಚಿತವಾದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸಂಗತಿಗಳು ಗೊತ್ತಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಕೆಲವು ಐತಿಹ್ಯಗಳು ತಿಳಿದುಬಂದಿವೆ : ವೀರಸೇನನೆಂಬ ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ನಾಲ್ವರು ಮಕ್ಕಳು–ಭರ್ತೃಹರಿ, ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ, ಸುಭಟವೀರ್ಯ ಮತ್ತು ಮೈನಾವತಿ. ಜಂಬೂದ್ವೀಪದ ಅರಸನಿಗೆ ಒಬ್ಬಳೇ ಮಗಳು, ಸುಶೀಲಾ; ಈಕೆಯ ಮಗ ಭರ್ತೃಹರಿ. ಆ ಅರಸನಿಗೆ ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಭರ್ತೃಹರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಒಪ್ಪಿಸಿದ. ಭರ್ತೃಹರಿ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಉಜ್ಜಯಿನಿಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದ; ಮತ್ತು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪಟ್ಟ ಕಟ್ಟಿ ಸುಭಟವೀರ್ಯನನ್ನು ಸೇನಾಪತಿಯನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿ ಸನ್ಯಾಸ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ.

ಭರ್ತೃಹರಿ ವೈರಾಗ್ಯ ತಾಳಿ ನಾಥಪಂಥದ ಗೋರಕ್ಷನಾಥರ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿ ಯೋಗ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿತನು. ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಅವನು ತಿರುಗಿ ಬಂದು ಸಂಸಾರಿಯಾದ. ವೈರಾಗ್ಯ ತಾಳಿ ಬೌದ್ಧ ಮತಾವಲಂಬಿಯಾದ; 'ವಾಕ್ಯಪದೀಯ' ಬರೆದ. ಪುನಃ ಇಹಜೀವನದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿ ಗೃಹಸ್ಥನಾದ. ಪುನಃ ವೈರಾಗ್ಯ ತಾಳಿದ. ಹೀಗೆ ಮೂರು ಬಾರಿ ಗೃಹಸ್ಥನಾಗಿ ಮೂರು ಬಾರಿ ಸನ್ಯಾಸಿಯಾದ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಾರ್ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಅರಣ್ಯವೊಂದರಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಿಸ್ಥನಾದ. ಇಂದಿಗೂ ಆ ಸ್ಥಳ ಹಿಂದುಗಳಿಗೆ ಪವಿತ್ರ. ಅಲ್ಲಿ 'ಭರ್ತೃಹರಿಜ್ಯೋತಿ' ಎಂಬ ಅಖಂಡ ದೀಪವನ್ನು ಉರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರಂತೆ. ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಭರ್ತೃಹರಿಯು ತಪಗೈದ ಗುಹೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಗಧರಾಜ ಸಿಂಹಸೇನನ ಮಗಳಾದ ಪದ್ಮಾಕ್ಷಿಯು ಭರ್ತೃಹರಿಯ ಹೆಂಡತಿ.

ಈ ಐತಿಹ್ಯಗಳನ್ನು ಇತಿಹಾಸಜ್ಞರು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ದಂತಕಥೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಭರ್ತೃಹರಿಯ ಲೋಕಾನುಭವ ಮಾತ್ರ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮತ್ತು ಅಪಾರವೆಂಬುದನ್ನು ಯಾರೂ ಅಲ್ಲಗಳೆಯಲಾರರು. 'ಶೃಂಗಾರಶತಕ'ದಲ್ಲಿ ತಾರುಣ್ಯ ಸಹಜವಾದ ವಿಷಯೋಪಭೋಗಗಳ ರಸವತ್ತಾದ ಬಣ್ಣನೆಯಿದ್ದರೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅವನು ವಿಷಯ ಸುಖಗಳ ದುಷ್ಪರಿಣಾಮಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಎಚ್ಚರಿಕೆ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. 'ವೈರಾಗ್ಯಶತಕ'ವು ಲೋಕಾನುಭವದ ರಸಗಟ್ಟಿ. ಇಹಲೋಕದ ಜೀವನದ ಅಸಾರತೆಯನ್ನು ಪ್ರಭಾವಿಯಾಗಿ ಬಣ್ಣಿಸಿ ಎಂಥವನಲ್ಲೂ ವೈರಾಗ್ಯ ಮೂಡಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿದೆ. 'ನೀತಿಶತಕ'ದ ಮಹತ್ವ–ಉಪಯುಕ್ತತೆಗಳನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸುವುದು ಅನಗತ್ಯ. ಇಂದಿಗೂ ಅನೇಕರು ಇದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ನಿತ್ಯಜೀವನದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಆಯಾ

ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವೃದ್ಧರು ಭರ್ತೃಹರಿಯ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ 'ನೀತಿಶತಕ' ಅನುಭವಗಮ್ಯ.

'ಶತಕ'ವೆಂಬ ಹೆಸರು ಒಂದು ನೂರು ಶ್ಲೋಕಗಳ ಸಮುಚ್ಚಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಭರ್ತೃಹರಿಯ 'ಶತಕ'ಗಳಲ್ಲಿ ನೂರಕ್ಕಿಂತ ಅಧಿಕ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ. ಭರ್ತೃಹರಿಯು ಖಚಿತವಾಗಿ 100 ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದನೋ ಸುಮಾರು 100 ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದನೋ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಅವನ ಅನಂತರ ಬಂದವರು ತಾವು ರಚಿಸಿದ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ 'ಶತಕ'ಗಳಲ್ಲಿಯ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಿರಬಹುದೆಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ಖಚಿತವಾದ 100 ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವುದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ. ಈ ನೀತಿ ಶತಕದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಮೂರ್ಖಪದ್ಧತಿ, ವಿದ್ವತ್‌ಪದ್ಧತಿ ಮೊದಲಾಗಿ ಒಟ್ಟು ಹತ್ತು ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ.

Bhartruhari

Bhartruhari is revered as a great poet. His literary work of three books containing a hundred verses each (Shatakam) is popularly known as Shatakatrayee. The Shatakatrayee consists of Shangaara-shatakam, Neeti-Shatakam and Vairaagya-Shatakam. The very names of these Shatakams describe the subject covered in each of them.

It is really sad and unfortunate that the details of life, time of such a great poet who lettered a work such as the Neeti-Shatakam, are not known.

It is believed that Bhartruhari has also authored a work on grammar called the Vakyapadiya.Yi-Jing (635-713 CE), also known as I-tsing, a 7th century Chinese Buddhist pilgrim who visited India, in his travel notes records the death Bhartruhari, a renowned grammarian. However, it is not clear if the Bhartruhari the grammarian and the Bhartruhari the author of Shatakatrayee is the same.Even though the historical details are not established about Bhartruhari, a few details are popularly known among the people literary circles are given below.

A Gandharva named Veerasena had four children namely Bhartruhari, Vikramaaditya, Subhataveerya and Mynaavati. Bhartruhari's mother, Susheela, was the only daughter of the king of Jamboodweepa. Since the king of Jambudweepa had no sons, Bhartruhari inherited the throne of his maternal grandfather. Bhartruhari later shifted his capital to Ujjayini; and handed over the reins of the kingdom to his brother Vikramaaditya and made Subhataveerya the Commander-in-Chief. And he himself accepted celibacy and renunciation of worldly possessions.

After taking celibacy upon himself, Bhartruhari, learned the Yoga-Vidya under the tutelage Gorakshanaatha, a proponent of the Naatha-pantha. For some reasons, he returned to the worldly life. And again, he renounced the worldly life, took up Buddhism,and authored the work on grammar, called the Vakyapadîya. Thus, he shifted between worldly life (Gruhasthashrama) and renunciation (Sanyaasa) thrice and finally attained the state of Samaadhi at a forest near Alwar. Even today, the place is revered by Hindus as being holy and an eternal-flame called the Bhartruhari – jyoti is lit at the shrine. The cave where Bhartruhari is believed to have practiced penance is visited by many pilgrims. Padmakshi, the princess of Magadha is believed to be the wife of Bhartruhari.

However, the historians do not agree with these accounts and call them mere legends. However, no one can deny the importance of the literary works of Bhartruhari as they are results of his vast experience and insightfulness.

Even though we see countless accounts of sensual enjoyment in the Shringaara-shatakam, in the end Bhartruhari alerts us of the ill effects of excessive indulgence in sensual enjoyment. The Vairaagya-Shatakam is the essence of his experiential pragmatism. It effectively explains the hollowness of materialistic possessions and the importance of renunciation.

The Neeti-Shatakam provides the advice necessary for leading a successful life. Man being a social animal will need to deal with various kinds of people. And this work of Bhartàhari, the Neeti-Shatakam, provides valuable inputs as to how one should deal various kinds of people in real life situations. And because of this, the literary works like the Neeti-Shatakam shine as beacon of hope.

A Shatakam is a literary work that contains a hundred verses. But the Shatakatrayee of Bhartruhari, contain more that hundred verses in each of the Shatakams. However, scholars believe that this could be because of additions and interpolation from later dates. Though the exact number of verses in the Neeti-Shatakam remains uncertain due to potential later additions and interpolations, scholars agree on the enduring wisdom contained within its verses. Bhartruhari’s legacy endures through his profound insights shared in these timeless literary works, offering guidance and inspiration to generations of readers.

The Nitishataka of Bhartruhari is an excellent specimen of sententious poetry with lofty ideas for the general guidance of mankind. It is divided into ten sections as follows.

1. मूर्खपद्धतिः - On Ignorance
2. विद्वत्-पद्धतिः - On Learning
3. मानशौर्य-पद्धतिः - On Self-respect
4. अर्थ-पद्धतिः - On Wealth
5. दुर्जन-पद्धतिः - On the wicked
6. सुजन-पद्धतिः - On the Virtuous
7. परोपकार-पद्धतिः - On Benevolence
8. धैर्य-पद्धतिः - On Courage
9. दैव-पद्धतिः - On Destiny
10. कर्म-पद्धतिः - On Karma

सुजन-पद्धतिः

वाञ्छा सज्जन-सङ्गमे परगुणे प्रीतिर्गुरौ नम्रता
विद्यायां व्यसनं स्वयोषिति रतिः लोकापवादाद् भयम् ।
भक्तिः शूलिनि शक्तिरात्मदमने संसर्गमुक्तिः खले
येष्वेते निवसन्ति निर्मल-गुणास्तेभ्यो महद्भ्यो नमः ॥ १ ॥

विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।
यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ प्रकृति-सिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥२॥

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते सम्भ्रमविधिः
प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं चाप्यपकृतेः ।
अनुत्सेको लक्ष्म्यां निरभिभव-साराः परकथाः
सतां केनोद्दिष्टं विषममसि-धारा-व्रतमिदम् ॥३॥

सम्पत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पल-कोमलम् ।
आपत्सु च महाशैल-शिला-सङ्घात-कर्कशम् ॥४॥

करे श्लाघ्यः त्यागः शिरसि गुरुपादप्रणयिता
मुखे सत्या वाणी विजयि भुजयोर्वीर्यमतुलम् ।
हृदि स्वस्था वृत्तिः श्रुतमधिगतं च श्रवणयोः
विनाप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मण्डनमिदम् ॥५॥

सन्तप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते
मुक्ताकारतया तदेव नलिनी-पत्रस्थितं शोभते ।
स्वात्यां सागर-शुक्ति-मध्य-पतितं तन्मौक्तिकं भासते
प्रायेणाधम-मध्यमोत्तम-गुणैः संसर्गतो जायते ॥६॥

यः प्रीणयेत् सुचरितैः पितरं स पुत्रो
यद् भर्तुरेव हितमिच्छति तत् कलत्रम् ।
तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं यत्
एतत्त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥७॥

अप्रिय-वचन-दरिद्रैः प्रिय-वचनाढ्यैः स्वदार-परितुष्टैः ।
पर-परिवाद-निवृत्तैः क्वचित् क्वचित् मण्डिता वसुधा ॥८॥

पद्माकरं दिनकरो विकचीकरोति
चन्द्रो विकासयति कैरव-चक्रवालम्।
नाभ्यर्थितो जलधरोऽपि जलं ददाति
सन्तः स्वयं परहिते विहिताभियोगाः ॥९॥

एते सत्पुरुषाः परार्थ-घटकाः स्वार्थान् परित्यज्य ये
सामान्यास्तु परार्थमुद्यम-भृतः स्वार्थाविरोधेन ये ।
तेऽमी मानुष-राक्षसाः परहितं स्वार्थाय निघ्नन्ति ये
ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥१०॥

<u>ಭರ್ತೃಹರಿಯ ನೀತಿಶತಕ</u>

ಸುಜನ–ಪದ್ಧತಿ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ

1. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಭರ್ತೃಹರಿಯು ಸಜ್ಜನರ ಗುಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಎಂದು ಬಹಳ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆಯಿಂದ, ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಅವರನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಾನೆ.

ನಿರ್ಮಲವಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಮಹಾತ್ಮರು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಜ್ಜನರೊಡನೆ ಬೆರೆಯಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ. ಬೇರೆಯವರ ಗುಣಗಳ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಲವಾದ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗುರುಹಿರಿಯರನ್ನು ವಿನಯದಿಂದ ಕಾಣುತ್ತಾರೆ. ವಿದ್ಯೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಆಸಕ್ತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಬಯಸುತ್ತಾರೆ. ಲೋಕಾಪವಾದಕ್ಕೆ ಹೆದರುತ್ತಾರೆ. ಶಿವನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ತಮ್ಮನ್ನು ತಾವೇ ನಿಯಂತ್ರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ದುರ್ಜನರಿಂದ ದೂರವಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ಮಹಾಪುರುಷರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

2. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ಮಹಾಪುರುಷರಾದ ಸಜ್ಜನರ ಮತ್ತಷ್ಟು ಗುಣಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸಜ್ಜನರು ಆಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ದೈರ್ಯದಿಂದ ಇರುತ್ತಾರೆ. (ಎಂಥಹ ಕಷ್ಟಗಳು ಬಂದರೂ ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಎದುರಿಸುತ್ತಾರೆ) ತಮಗೆ ಧನ–ಕನಕಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಉಂಟಾದಾಗ ಕ್ಷಮಾಶೀಲರಾಗಿ ಇತರರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸಭೆ–ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಾಕ್ಚಾಚುರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಮೆರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ. ಒಳ್ಳೆಯ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕೇಳಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳೂ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಒಲಿದಿರುತ್ತವೆ.

3. ಸಜ್ಜನರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿನ ಉದಾತ್ತವಾದ ಭಾವನೆಗಳು ಹಾಗೂ ಅದಕ್ಕನುಸಾರವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಹೀಗಿವೆ. ಅವರು ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ದಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಮನೆಗೆ ಯಾರೇ ಹೋಗಲಿ ಆನಂದ ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಎಲ್ಲೂ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಬೇರೆಯವರು ಇವರಿಗೆ ಅಪಕಾರ ಮಾಡಿದರೂ ಅದನ್ನು ಯಾರ ಬಳಿಯೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದವರ ಗುಣಗಳನ್ನೇ ಸಭೆ–ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಸಂಪತ್ತಿನ ಬಗ್ಗೆ ನಿರ್ಲಿಪ್ತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಬೇರೆಯವರ ಆಂತರಿಕವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಎಂದಿಗೂ ಎಲ್ಲೂ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾರರು. ಇಂತಹ 'ಕತ್ತಿಯ ಅಲುಗಿನ ಮೇಲೆ ನಡೆಯುವಂತಹ ವ್ರತವನ್ನು' ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಯಾರು ಬೋಧಿಸಿರುವರು?

ಅಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಕಷ್ಟವಾದ ಇಂತಹ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುವ ಸಜ್ಜನರು ನಿಜಕ್ಕೂ ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹರು. ಎಂದು ಕವಿಯು ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

4. ಶ್ರೇಷ್ಠವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಮನಸ್ಸು ಸಂಪತ್ತಿರುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಆಪತ್ತು ಬಂದೊದಗಿದಾಗ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಬಹಳ ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸಂಪತ್ತು ಹೆಚ್ಚಾದಾಗ ಮಹಾತ್ಮರ ಮನಸ್ಸು ನೈದಿಲೆ ಹೂವಿನಂತೆ ಮೃದುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕಷ್ಟಗಳು ಬಂದೊದಗಿದರೆ ದೊಡ್ಡ ಪರ್ವತದ ಬಂಡೆಗಳ ರಾಶಿಯಂತೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(ಅಂದರೆ, ಸಂಪತ್ತು ಬಂದಾಗ ಅತ್ಯಂತ ಬಡವರನ್ನು ನೋಡಿ ಅವರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಮನಸ್ಸು ಮೃದುವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕಷ್ಟಗಳು ಬಂದಾಗ ಬಂಡೆಗಳ ಸಮೂಹವೆಂಬಂತೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ಎದುರಿಸಲು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.)

5. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಸಾತ್ವಿಕರಾದ ಮನುಷ್ಯರ ಆಭರಣಗಳು ಯಾವುವು? ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕೈಗಳಿಗೆ ಆಭರಣವೆಂದರೆ ದಾನ. ಗುರು–ಹಿರಿಯರಿಗೆ ಬಾಗುವುದೇ ಶಿರಸ್ಸಿಗೆ ಭೂಷಣ. ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಾದ ಮಾತು. ಬಾಹುಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಗೆಲ್ಲಬಲ್ಲ ಅಸಮಾನ ಪರಾಕ್ರಮ. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರತೆ. ಸರಿಯಾಗಿ ಕೇಳಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವ ಹಿತವಚನಗಳೇ ಕಿವಿಗಳ ಆಭರಣ. ಹುಟ್ಟಿನಿಂದಲೇ ಸಜ್ಜನರಾದವರಿಗೆ, ಯಾವ ಐಶ್ವರ್ಯದ ಲೇಪವಿಲ್ಲದ ಈ ಆಭರಣಗಳೇ ನಿಜವಾದ ಆಭರಣಗಳು.

6. ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಉತ್ತಮರು, ಮಧ್ಯಮರು ಹಾಗೂ ಅಧಮರು ಎಂಬುದಾಗಿ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಜನರು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ತಮ್ಮ

ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಕವಿಯು ಒಂದು ನೀರಿನ ಹನಿಯ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಕಾದಿರುವ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕಾವಲಿಯ ಮೇಲೆ ನೀರ ಹನಿ ಬಿದ್ದರೆ ಕಾಣಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅದೇ ಹನಿಯು ಕಮಲದ ಎಲೆಯ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದರೆ ಮುತ್ತಿನಂತೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಮಳೆನೀರಿನ ಹನಿಯು ಸ್ವಾತಿ ನಕ್ಷತ್ರವಿರುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪೆಚಿಪ್ಪಿನ ಒಳಗೆ ಬಿದ್ದರೆ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಮುತ್ತಾಗಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಬಹುಶಃ ಎಲ್ಲ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೂ ಕೂಡ ಉತ್ತಮ, ಮಧ್ಯಮ ಹಾಗೂ ಅಧಮಗುಣಗಳುಳ್ಳ ವಸ್ತುಗಳ ಹಾಗೂ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಅವರಂತೆಯೇ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

7. ಕವಿಯು ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯವಂತರ ಉತ್ತಮ ಜೀವನವನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ತನ್ನ ಉದಾತ್ತವಾದ ನಡತೆಗಳಿಂದ ತಂದೆಯನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವವನೇ ನಿಜವಾದ ಪುತ್ರ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಪತಿಯ ಸೌಖ್ಯವನ್ನು ಬಯಸುವವಳೇ ನಿಜವಾದ ಹೆಂಡತಿ ಎನಿಸುತ್ತಾಳೆ. (ಹಾಗೆಯೇ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯ ಸೌಖ್ಯವನ್ನು ನಿರಂತರ ಚಿಂತಿಸುವವನೇ ಪತಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ) ಕಷ್ಟಕಾಲದಲ್ಲೂ, ಸಂತೋಷದ ಸಮಯದಲ್ಲೂ ಸಮಾನವಾಗಿ ಬೆಂಬಲವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವವನೇ ನಿಜವಾದ ಮಿತ್ರ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಪುಣ್ಯವಂತರಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಲಭಿಸುತ್ತಾರೆ.

8. ಕವಿಯು ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆ ಮಾತ್ರವೇ ಸಜ್ಜನರು ಇದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಮಾತ್ರವೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತುಗಳನ್ನೇ ನುಡಿಯುತ್ತಾರೆ. ಅಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತನ್ನು ತಪ್ಪಿಯೂ ಆಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇವರು ಅಪ್ರಿಯವಚನಗಳಿಂದ ಬಡವರೂ ಪ್ರಿಯವಚನಗಳಿಂದಲೇ ಶ್ರೀಮಂತರು. ಇಂತಹವರು ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯ ಜೊತೆಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತರೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಬೇರೆಯವರ ಮೇಲೆ ಯಾವುದೇ ಆಪಾದನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾರರು. ಇಂತಹ ಸಾತ್ವಿಕರು ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಮಾತ್ರವೇ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಯಃ ಇಂತಹವರು ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರದಂತೆ ಇದ್ದಾರೆ.

9. ಕವಿಯು ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಜ್ಜನರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಅನ್ಯೋಕ್ತಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ಸೂರ್ಯನು ಕಮಲಸಮೂಹವನ್ನು ಅರಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಚಂದ್ರನು ನೈದಿಲೆಯ ಗುಂಪನ್ನೇ ಅರಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಮಗೆ ನೀರು ನೀಡೆಂದು ಮೋಡವನ್ನು ಯಾರು ತಾನೇ ಕೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ಅದು ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸಜ್ಜನರು, ಬೇರೆಯವರು ಏನನ್ನೂ ಕೇಳದಿದ್ದರೂ ಅವರೇ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಯತ್ನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

10. ಕವಿಯು ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಾತ್ವಿಕ, ರಾಜಸ, ತಾಮಸ ಜನರ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ನಾಲ್ಕನೇ ವಿಧದ ಜನರ ಬಗ್ಗೆ ಬೇಸರಿಸಿ ನುಡಿದಿದ್ದಾನೆ.

ಸತ್ಪುರುಷರು ತಮ್ಮ ಸ್ವಾರ್ಥದ ಬಗ್ಗೆ ಚಿಂತಿಸದೆ ಬೇರೆಯವರಿಗಾಗಿಯೇ ಬದುಕುತ್ತಾರೆ. ರಾಜಸರು, ಅಂದರೆ ಮಧ್ಯಮರು ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯರು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಗದಂತೆ, ಪ್ರಯತ್ನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಇತರರಿಗೂ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಯೇ ರಾಕ್ಷಸರಂತಿರುವ ತಾಮಸರು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಬೇರೆಯವರ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು, ತಮಗೆ ಯಾವುದೇ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇತರರ ಒಳಿತುಗಳನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇವರನ್ನು ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ.

Sujana-Paddhati - English translation

1. Bow to those great men, who desire the company of gentlemen, are pleased with the merits of others, are polite to the elders, are interested in learning, love their wives, are afraid of public slander, are devoted to God Shiva, are self-disciplined and shun the company of vile. In other words, those gentlemen are always the subject of praise, who expect the welfare of others.

2. Patience in adversity, forgiveness at the time of high success, appropriate addressing of a group of people, desire of fame, keen to read the Pavitra Veda Shastra. All these are the natural traits of great men and they don't have to learn these from anyone. Qualities like keeping one's balance in difficult times, forgiveness and tolerance are the nature of noble men even they are rich.

3. Offering secret charities, welcoming the visitors readily, keeping quiet about the good done to others, being eloquent in public about the favors received from others, and not to be proud of the wealth acquired; who has suggested the gentlemen to take resolves, those are as difficult as walking on a sword. In other words, it is because of the above mentioned attributes that the resolves of gentlemen are compered to walking on a sword or Asidharavratam.

4. Heart of great people will become as soft as a waterlily at the time prosperity. In the same way, if they are facing trouble in their life. The same heart will act as hard as group of rocks. In other words, this is the significance of a great man's conduct, they are very generous and soft hearted when good times are prevailing, but during the adverse period they become tough like rock. This gives them ability to bear all. This is what make them really great.

5. Hand with praise worthy alms to donate (Daanam), the head that has been bowed to the elders. Truth in the mouth, extraordinary bravery in the arms. Pure thoughts in the heart, sound of scriptures in the ears; all these are the natural ornaments of great men even though they are without opulence. Thus, great men never need expensive ornaments, they appear elegant even without them. In other words, they do not desire for the material ornaments.

6. The drop of water that fell on the red-hot iron leaves no mark; same drop when falls on the lotus leaf shines like a pearl. If that falls in the mother pearl during the particular asterism (At the time of Swathi Nakshatram) it will transforms into a real pearl. Hence, generally the three attributes, Viz. base, mediocre or superior, develop in a person by the company he keeps. Thus, the company of the man influences him greatly.

7. One who keeps his father happy with his conduct is the true son. One who works for the welfare of her husband is the true wife and the one whose behaviour remains unchanged whether the times are good or bad is the true friend. Only the

virtuous achieve these three in this world. In other words getting a virtuous son; a well-wisher wife, who is obedient to husband and a friend who remains alike in the good as well as bad times, is the ultimate pleasure of life and it can be achieved only as a result of virtuous deeds.

8. At some places, this Earth is adorned by People , who do not use offensive language, have a wealth of sweet words, are satisfied with their wives and do not indulge in humiliation of others. This type of good people are like ornament of this World.

9. Sun blooms the lotus and the moon Water lily without any entreaty, and the clouds also rain without request. Similarly gentlemen are ever ready for the welfare of others. In other words, gentlemen do not need any incentive to get involved in the welfare of others; they themselves endeavor for the benefit of others.

10. Gentlemen engage in the welfare of others sacrificing their own well-being. Common men get involved in the welfare of others only when their own interest is not at stake. Those malefic men who destroy others fortune for their selfish motives, are akin of beasts. But who are those who destroy other’s well-being for no reason? That we do not know. This stanza describes four classes of men, Viz. Noble, average, contemptible and wretched. Noble men help others without being concerned about their own welfare. Average person helps others without harming his own interests. Contemptible persons create hindrances in the welfare of others for sake of their benefits. Wretched people destroy the well-being or fortunes of others without any reason.

****

चतुर्थः पाठः
श्रीमद्भगवगीतायाः श्रद्धात्रयविभागयोगसङ्ग्रहः

पीठिका

ಭಗವದ್ಗೀತೆ – "ಪೂಜ್ಯ ಭಗವಂತನ ಹಾಡು" ಅಥವಾ ಸರಳವಾಗಿ 'ಗೀತಾ' ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಪವಿತ್ರ ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥವು ಸಂಸ್ಕೃತಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ದರ್ಶನಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಭಾರತೀಯರ ಪವಿತ್ರಗ್ರಂಥವಾದ ಮಹಾಭಾರತದ ಒಂದು ಭಾಗವಾದ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯು ಒಟ್ಟು 700 ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಭಗವದ್ಗೀತೆಯನ್ನು 'ಗೀತೋಪನಿಷದ್' ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಸ್ಥಾನಮಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ ಎಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಸಮಸ್ತ ವೇದವೇದಾಂತಗಳ ಸಾರವನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪಿಸಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು 'ಮೋಕ್ಷಶಾಸ್ತ್ರ' ಅಥವಾ 'ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಉಪನಿಷದ್' ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪಠ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಜ್ಞಾನ' 'ಕರ್ಮ' ಮತ್ತು 'ಭಕ್ತಿ' ಎಂಬ ಮೂರು ಸಾಧನಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನೊಂದಿಗೆ ತನ್ನನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಲು ಆಧಾರವೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಇದನ್ನು 'ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಭಗವದ್ಗೀತೆಯು ಮಹಾಭಾರತದ ಭೀಷ್ಮಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಭೀಷ್ಮಪರ್ವದ 25ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ 42ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು 18 ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಗೀತೆಯು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಋಷಿಮುನಿಗಳ ದಿವ್ಯದರ್ಶನದಿಂದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ವೇದಗಳನ್ನು ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿ ವೇದವ್ಯಾಸರೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ವ್ಯಾಸ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಮಹಾಭಾರತದ ಕರ್ತೃ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ,

ಪಾಂಡವರು ಮತ್ತು ಕೌರವರು ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿದ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನು ಅರ್ಜುನನಿಗೆ 'ಗೀತೆ'ಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಯುದ್ಧವು ದ್ವಾಪರ–ಯುಗದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವ 18ನೇ ಫೆಬ್ರವರಿ 3102 ರಂದು ಅರ್ಜುನನ ಮೊಮ್ಮಗ ಪರೀಕ್ಷಿತನು ಕೌರವರ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಏರಿದಾಗ ಕಲಿಯುಗವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು ಎಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ದುಃಖ ಮತ್ತು ಭ್ರಮೆಯ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದ ಅರ್ಜುನನಿಗೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ವೈದಿಕ ಧರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದನು. ಧರ್ಮವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಆಚರಣೆಗೆ ತಂದರೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಮಾನವನು ಉದ್ಧಾರವಾಗುತ್ತಾನೆ. ದೇವರ ಉಪಾಸನೆ, ಲೋಕ ಜೀವನ, ಆತ್ಮ ಸ್ವರೂಪ ಚಿಂತನೆ ಇವು ಪರಸ್ಪರ ಪೂರಕವಾಗಿ ಸೇರಿ ಉತ್ತಮ ಜೀವನ ನಡೆಸುವಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಸಮಗ್ರರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

Bhagavad-Gita – "Song of the Blessed Lord" or simply known as 'Gita' is a sacred Hindu scripture considered among the most important texts in the history of literature and philosophy. It comprises 700 verses and is a part of Mahabharata. Bhagavadgita is also called 'Gitopanishad', implying its having the status of an Upanishad. The very essence of Vedanta [upanishad] is summarised here, so it is also called 'Mokshashastra' or 'upanishad of the upanishads'.

In this text the three means ‘Jnana’ ‘Karma’ and ‘Bhakti’ are recognised as a basis to enjoin oneself with the Supreme. Hence it is also called by the name ‘Yoga Shastra’.

The Bhagavadgita occurs in the Bhismaparva of the Mahabharata and comprises 18 chapters from the 25th to 42nd chapter. The authorship of Mahabharata is traditionally ascribed to illuminated sage Vedavyasa, so called as he is the compiler of all Vedas. The scene of the delivery of ‘Gita’ by Sri Krishna to Arjuna is laid on the battlefield of Kurukshetra where the Pandavas and the Kauravas had assembled their armies for war.

According to tradition the battle was fought at the end of the Dvapara-yuga. The Kaliyuga is believed to have started on 18th February 3102 BC when Pariksit, grandson of Arjuna ascended the throne of the Kauravas. Lord Krishna imparted Vedic dharma to Arjuna who had sunk into the sea of sorrow and delusion with the idea that the Dharma would surely propagate if it is accepted and put it into practice by people who are endowed with an abundance of good qualities. The worship of God, the life of the world, and thinking about the nature of the soul complement each other and have an important place in leading a good life. Lord Krishna has shown in the Bhagavad Gita that they should be collected in a comprehensive manner.

श्रीमद्भगवगीतायाः श्रद्धात्रयविभागयोगसङ्ग्रहः

अर्जुन उवाच –

ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्वमाहो रजस्तमः ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच –

त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ।
सात्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥ २ ॥

सत्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत ।
श्रद्धामयोऽयं पुरुषः यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥ ३ ॥

यजन्ते सात्त्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः ।
प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये जयन्ते तामसा जनाः ॥ ४ ॥

(स्वभावानुसारम् आहार-यज्ञ-तपांसि दानं च)

आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः ।

यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं श्रृणु ॥ ५ ॥

आयुः सत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः ।

रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः॥ ६॥

कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ।

आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥ ७ ॥

यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ।

उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥ ८ ॥

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।

स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ ९ ॥

मनः प्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ।

भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥ १० ॥

श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः ।
अफलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते ॥ ११ ॥
सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन चैव यत् ।
क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम् ॥ १२ ॥
मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः ।
परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १३॥
दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥ १४ ॥
यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ।
दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥ १५ ॥
अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।
असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १६ ॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्री कृष्णार्जुनसंवादे श्रद्धात्रयविभागयोगसङ्ग्रहः ॥

ಭಗವದ್ಗೀತೆಯ ಹದಿನೇಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯ
ಕನ್ನಡಾನುವಾದ

ಅರ್ಜುನನು ಕೇಳಿದನು:

1. ಯಾವ ಜನರು ಶಾಸ್ತ್ರದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು (ಪೂಜೆಗಳನ್ನು) ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೇ ಕೃಷ್ಣ, ಅಂಥವರ ಸ್ವಭಾವ ಸಾತ್ವಿಕವೇ, ರಾಜಸವೇ ಅಥವಾ ತಾಮಸವೇ? ತಿಳಿಸು.

ಭಗವಂತನು ನುಡಿದನು:

2. ಜೀವಿಗಳ ಶ್ರದ್ಧೆಯು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಸಾತ್ವಿಕ, ರಾಜಸ, ತಾಮಸ ಎಂಬುದಾಗಿ ಮೂರುವಿಧವಾಗಿದೆ. ಆ ಸ್ವಭಾವಗಳನ್ನು ಆಲಿಸು.

3. ಆಯಾ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಎಲ್ಲರ ಶ್ರದ್ಧೆಯೂ (ನಂಬಿಕೆಯೂ) ಇರುತ್ತದೆ. ಯಾರು ಯಾವ ರೀತಿಯ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವನೋ, ಅವನು ಆ ಶ್ರದ್ಧೆಯ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿವರಣೆ: ಸಾತ್ವಿಕ

ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವನು ಸಾತ್ವಿಕನು. ರಾಜಸ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವನು ರಾಜಸನು ಹಾಗೂ ತಾಮಸ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವನು ತಾಮಸನು ಎನಿಸುವನು. ಯಾವುದು ಸಾತ್ವಿಕ, ರಾಜಸ, ತಾಮಸ ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

4. ಸಾತ್ವಿಕರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಾಜಸರು ಯಕ್ಷರನ್ನೂ, ರಾಕ್ಷಸರನ್ನೂ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ತಾಮಸ ಜನರು ಭೂತಪ್ರೇತಗಳನ್ನೂ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

5. ಆಹಾರವೂ ಕೂಡ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ಸ್ವಭಾವದವರಿಗೂ ಅವರಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಇಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಯಜ್ಞ (ಪೂಜೆ), ತಪಸ್ಸು, ದಾನ ಇವುಗಳೂ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಕೇಳು.

6. ಸಾತ್ವಿಕರಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾಗುವ ಆಹಾರವೆಂದರೆ– ಆಯುಷ್ಯವನ್ನೂ, ಒಳ್ಳೆಯತನವನ್ನೂ, ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಆರೋಗ್ಯವನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿಸುವಂಥದ್ದು. ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವಂಥದ್ದು. ತಿಂದ ಮೇಲೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವಂಥದ್ದು. ರುಚಿಕರವಾಗಿರುವಂಥದ್ದು. ಮನೋಹರವಾಗಿರುವಂಥದ್ದು. ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲದವರೆಗೂ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರುವಂಥದ್ದು. ಪುನಃ ಪುನಃ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸೆಳೆಯುವಂಥದ್ದು.

7. ರಾಜಸರಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾಗುವ ಆಹಾರವೆಂದರೆ: ಅತಿಯಾದ ಖಾರ, ಹುಳಿ, ಉಪ್ಪು, ಬಹಳ ಬಿಸಿ, ಒರಟು, ನೀರಸವಾದುದು ಹಾಗು ದೇಹದಲ್ಲಿ ಉರಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವಂಥಹದ್ದು. ದುಃಖ–ದುಮ್ಮಾನಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವಂಥಹದ್ದು. ಅಲ್ಲದೇ ರೋಗಗಳನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವಂಥಹದ್ದು.

8. ತಾಮಸರಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾಗುವ ಆಹಾರಗಳು: ಅನೇಕ ಯಾಮಗಳನ್ನು ಕಳೆದದ್ದು. ರುಚಿಹೀನವಾದದ್ದು. ಹಳಸಿ ತಂಗುಳಾಗಿರುವ ಪದಾರ್ಥ. ಇತರರ ಎಂಜಲೊಂದಿಗೆ ಬೆರೆತದ್ದು ಹಾಗೂ ಕೊಳಕಾಗಿರುವಂತದ್ದು. ('ಯಾಮ' ಎಂದರೆ ಮೂರು ಗಂಟೆಗಳ ಸಮಯ)

9. ಮಾತಿನ ಮೂಲಕ ಮಾಡಬಹುದಾದ ತಪಸ್ಸು ಹೀಗಿದೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಕೋಪವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವಂತೆ ಮಾತನಾಡಬಾರದು. ನಮ್ಮ ಮಾತು ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ ಹಿತವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವಂತಹದ್ದೂ ಆಗಿರಬೇಕು. ಶುದ್ಧವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅಧ್ಯಯನ. (ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮಾತಿನ ಮೂಲಕ ಮಾಡಬಹುದಾದ ತಪಸ್ಸು)

10. ಮನಸ್ಸಿನ ಪ್ರಸನ್ನ ಭಾವ, ಶಾಂತಸ್ವಭಾವ, ಅನಗತ್ಯವಾಗಿ ಮಾತನಾಡದಿರುವಿಕೆ, ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ ಗುಣ, ಮನಸ್ಸಿನ ಭಾವನೆಗಳಲ್ಲಿ ಪವಿತ್ರತೆ, ಇವೆಲ್ಲವೂ ನಾವು ಮನಸ್ಸಿನ ಮೂಲಕ ಮಾಡಬಹುದಾದ ತಪಸ್ಸು.

11. ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಯೋಗಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ, ಯಾವ ಫಲದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಸಾತ್ವಿಕವಾದ ತಪಸ್ಸು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

12. ಈ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಕೆಲವರು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸತ್ಕಾರವನ್ನು, ಸನ್ಮಾನವನ್ನು ಹೊಂದಲು, ಗೌರವವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಬೂಟಾಟಿಕೆಯಿಂದ (ಡಂಭಾಚಾರದಿಂದ) ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಫಲವು ನಿಶ್ಚಿತವಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ರಾಜಸ ತಪಸ್ಸು ಎನ್ನುವರು.

13. ಕೆಲವರು ಈ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮೂರ್ಖತನದಿಂದ ತಮ್ಮ ದೇಹವನ್ನು ದಂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇತರರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯ ತಪಸ್ಸು ತಾಮಸ ಎಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ.

14. ಈ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ದಾನಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯುಪಕಾರದ ನಿರೀಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆ ದಾನ ಮಾಡುವುದು. ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದು, ಯೋಗ್ಯನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ, ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ದಾನಮಾಡುವುದು ಸಾತ್ವಿಕವಾದ ದಾನ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. (ದಾನ ಮಾಡುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಮನದಲ್ಲಿ ನಾನು ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕಾದುದನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಇದು ನನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯ ಎಂಬ ಭಾವನೆ

ಇರಬೇಕು. ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವುದರ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಇರುತ್ತದೋ ಆಯಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೇ ದಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡಬೇಕು. ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ ಕಂಬಳಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನೂ, ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ನೀರು, ಬೀಸಣಿಗೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನೂ ನೀಡಬೇಕು. ಹಸಿದವರಿಗೆ ಆಹಾರವನ್ನೂ ನೀಡಬೇಕು. ಇದು ಸಾತ್ವಿಕವಾದ ದಾನ)

15. ಯಾವುದೋ ದೊಡ್ಡ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಬಯಕೆಯಿಂದ ಅಥವಾ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಮಾಡಿರುವ ಉಪಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುಪಕಾರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಯ್ಯೋ, ಕೊಡಬೇಕಲ್ಲ ಎಂಬ ಕೊರಗಿನೊಂದಿಗೆ ನೀಡುವ ದಾನವು ರಾಜಸವೆನಿಸುತ್ತದೆ. (ಹೀಗೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ಚಂದಾವಸೂಲಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡುವಂತಹ ದಾನ. ಇದರಿಂದ ಬೇರೆ ಯಾವುದನ್ನೋ ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದೆಂಬ ಬಯಕೆ. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ ದಾನ ಮಾಡುವುದು. ಸ್ವರ್ಗದ ಬಯಕೆಯಿಂದ ದಾನ ಮಾಡುವುದು. ಇದು ರಾಜಸ ದಾನ)

16. ಕೆಲವರು ಯಾವ ಸತ್ಕಾರ ಭಾವನೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದಿರದೆ, ಅವಹೇಳನೆಯಿಂದಲೂ, ಅಹಂಕಾರದಿಂದಲೂ ದಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ದಾನದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವರು ದೇಶ–ಕಾಲಗಳ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ದಾನ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವವರು ಪಾತ್ರರೋ, ಅಪಾತ್ರರೋ ಎಂಬುವುದನ್ನೂ ಗಮನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ದಾನವು ತಾಮಸ ದಾನ ಎನಿಸುವುದು. (ಉದಾಹರಣೆಗೆ: ಅಭಕ್ಷ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವವರಿಗೆ ಮಾಡುವ ದಾನ. ಕಳ್ಳತನ ಮೊದಲಾದ ನೀಚಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಮಾಡುವ ದಾನ. ತಾಮಸ ದಾನವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಯಾವ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಯೋಗ್ಯತೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲವೋ ಅವರಿಗೆ ದಾನ ಮಾಡದಿರುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದು. ಗೊತ್ತಿರದ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಆಹಾರದಾನ ಮಾಡಬಹುದು ಆದರೆ ಹಣ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ನೀಡಬಾರದು. ನಮ್ಮಿಂದ ಹಣ ಪಡೆದ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಅದನ್ನು ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಬಳಸಿದರೆ, ಅದರ ಕೆಟ್ಟಫಲವು ನಮಗೂ ಸಲ್ಲುವುದು.)

Translation of 17th Chapter of Bhagavadgita

1. Arjuna said: O Krishna, where do they stand who disregard the injunctions of the scriptures, but still worship with faith? Is their faith in the mode of goodness, passion, or ignorance?

2. The Supreme Divine Personality said: Every human being is born with innate faith, which can be of three kinds—*sāttvic, rājasic,* or *tāmasic*. Now hear about this from me.

3. The faith of all humans conforms to the nature of their mind. All people possess faith, and whatever the nature of their faith, that is verily what they are.

4. Those in the mode of goodness worship the celestial gods; those in the mode of passion worship the *yakṣhas* and *rākṣhasas*; those in the mode of ignorance worship ghosts and spirits.

5. The food that people prefer is according to their dispositions. The same is true for the sacrifice, austerity, and charity they are inclined (or predisposed) toward. Now hear of the distinctions from Me.

6. Persons in the mode of goodness prefer foods that promote life span, and increase virtue, strength, health, happiness, and satisfaction. Such foods are juicy, succulent, nourishing, and naturally tasteful.

7. Foods that are too bitter, too sour, salty, very hot, pungent, dry, and full of chillies, are dear to persons in the mode of passion. Such foods produce pain, grief, and disease.

8. Foods that are overcooked, stale, putrid, polluted, and impure are dear to persons in the mode of ignorance.

9. Words that do not cause distress, are truthful, inoffensive, and beneficial, as well as regular recitation of the Vedic scriptures—these are declared as austerity of speech.

10. Serenity of thought, gentleness, silence, self-control, and purity of purpose—all these are declared as austerity of the mind.

11. When devout persons with ardent faith practice these three-fold austerities without yearning for material rewards, they are designated as austerities in the mode of goodness.

12. Austerity that is performed with ostentation for the sake of gaining honor, respect, and adoration is in the mode of passion. Its benefits are unstable and transitory.

13.Austerity that is performed by those with confused notions, and which involves torturing the self or harming others, is described to be in the mode of ignorance.

14. Charity given to a worthy person simply because it is right to give, without consideration of anything in return, at the proper time and in the proper place, is stated to be in the mode of goodness.

15.But charity given with reluctance, with the hope of a return or in expectation of a reward, is said to be in the mode of passion.

16. And that charity, which is given at the wrong place and wrong time to unworthy persons, without showing respect, or with contempt, is held to be of the nature of nescience.

****

UNIT – 2
ಭಾಗ – 2
ಸಂಸ್ಕೃತ – ಪದ್ಯಕಾವ್ಯ
ಪೀಠಿಕೆ

ಕಾವ್ಯ

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಕಾವ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ವಿಶಾಲವಾದ ಅರ್ಥದೊಂದಿಗೆ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. 'ಕವೇಃ ಕರ್ಮ ಕಾವ್ಯಮ್' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಂತೆ ಕವಿ ಬರೆದದ್ದೆಲ್ಲವೂ ಕಾವ್ಯವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ವಿಧ. ಕೇಳಿ ಅಥವಾ ಓದಿ ಮಾತ್ರ ಆನಂದಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ 'ಶ್ರವ್ಯಕಾವ್ಯ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೇಳುವುದು ಅಥವಾ ಓದುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ನೋಡಿ ಕೂಡ ಆನಂದಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಭೇದವು 'ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯ'. ಶ್ರವ್ಯಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಗದ್ಯ, ಪದ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂಪೂಗಳೆಂದು ಮತ್ತೆ ಮೂರು ವಿಧಗಳುಂಟು. **ವೃತ್ತಬಂಧೋಜ್ಝಿತಂ ಗದ್ಯಮ್**– ಅಂದರೆ ಅಕ್ಷರ ಪಾದ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಛಂದೋನಿಯಮವಿಲ್ಲದ ರಚನೆಯು ಗದ್ಯ. **ಪದ್ಯಂ ತತ್ರ ಚತುಷ್ಪದಮ್**–ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ರಚನೆಯು ಪದ್ಯ. ಗದ್ಯ–ಪದ್ಯಗಳೆರಡೂ ಹಿತ–ಮಿತವಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವೇ ಚಂಪೂ– **ಗದ್ಯಪದ್ಯಮಯೀ ಕಾಚಿತ್ ಚಂಪೂರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ.** ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ರೂಪಕ ಮತ್ತು ಉಪರೂಪಕಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಭೇದಗಳಿವೆ.

ಪದ್ಯಕಾವ್ಯವನ್ನು ಮಹಾಕಾವ್ಯ, ಖಂಡಕಾವ್ಯ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಕಗಳೆಂದು ಪುನಃ ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು. ಹೆಸರಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವುದು ಮಹಾಕಾವ್ಯ. ಇದರ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿರುವುದು ಖಂಡಕಾವ್ಯ. ಬಿಡಿ ಪದ್ಯವು ಮುಕ್ತಕ. ಅನೇಕ ಸುಭಾಷಿತಗಳು ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ.

ವಾಲ್ಮೀಕಿಯೇ ಆದಿಕವಿ, ಶ್ರೀಮದ್ರಾಮಾಯಣವೇ ಆದಿಕಾವ್ಯ

ಮೇಲೆ ವರ್ಣಿಸಿದ 'ಕವಿ'ಪದದ ವಿವರಣೆಗೆ ಭಾಜನರಾದವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಸ್ಥಾನ ಮರ್ಹಷಿವಾಲ್ಮೀಕಿಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪರಂಜ್ಯೋತೀರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಯಾವ ಶ್ರೀರಾಮನನ್ನು ನಾರದಾದಿಮುನಿಗಳ ಉಪದೇಶದಿಂದಲೂ ಸ್ವತಃ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಕಂಡುಕೊಂಡರೋ, ಅದೇ ಶ್ರೀರಾಮನ ಜೀವನತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯವಾದ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

'ವೇದವೇದ್ಯೇ ಪರೇ ಪುಂಸಿ ಜಾತೇ ದಶರಥಾತ್ಮಜೇ ।
ವೇದಃ ಪ್ರಾಚೇತಸಾದಾಸೀತ್ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ರಾಮಾಯಣಾತ್ಮನಾ' ॥

ಎಂದರೆ, 'ವೇದವೇದ್ಯನಾದ ಪರಮಪುರುಷನಾದ ಶ್ರೀರಾಮನು ದಶರಥಪುತ್ರನಾಗಿ ಅವತರಿಸಿರಲು, ವಾಲ್ಮೀಕಿಮುನಿಗಳಿಂದ ವೇದವು ರಾಮಾಯಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿತು' ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯು ಆದಿಕವಿವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಮತ್ತು ಆದಿಕಾವ್ಯ ರಾಮಾಯಣದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಸಾರುತ್ತದೆ. ಜನ್ಮ–ವ್ಯಾಧಿ–ಜರಾ–ವಿಪತ್ತಿ–ಮರಣಾದಿ ಅನೇಕ ತೊಂದರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಸಂಸಾರವನ್ನು ದಾಟಿಸಿ ಸಹೃದಯಿಯಾದ ಓದುಗನನ್ನು ಶಾಶ್ವತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಪದದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತದೆ ಆದಿಕಾವ್ಯವಾದ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಮಾಯಣ.

ಅಂತೆಯೇ, ವ್ಯಾಸ ಮಹರ್ಷಿಗಳ ಮಹಾಭಾರತ **ಪಂಚಮವೇದ**ವೆಂದೇ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ, ಸಂಸ್ಕೃತ ವಾಙ್ಮಯದ ಪಂಚಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಾದ ಕವಿಕುಲಗುರು–ಮಹರ್ಷಿ–ಕಾಳಿದಾಸನ **ರಘುವಂಶ** ಮತ್ತು

ಕುಮಾರಸಂಭವ, ಭಾರವಿಯ **ಕಿರಾತಾರ್ಜುನೀಯ**, ಮಾಘಮಹಾಕವಿಯ **ಶಿಶುಪಾಲವಧ** ಮತ್ತು ಶ್ರೀಹರ್ಷಕವಿಯ **ನೈಷಧಚರಿತ** ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೃತಿಗಳು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಆಲಂಕಾರಿಕರೂ ಇದರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ನಮಗೆ ಇಂದು ದೊರಕುತ್ತಿರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಪ್ರಖ್ಯಾತಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಸ್ವರೂಪ ವರ್ಣನೆಗಳು ಮಾತ್ರ. ಏಕೆಂದರೆ ಎಷ್ಟೋ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಅನೇಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬಯಸುವವರು ಶ್ರೀ ಟಿ.ವಿ. ವೆಂಕಟಾಚಲಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರ **ಮಹಾಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣ** ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಬಹುದು.

ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಲಕ್ಷಣ

ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದವರಲ್ಲಿ **ಸಾಹಿತ್ಯದರ್ಪಣ**ಕಾರನಾದ **ವಿಶ್ವನಾಥ**ನು ಮೊದಲಿಗನಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಈತನು ತಿಳಿಸಿರುವ ಲಕ್ಷಣವು ಹೆಚ್ಚು ಸಮರ್ಪಕ ಅಥವಾ ಸ್ವಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

सर्गबन्धो महाकाव्यं तत्रैको नायकः सुरः ।
सद्वंशः क्षत्रियो वापि धीरोदात्तगुणान्वितः ॥
एकवंशभवा भूपाः कुलजा बहवोऽपि वा ।
शृङ्गारवीरशान्तानामेकोऽङ्गी रस इष्यते ॥
अङ्गानि सर्वेऽपि रसाः सर्वे नाटकसन्धयः ।
इतिहासोद्भवं वृत्तमन्यद्वा सज्जनाश्रयम् ॥
चत्वारस्तस्य वर्गाः स्युस्तेष्वेकं च फलं भवेत् ।
आदौ नमस्क्रियाऽशीर्वा वस्तुनिर्देश एव वा ॥
क्वचिन्निन्दा खलादीनां सतां च गुणकीर्तनम् ।
एकवृत्तमयैः पद्यैरवसानेऽन्यवृत्तकैः ॥
नातिस्वल्पा नातिदीर्घा सर्गा अष्टाधिका इह ।
नानावृत्तमयः क्वापि सर्गः कश्चन दृश्यते ॥
सर्गान्ते भाविसर्गस्य कथायाः सूचनं भवेत् ।
सन्ध्यासूर्येन्दुरजनीप्रदोषध्वान्तवासराः ॥
प्रातर्मध्याह्नमृगयाशैलर्तुवनसागराः ।
सम्भोगविप्रलम्भौ च मुनिस्वर्गपुराध्वराः ॥
रणप्रयाणोपयममन्त्रपुत्रोदयादयः ।
वर्णनीया यथायोगं साङ्गोपाङ्गा अमी इह ॥
कवेर्वृत्तस्य वा नाम्ना नायकस्येतरस्य वा ।
नामास्य सर्गोपादेयकथया सर्गनाम तु ॥

(Sahitya Darpana 6.315 -325)

1. **ಸರ್ಗ** – ಸರ್ಗಬದ್ಧವಾದುದು ಮಹಾಕಾವ್ಯ.

2. **ನಾಯಕ** – ಅದರಲ್ಲಿ ಧೀರೋದಾತ್ತ ಗುಣಾನ್ವಿತನಾದ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯೋ ಅಥವಾ ಸದ್ವಂಶಪ್ರಸೂತನೋ ಅಥವಾ ಒಬ್ಬ ಕ್ಷತ್ರಿಯನೋ ನಾಯಕ ನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸತ್ಕುಲ ಪ್ರಸೂತರಾಗಿದ್ದು, ಒಂದೇ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಅನೇಕ ರಾಜರೂ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ನಾಯಕರಾಗಿರುವುದುಂಟು. ಉದಾ : ರಘುವಂಶ.

3. **ರಸ** – ಶೃಂಗಾರ, ವೀರ ಮತ್ತು ಶಾಂತರಸಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಧಾನರಸಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾಗಿ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ರಸಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲ ನಾಟಕ ಸಂಧಿಗಳೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ.

4. **ಕಥಾವಸ್ತು** – ಇದರ ಕಥಾವಸ್ತುವು ಇತಿಹಾಸದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಇತರ ಸತ್ಪುರುಷರನ್ನು ಕುರಿತದ್ದಾಗಿರಬಹುದು.

5. **ಚತುರ್ವರ್ಗ** – ಇದರಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ, ಅರ್ಥ, ಕಾಮ, ಮೋಕ್ಷಗಳೆಂಬ ಚತುರ್ವರ್ಗಗಳೂ ಬಂದಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದರ ಫಲವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

6. **ಮಂಗಳ** – ಆದಿಯಲ್ಲಿ ನಮಸ್ಕಾರ, ಆಶೀರ್ವಚನ, ವಸ್ತುನಿರ್ದೇಶ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ದುಷ್ಟರ ನಿಂದೆ ಮತ್ತು ಸಜ್ಜನರ ಗುಣಕೀರ್ತನೆ ಇರುತ್ತವೆ.

7. **ವೃತ್ತ** – ಏಕವಿಧವಾದ ವೃತ್ತದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪದ್ಯಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನ ವೃತ್ತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ನಾನಾ ವೃತ್ತಮಯವಾದ (ಪದ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ) ಸರ್ಗವೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

8. **ಶ್ಲೋಕಸಂಖ್ಯೆ** – ಅತಿಸಂಕ್ಷೇಪವೂ ಅತಿವಿಸ್ತಾರವೂ ಆಗಿರದ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಟಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ.

9. **ಭವಿಷ್ಯವಿಷಯಸೂಚನೆ** – ಸರ್ಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಸರ್ಗದ ಕಥೆಯ (ವಿಷಯದ) ಸೂಚನೆಯಿರಬೇಕು.

10. **ವರ್ಣನೆ** – ಸಂಧ್ಯೆ, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ರಜನಿ, ಪ್ರದೋಷ, ಕತ್ತಲೆ, ಹಗಲು, ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಬೇಟೆ, ಬೆಟ್ಟ, ಋತುಗಳು, ವನ, ಸಾಗರ, ಸಂಭೋಗ ಶೃಂಗಾರ, ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರ, ಮುನಿ, ಸ್ವರ್ಗ, ಪುರ, ಮಾರ್ಗ, ಯುದ್ಧ, ಪ್ರಯಾಣ, ವಿವಾಹ, ಮಂತ್ರ, ಪುತ್ರೋದಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಸಾಂಗೋಪಾಂಗವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು.

11. **ಕಾವ್ಯನಾಮ** – ಕವಿ, ಇತಿವೃತ್ತ, ನಾಯಕ ಅಥವಾ ಇತರ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದರ ಹೆಸರನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಮಹಾಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರಿಡಬೇಕು.

12. **ಸರ್ಗನಾಮ** – ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉಪಾದೇಯವಾದ ಕಥೆಯಿಂದ ಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೆಸರಿಡಬೇಕು.

ಪಂಚಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು

1. ರಘುವಂಶಮ್ : ಸಂಸ್ಕೃತದ ಪಂಚಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ರಘುವಂಶವು ಸೂರ್ಯವಂಶದ ರಾಜರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ವಸ್ತುವನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಿದೆ. 19 ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ 1654 ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ 29 ರಾಜರ ಚರಿತ್ರವರ್ಣನೆಯುಳ್ಳ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವೊಂದು ವರ್ಣನೆಯೂ ಪುನರುಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಎಳೆಯಲ್ಲಿ ಪೋಣಿಸಿದ ವಿವಿಧಮಣಿಗಳಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಂದು

ದಿವ್ಯಹಾರವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಶೈಲಿ ಲಲಿತ, ಭಾಷೆ ಸುಲಭ, ವರ್ಣನೆಗಳು ಮನೋಹರ. ಸಂಸ್ಕೃತದ ಪ್ರಥಮಾಭ್ಯಾಸಿಗಳು ಮೊದಲು ರಘುವಂಶವನ್ನು ಓದುವ ಪರಿಪಾಠ ಇದಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನ.

ಕವಿತಾಕಾಮಿನೀವಿಲಾಸ, ಕವಿಕುಲಗುರು ಎಂಬ ಮನ್ನಣೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಕಾಳಿದಾಸನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಅನರ್ಘ್ಯಕೃತಿರತ್ನ ಈ ರಘುವಂಶ. ಅವನಿಗೆ ಇಡೀ ಭರತಖಂಡದ ಸಮಗ್ರವಾದ ಪರಿಚಯವಿತ್ತೆಂದು ಈ ಕೃತಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಚೇತೋಹಾರಿಯಾದ ಉಪಮೆಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನು ಅಗ್ರಗಣ್ಯ. ರಘುವಂಶದ ಮೊದಲನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ರಘುವಂಶದ ರಾಜರ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಕವಿಯು ಮಾಡುತ್ತಾ ರಾಜಧರ್ಮದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ಹಾಗೂ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ರಾಜಾಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಜಾಧರ್ಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಾಜರ ಮತ್ತು ಪ್ರಜೆಗಳ ಮಧುರಬಾಂಧವ್ಯದ ಆದರ್ಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ರಘುವಂಶವು ಮಹಾಕವಿಕಾಳಿದಾಸನ ಅನರ್ಘ್ಯಕೃತಿರತ್ನ. ಭಾರತೀಯಸಂಸ್ಕೃತಿ ಯನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಇದರ ಪಾತ್ರ ಮಹತ್ತರವಾದುದು. ಭಾರತೀಯ ಆದರ್ಶಗಳನ್ನು, ಉಜ್ವಲಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಸೂರ್ಯವಂಶದ ದೊರೆಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನು ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಘುವಂಶಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 33 ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಜೀವಿನೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರನಾದ ಮಲ್ಲಿನಾಥನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಕಾಳಿದಾಸನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಅವನು ಹೀಗೆ ಸಾರಿದ್ದಾನೆ.

कालिदासगिरां सारं कालिदासः सरस्वती ।
चतुर्मुखोऽथवा साक्षाद्विदुः नान्ये तु मादृशाः ॥

ಕಾಳಿದಾಸನ ಶೈಲಿಯನ್ನು 'ದ್ರಾಕ್ಷಾಪಾಕ' ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ.

2. ಕುಮಾರಸಂಭವಮ್ : ಇದು ಕಾಳಿದಾಸನ ಮತ್ತೊಂದು ಕೃತಿ. ಹದಿನೇಳು ಸರ್ಗಾತ್ಮಕವಾದ (ಹದಿನೇಳು ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನು ಕೇವಲ ಏಳು ಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆಂದೂ, ಮಿಕ್ಕಸರ್ಗಗಳು ಅವನಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ) ಈ ಕೃತಿಯ ಕಥಾವಸ್ತು ಅಧರ್ಮದ ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮದ ಜಯವೇ ಆಗಿದೆ. ತಾರಕಾಸುರನಿಂದ ಪೀಡಿತರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು 'ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರಿಗೆ ಜನಿಸುವ ಪುತ್ರನಿಂದ ತಾರಕಾಸುರನ ವಧೆಯಾಗುತ್ತದೆಂಬ' ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾತಿನಂತೆ ಮನ್ಮಥನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಶಿವನ ತಪೋಭಂಗದ ಪ್ರಯತ್ನ, ಶಿವನಿಂದ ಮನ್ಮಥನ ದಹನ, ಪಾರ್ವತಿಯ ತಪಸ್ಸು, ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿವೇಷದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಶಿವನು ಪಾರ್ವತಿಯನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದು, ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರ ವಿವಾಹ, ಕುಮಾರಜನನ ಮತ್ತು ತಾರಕಾಸುರವಧೆ – ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನೊಳ ಗೊಂಡಿದೆ ಈ ಕಾವ್ಯ.

ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರವೇ ಪ್ರಧಾನ ರಸ. ಕರುಣ ಮತ್ತು ವೀರರಸಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕುಮಾರಸಂಭವದಲ್ಲಿನ ವರ್ಣನೆಗಳು ಕಾಳಿದಾಸನಿಗೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿದೆ.

सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन यथाप्रदेशं विनिवेशितेन ।
सा निर्मिता विश्वसृजा प्रयत्नादेकस्थसौन्दर्यदिदृक्षयेव ॥

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು सञ्चारिणी पल्लविनी लतेव ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ. स्त्रीपुमानित्यनास्थैषा वृत्तं हि महितं सताम् ಮತ್ತು शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम् ಎಂಬ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಮಾತುಗಳು ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಭೌಮಿಕವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ 37 ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿರುವುದು ಈ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಕನ್ನಡಿಯಂತಿದೆ.

3. ಕಿರಾತಾರ್ಜುನೀಯಮ್ : ಭಾರವಿಯ ಏಕೈಕ ಅನರ್ಘ್ಯಕೃತಿರತ್ನ ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯ. ಇವನ ಮರಿಮಗನೇ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧಕವಿಯಾದ ದಂಡಿ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 18 ಸರ್ಗಗಳಿವೆ. ಇದರ ಕಥಾವಸ್ತುವು ಮಹಾಭಾರತದ ವನಪರ್ವಾಧಾರಿತವಾಗಿದೆ. ಪಾಶುಪತಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅರ್ಜುನನು ಶಿವನೊಡನೆ ಸೆಣೆಸಿದ ಪ್ರಸಂಗವು ಇದರಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ ರಾಜನೀತಿ, ಹಿಮಾಲಯದ ವರ್ಣನೆ, ಅಪ್ಸರಸ್ತ್ರೀಯರ ಜಲವಿಹಾರ, ಸೂರ್ಯಾಸ್ತ, ಚಂದ್ರೋದಯ, ಶರದೃತುವಿನ ವರ್ಣನೆ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಚೇತೋಹಾರಿಯಾಗಿವೆ. ಮೂಕನೆಂಬ ದಾನವ ಕಾಡುಹಂದಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನನ ತಪೋವನಕ್ಕೆ ಬರುವುದು, ಶಿವನು ಕಿರಾತವೇಷಧಾರಿಯಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಗೇ ಬರುವುದು ಮತ್ತು ಇಬ್ಬರ ಬಾಣಗಳೂ ಹಂದಿಗೆ ತಾಗಲು, ಹಂದಿಯು ಮೃತವಾಗಲು, ಶಿವ ಮತ್ತು ಅರ್ಜುನರಲ್ಲಿ 'ತನ್ನ ಬಾಣದಿಂದಲೇ ಹಂದಿಯು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂಬ ವಾದವು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ವಾಗುವುದು. ಅವರಿಬ್ಬರ ಪರಸ್ಪರ ಸೆಣೆಸಾಟ, ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಶಿವನು ತನ್ನ ನಿಜರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ಅರ್ಜುನನನ್ನು ಪಾಶುಪತಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದು ಇದರ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಕಥೆ.

सहसा विदधीत न क्रियाम्, हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः ಮುಂತಾದ ಮಾತುಗಳು ಸುಭಾಷಿತಗಳಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯವಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಹದಿನೈದನೆಯ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಚಿತ್ರಬಂಧಗಳೂ ಏಕಾಕ್ಷರಿಗಳೂ, ದ್ವ್ಯಕ್ಷರಿಗಳೂ, ಅನೇಕಾರ್ಥ ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪದ್ಯಗಳೂ, ಎಡದಿಂದ ಬಲಕ್ಕೂ, ಬಲದಿಂದ ಎಡಕ್ಕೂ ಓದ ಬಹುದಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಇವನ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಕನ್ನಡಿಯಾಗಿವೆ. ಉದಾ–

न नोननुन्नो नुन्नोनो नाना नानानना ननु ।
नुन्नोऽनुन्नो ननुन्नेनो नानेना नुन्ननुन्ननुत् ॥

ಇವನ ವರ್ಣನಚಾತುರ್ಯ, ಆಲೋಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಇವನಿಗೆ प्रकृतिमधुरा भारविगिरः, विमर्दव्यक्तसौरभ्या भारती भारवेः कवेः ಮತ್ತು भारवेरर्थगौरवम् ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಓದಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳ ಸಹಾಯವು ಅನಿವಾರ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಕಾವ್ಯ ವಿಮರ್ಶಕರು ಇವನ ಶೈಲಿಯನ್ನು 'ನಾರಿಕೇಲಪಾಕ'ವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

4. ಶಿಶುಪಾಲವಧಮ್: ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ ಮಾಘ. ಉಪಮೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನನ್ನೂ, ಅರ್ಥಗೌರವದಲ್ಲಿ ಭಾರವಿಯನ್ನೂ, ಪದಲಾಲಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ದಂಡಿಯನ್ನೂ ಹೋಲುವ ಇವನ ವರ್ಣನಚಾತುರ್ಯ ಇವನಿಗೆ 'माघे सन्ति त्रयो गुणाः' ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ,

तावद्भा भारवेर्भाति यावन्माघस्य नोदयः ।
उदिते तु पुनर्माघे भारवेर्भा रवेरिव ॥

ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯು ಭಾರವಿಗಿಂತಲೂ ಮಾಘನನ್ನು ಸಮರ್ಥಕವಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಇಪ್ಪತ್ತು ಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಿಶುಪಾಲವಧೆಯು ಮಾಘಕವಿಯ ಏಕೈಕ ಕೃತಿ. ಮಹಾಭಾರತದ ಸಭಾಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವ ರಾಜಸೂಯಯಾಗದ ಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ ಈ ಕಾವ್ಯ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಪೂಜೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಧಾರವಾದಾಗ ಚೇದಿರಾಜ್ಯದ ರಾಜನಾದ ಶಿಶುಪಾಲನು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿ ಅವನಿಂದ ಹತನಾಗುವ ಕಥೆಯೇ ಇದಾಗಿದೆ. ಇವನ ಪದ ಸಂಪತ್ತೆಷ್ಟಿತ್ತೆಂದರೆ नवसर्गगते माघे नवशब्दो न विद्यते ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ ಇವನ ಕಾವ್ಯ.

5. ನೈಷಧೀಯಚರಿತಮ್: नैषधं विद्वदौषधम् ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯು ನೈಷಧಕಾವ್ಯವು ವಿದ್ವಜ್ಜನಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ನ್ಯಾಯ–ಮೀಮಾಂಸ–ಜೋತಿಷ್ಯ – ವ್ಯಾಕರಣಾದಿಯಾಗಿ ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಓದಿಕೊಂಡವರೇ ಇದನ್ನು ಓದಿ ಅರಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅರ್ಹರಾಗಿರುತ್ತಾರೆಂಬುದು ಇದನ್ನು ಓದಿದವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. 22 ಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದವನು ಕನ್ಯಾಕುಬ್ಜದ ಮಹಾರಾಜನಾದ ಜಯಚಂದ್ರನ ಆಸ್ಥಾನದಲಿದ್ದ ಹರ್ಷಕವಿ. ಯೋಗಿಯೊಬ್ಬನಿಂದ 'ಚಿಂತಾಮಣಿ' ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಸಕಲವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಿದ ಹರ್ಷಕವಿ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ವಿಜಯಪ್ರಶಸ್ತಿ, ನವಶಾಸಕಚರಿತ, ಅರ್ಣವವರ್ಣನಮ್ ಮತ್ತು ಶಿವಭಕ್ತಿಸಿದ್ಧಿಗಳೆಂಬ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಈ ನೈಷಧ ಕಾವ್ಯವು 60ರಿಂದ 120 ಸರ್ಗಾತ್ಮಕವಾಗಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಈಗ ನಮಗೆ ಲಭ್ಯವಿರುವುದು ಕೇವಲ 22 ಸರ್ಗಗಳು ಮಾತ್ರ. ಈಗ ದೊರೆತಿರುವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಷಧದ ರಾಜನಾದ ನಳ ಮತ್ತು ವಿದರ್ಭದ ರಾಜಕುಮಾರಿಯಾದ ದಮಯಂತಿಯ ಪ್ರೇಮ, ಹಂಸದ ಮೂಲಕ ಅವರಿಬ್ಬರ ಸಂದೇಶ, ದಮಯಂತಿಯ ಸ್ವಯಂವರದ ಘೋಷಣೆ, ಸ್ವಯಂವರಕ್ಕೆ ದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಆಗಮನ, ಪಂಚನಳರಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಳನನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಿಕೆ, ನಳದಮಯಂತಿಯರ ವಿವಾಹ ಮತ್ತು ನಳನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಕಲಿಯ ಪ್ರವೇಶ– ಇವುಗಳು 22 ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. **उदिते नैषधे काव्ये क्व माघः क्व च भारविः** ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಭಾರವಿ ಮತ್ತು ಮಾಘಕವಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೀಹರ್ಷಕವಿಯ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಸಾರುತ್ತದೆ.

Introduction

In the classical Samskrita language, the word kaavya is used in a very wide sense. Etymologically, it is said ``कवेः कर्म काव्यम्'' Kaavya-s are of two types: Those that are read and enjoyed as they are recited or read is the first type and called श्रव्यकाव्य Shravyakaavya-(lit. the kaavya that is heard). The second one is the one which is perceived/seen, (enjoyed with the eyes and the ears). दृश्यकाव्यम् (Drushyakaavya), wherein the entire poem is enacted(dramas) नाटकानि. Drushyakaavya-s are further broadly categorised into Rupaka रूपक and Uparupaka उपरूपक। The shravyakaavya-s are again of three types- Gadya-prose, Padya-poetry and Champu-an admixture of both verse and prose. In the prose form of a composition, there is no restriction on the number of lines. However, poetry lays down rules on the number of letters in each line and states that four lines of equal length shall form a poem.

Padyakaavya-s are again classified as Mahakaavya (generally translated as epic-poem), Khandakaavya and Muktaka. Mahakavya-s are generally lengthy works. Khandakaavya-s are smaller in size. Still

smaller poems of about 3 to 4 stanzas or a single poem complete in itself, is called a Muktaka. मुक्तक Subhashita-s can be classified as Muktaka.

When we look into the annuls of history in the light of the definition of the Kavi (as laid down by Acharya Shankara), Maharshi Valmiki is second to none. Deep-rooted in penance, he saw the effulgent Primordial Paramatma, praised by sages like Narada and the incarnation of that (Paramatma, who is praised to be in the form of Light) Light as Sri Rama and chose to compose the exploits of the divine being Rama, in his work Srimad Ramayana.

A verse extols this work by saying, ``When the Primordial Purusha incarnated as Son of Dasharatha, the Vedas through the (literary) work of Valmiki, assumed the form of Ramayana".

वेदवेद्ये परे पुंसि जाते दशरथात्मजे ।
वेदः प्राचेतसादासीत् साक्षात् रामायणात्मना ॥

This is praise enough for the First Poem and the First Poet of the language. (आदिकाव्यम्–आदिकविः) The devout, rooted in the culture of this Bharata, even today, hold that the recitation of the Adi Kaavya shall bring them relief from the cycle of birth -the sufferings of age-death- and rebirth and every other impediment to happiness, peace and lead to the ultimate goal of life, Moksha (emancipation from the cycle of births and deaths).

The Mahabharata, composed by Vyasa Maharshi is called the fifth Veda (भारतं पञ्चमो वेदः)

Mahaakaavyas

Raghuvamsham and Kumara sambhavam, both composed by (Kavikulaguru-the preceptor amongst the Kavis,) Kalidasa, **Krataarjuniyam** of Bharavi, **ShishipalaVadham** of Magha and the **Naishadiyacharitam** of Sriharsha, are well-known and are considered the five greatest Mahaakaavya-s of Samskrit literature.

There are of course many Mahaakaavya-s in Sanskrit language. All the authorities of works in poetics have tried to define the requisites of a Mahaakaavya. But, the definitions generally, seem to have been defined based on the features present in the five Mahaakaavya-s. We also have many a poem, which may not confirm to these rules too. Readers may refer to the book Mahaakaavyalakshana of T.V. Venkatachala, for a more detailed discussion on this topic.

Characteristics of a Mahaakaavya

Vishwanatha, has laid down the following in his work on poetics called the Saahitya Darpana. The characteristics or the requisites, he gives is more comprehensive and hence given below. The following are the characteristics of a Mahaakaavya:

1. **Sarga -** A Mahaakaavya should be divided into chapters called सर्ग-s or cantos.

2. **Hero -** The hero should be either a divine personage or Kshatriya or noble descent and possessed of the qualities of the धीरोदात्त Hero. This is when the poem is concerned with the description of the life of a single hero (as in the शिशुपालवधम् or the विक्रमाङ्कदेवचरितम्); if like, Raghuvamsha, it has for its theme, a number of heroes, then they should all be Kshatriya princes sprung from the same race and the pure descent.

3. **Rasa -** The prominent sentiment (Rasa) should be either शृङ्गार वीर or शान्त others being introduced as accessories.

4. **Plot -** The subject-matter should be arranged as in a नाटक with the necessary changes. The plot may be historical or may have, for its subject matter, the glorious deeds of the good and the virtuous.

5. **The four Vargas -** The object of such compositions should be the attainment of the four aims of human pursuit (the four पुरुषार्थ–s like Dharma, Artha, Kama and Moksha), i.e., they should be written in such a way that their study would point out the means of attaining them.

6. **Mangala -**It should open with a verse or verses expressive of a salutation to a deity or a blessing conferred on the readers of a deity or a hinting of the subject matter; These may sometimes be followed by censure of the vile and praise of the good (as in the विक्रमाङ्कदेवचरितम्)

7. **No. of Sargas -** A Mahaakaavya should be divided into Sarga-s not less than eight, which should be neither too long nor too short.

8. **Prosody -** They should be composed in the same metre (छन्दस्) which should change only at the end; sometimes (as a variety), a Sarga may be written in a number of metres.

9. **Synopsis of the future story -** The contents of the next canto should be indicated at the end of the preceding one.

10. **Descriptions -** It should describe, at length, twilight, the rise of the sun and the moon, the night, the evening darkness, the day, morning, noon, hunting, mountains, seasons, forests, oceans, the pangs of union and separation of lovers, sages, heaven, cities, sacrifices, battles, invasions, marriages, advice, the birth of a son etc.

11. **Title -** It should be named after the poet or the plot or the hero or some other significant character.

12. **Subtitles -** Each sarga should be named in accordance with its own contents (e.g. the third canto of Kumarasambhava is named Madanadaaha. (Ed by M.R. Kale).

The Famous Five Mahaakaavya-s

1. Raghuvamsham - Kalidasa

The Raghuvamsha of Kalidasa is one of the Panchamahaakaavya-s. It contains nineteen cantos with 1654 shloka-s. It opens with the benedictions saluting Shiva and Parvathi. (वागर्थाविव संपृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये । जगतः पितरौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ ॥). It describes the lives of the kings of solar dynasty (सूर्यवंश) commencing from Vaivaswatha Manu and ending with Agnivarna covering about twenty nine kings of whom Dilipa, Raghu, Aja, Dasharatha, Sri Rama, Kusha and Athithi are important. Though the title of the poem goes after Raghu, yet the central figure can be deemed as Sri Rama in as much as six to seven cantos are devoted to him. It contains all the characteristics of a Mahakavya. It describes the life of Dilipa, his propitiation of Nandini, the celestial cow Kamadhenu, birth of Raghu, his exploits, when he conquers the quarters by marching against Huns etc., Indumathi's swayamvara, Aja's marriage with her, birth of Dasharatha, death of Indumathi, Aja's lamentation Dasharatha's hunting game in the spring season, its description, the adventures of Rama, the great battle between Rama and Ravana, restoration of Sita to Rama, his consecration, birth of Lava and Kusha- all go to make it a Mahakavya. The author uses the opportunity of the return journey of Rama from Lanka to describe several cities, mountains, rivers etc. Raghu-digwijaya gives us a glimpse into some historical elements embedded in the work. Raghu conquers kings in the south and the north India, advances against the Persians and the Yavanas. He overthrows the Hunas and the Kambhojas and subdues Kamarupa. In canto XVI,

Kusha, Rama's son reigns at Kushavati. In a dream, Ayodhya appears to him in the guise of women whose husband is far away, reproves him with her fallen condition and asks him to return. Kusha obeys and Ayodhya becomes once again glorious. With the text that is available, the work ends with canto XIX with uncertainty about successors of Agnivarna, the most voluptuous king who died a premature death due to licentious life led by him. This tragic end has given rise to the surmise that there were more cantos of Raghuvamsha.

There are about 33 commentaries on Raghuvamsha. Of them, the Sanjeevini vyakhyana of Mallinatha of about 14th century A.D. is very famous. He brings out the greatness of Kalidasa thus-

कालिदासगिरां सारं कालिदासः सरस्वती ।
चतुर्मुखोऽथवा साक्षात्विदुः नान्ये तु मादृशाः ॥

He terms the style of Kalidasa as द्राक्षापाक ।

2. Kumarasambhavam - Kalidasa

This is the first of the two Mahakavyas of Kalidasa. The theme of this work is the triumph of the virtue over the evil. Taraka was a demon who terrorised the Gods. He was destined to die at the hands of the son of Shiva and Parvathi. Shiva, dejected at the death of his wife सती, engaged himself in performing severe penance, Manmatha's attemts to disengage Shiva with his Sammohana arrow but Shiva opened his third eye and burnt him into ashes. Cupid's wife lamented the loss of her husband but she was assured by a body-less voice that after Shiva married Parvathi, Manmatha would get back his life. Shiva went to another region to perform penance. Parvathi performed severe penance, won the love of Shiva and married him. The impatient gods sent Agni who took the form of a pigeon, to the vicinity of Shiva and Parvathi. The result was that the luster of Shiva had to be borne by Agni. When Agni deposited into the river Ganga, she transferred it to the six Krittikas who had gone there to bathe. They placed it out over Sharavana(reeds) when it grew into a child namely Kumara, the War-God. Shiva and Parvathi took the child. Within a span of six days, Kumara attained mastery over the use of arms, led the army of Gods and killed the demon Taraka with his lance, to the joy of the Gods. However, there is a controversy as to whether cantos 9 to17 genuinely belong to Kalidasa as most of the manuscripts contain, the cantos 1 to

8 only. While many scholars like Jacobi, weber, Winternitz, Keith, De etc. consider the first eight cantos genuine, scholars like S.P. Pandith, R.D.Karmarkar, Prof. SuryaKanth, etc. argue that the cantos 9-17 are also of Kalidasa. However, Prof. N.R. Subbanna, who has collected several citations of Kalidasa from various works, asserts that he has pursued a large number of works on poetics and dramaturgy not previously known and that he has not come across a single citation from cantos 9 -17. Hence he concludes that the genuine work of Kalidasa stops with 8th canto. (vide ``Kalidasa citations" by prof. N.R. Subbanna, published in 1973 by M/s Meharchand Lachmandas, Delhi, pp. 235 to 241).

Kumarasambhava conforms to the characteristics of a Mahaakaavya. It has for its theme, the doings of Shiva who is a deity. The Predominant sentiment is शृङ्गार though करुण is introduced as an accessory. It is named after the chief incident viz. birth of Kumara, the subject of the next canto is indicated towards the close of the previous one. For example, wedding of Shiva and Parvathi is indicated at the end of canto VI. The metre changes at the end of each canto. Mountain Himalaya is described in canto I, Season in canto III, and marriage in canto VII. Each canto is named after the most important event described in it. For example, III canto is called Madanadaaha. Thus, the work conforms to the characteristics of a Mahakavya. The descriptive element in Kumarasambhava has made its author a master poet. The matchless beauty of Parvathi has been described thus-

सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन यथाप्रदेशं विनिवेशितेन ।
सा निर्मिता विश्वसृजा प्रयत्नादेकस्थसौन्दर्यदिदृक्षयेव ॥

`` The Creator created her with efforts as though with a desire to see all beauties in a single place by placing all standards of comparison (like the moon, lotus etc), in their appropriate places". Parvathi was like a moving creeper- सञ्चारिणी पल्लविनी लतेव । The consent of Parvathi to marry Shiva has been expressed beautifully when the sages talk to Himavan about her marriage in the following lines:

एवं वादिनि देवर्षौ पार्श्वे पितुरधोमुखी ।
लीलाकमलपत्राणि गणयामास पार्वती ॥

``Even as the celestial sage spoke thus, Parvathi who was standing by the side of her father, counted as it were, the petals of the lotus". There are several general statements like – स्त्रीपुमानित्यनास्थैषा वृत्तं हि महितं

सताम् । ``There is no discrimination like one is a women and another is a man. It is the character that deserves to be honored". ''शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्" The first and the most essential means of achieving Dharma is to have a well-developed body" are to be found in abundance in the work.

The story of Kumarasambhavam is to be found in Ramayana, Mahabharatha, Brahmapurana, Kalikapurana, Shivapurana, Sourapurana, Skandapurana and Matsyapurana. Kalidasa might have drawn the theme of Kumarasambhava from any one of these ancient sources but he has treated the subject most originally. The work has got as many as 37 commentaries. One Sitarama has written on all the 17 cantos, giving the same name " Sanjevini" while Mallinatha has stopped at the 8th canto.

3. Kiratarjuniyam - Bharavi

Bharavi is the illustrious author of this great Mahakavya. His name is mentioned along with that of Kalidasa in the Aihole inscription of Pulikeshin the II dated 634 A.D. His name is cited in Kaashikaavruthi of about 650 A.D. According to Avantisudarikathaa, he was invited by Simhavishnu, the Pallava king of Kanchi who ruled between 575 A.D. and 600 A.D. Durvinita of about 620 A.D. is said to have written a Commentary on the 15 cantos of Kiratarjuniya. Hence, Bharavi may be assigned to about 6th century A.D.

According to Avantisudarikathaa, Bharavi's original name was Damodara and that he was one of the sons of Narayanaswamy of Kaushika gotra. He got the name Bharavi, being a great genius. Dandin, according to this legend, is the great grandson of Bharavi. One more legend eulogises his famous verse सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् । वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः ॥ as having saved a king from committing the mistake of killing his own wife and son.

His Kiratarjuniya is the only work known to us. It is a Mahakavya in 18 cantos based on an incident from the Vanaparva of Mahabharatha. It describes the fight between Arjuna and Shiva and Arjuna's victory in securing the Pashupata weapon from Shiva. A secret envoy sent by Dharmaraja brings the news that Duryodhana is fast gaining popularity by his virtuous deeds. Draupadi taunts

Yudhistira and urges for immediate war. Bhima supports her cause. While Dharmaraja is unwilling to break the vow, Vyasa appears on the scene and advises that Arjuna should seek the divine aid to seek celestial arms. Arjuna is led to Indrakeela, in the Himalayas. This gives an opportunity to the poet to describe the Himalayas, the bathing of the Apsarasas, the sun-set, the raising moon, a brilliant picture of the autumn and a host of other things. The Demon Muka appears as a boar and both Arjuna and Shiva disguised as a Kirata shoot their arrow and kill the boar. Both claim the merit which results in a fierce battle. They also engage in wrestling and when Arjuna is almost subdued, Shiva reveals his true form, Arjuna praises Him and gets the celestial weapon पाशुपतास्त्र.

Encomiums are heaped upon Bharavi. His poem displays a vigor of thought and language. A verse from Saduktikarnamruta says that his words possess a natural grace – प्रकृतिमधुरा भारविगिरः ।

The tradition endows Bharavi with अर्थगौरव (depth of meaning) in ``भारवेरर्थगौरवम्'' | Gangadevi says विमर्दव्यक्तसौरभ्या भारती भारवेः कवेः । ``the words of Bharavi unfold fragrance when perused in depth". The work exhibits the sound knowledge of Bharavi in Science of Polity. General statements like ''हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः", ''सहसा विदधीत न क्रियाम्'' have made the work more charming. Despite these laurels, Bharavi has given himself to the temptation of verbal feats. The XV canto contains Chitrabandhas. One sloka has got all the four lines identical while another gives three senses and still another sloka can be read backwards and forwards unchanged. The following sloka contains only the consonant 'न' with final 'त'

न नोननुन्नो नुन्नोनो नाना नानानना ननु ।
नुन्नोऽनुन्नो ननुन्नेनो नानेना नुन्ननुन्ननुत् ॥

Written to the taste of the scholars of his time, the work requires the help of a commentary to understand it. That is why Mallinatha calls Bharavi's style नारिकेलपाकः।

4. Shishupalavadham : Magha

Combining in him the splendour of similes of Kalidasa, depth of meaning of Bharavi and the grace of words of Dandin, Magha, the author of Shishupalavadha is one of the most popular poets we have ever come across in Sanskrit literature. From the verses that describe

the genealogy of the poet at the end of his Kavya, we learn that Magha was the son of Dattaka and the grandson of Suprabhadeva, minister of a king by name Varmalata. An inscription from Vasantagarh dated 625 A.D. bears the name of Varmalata. Nagananda of SriHarsha of 606 A.D. and 648 A.D. is cited in Shishupalavadha. Vamana of 8th century A.D. Rajashekara of Kavyamimamsa of about 9th century A.D. , Anandavardhana of 9th centuray A.D. mention Magha. Bharavi was the Model of Magha. A traditional verse says that the advent of Magha relegated Bharavi to the background (तावद्भा भारवेर्भाति यावन्माघस्य नोदयः । उदिते तु पुनर्माघे भारवेर्भा रवेरिव ॥) Hence his date could be placed in the latter half of the 7th century A.D.

Shishupalavadha is the only work of Magha that has come down to us. It has got 20 cantos and it is one of the Panchamahakavyas. It is based on an episode in Sabhaparva of Mahabharata. In the Rajasuyayaga performed by Dharmaraja, Krishna is offered the Agrapuja as suggested by Bhisma. Shishupala, the king of Chedi raises bitter protest. A fight ensues and Shishupala is slain by Krishna . A perusal of the work shows that the author uses the first two cantos to exhibit his knowledge in the science of polity. In the V canto, he describes the seasons. Other characteristics like the description of water-sports, twilight, the sun-set, the moon-rise, drinking, joys of love are seen as in Bharavi. In the XIII canto, Krishna enters Indraprastha and the poet, as in Ashwagosha and Kalidasa describes the feelings of women who crowd to see him. Throughout the poem, Magha shows his profound learning. His vocabulary is so rich that a saying goes that after reading nine cantos of Magha, there will be no new word to learn नवसर्गगते माघे नवशब्दो न विद्यते । A particular description has earned Magha the title ``घण्टामाघ" He compares the sun and the moon on both the horizons to the bells suspended from the back of an elephant उदयति विततोर्ध्वरश्मिरज्जावहिमरुचौ हिमधाम्नि याति चास्तम् । वहति गिरिरयं विलम्बिघण्टाद्वयपरितवारणेन्द्रलीलाम् । He had regard for Buddhism as evidenced from his comparison of Hari to Bodhisattva and the allies of Shishupala to hosts of Maara or the Satan of the Buddhist legend. His poetic fancies, homely similes, general statements and high thoughts have made him a great post- Kalidasan epic poet.

5. Naishadhiya-charitam: Sri Harsha

Naishadhiyacharita, also called Naishadhacarita is a Mahakavya in 22 cantos written by SriHarsha, a protege of Jayachandra of Kanouj. From the verses at the end of Naishadhacharita, we learn that SriHarsha was the son of Sri Heera(pandita) and Mamalladevi and that he was honoured by the king Jayantha chandra or Jayachandra of Kanyakubja. (ताम्बूलद्वयमासनं च लभते यः कान्यकुब्जेश्वरात्) Rajashekara who composed Prabandhakosha in 1348 A.D. gives an account of SriHarsha. SriHarsha was favored with Chintamanimantra by a sage and with its help, he attained the summit of learning. He came again to the royal court and was received with honour. SriHarsha must have flourished in the latter half of the 12th century A.D. Besides Naishadha, SriHarsha is said to have written other works like Vijayaprashasti, Navashasankacharita, Arnavavarnanam and Shivabhaktisiddhi.

Naishadhacharita is one of the panchamahakavyas widely read in India. It describes the story of Nala, king of Nishadha, his love for Damayanthi, the princess of Vidharbha, his message through swan, the arrival of Dikpaalas, the marriage after swayamvara and sojourn of the lovers at the royal abode. The extant work contains 22 cantos while tradition carries it further to the length of 60 or 120 cantos. The poem as it is available, stops with the marriage of Nala and Damayanthi and Kali entering the capital of Nala.

SriHarsha was a logician and a philosopher too. His work reflects his many-sided learning. The reader cannot approach the poem with confidence and he has necessarily to resort to a commentary. Hence, the saying ‘‘नैषधं विद्वदौषधम्" – Naishadha is a veritable tonic to scholars. The saying "उदिते नैषधे काव्ये क्व माघः क्व च भारविः’’ shows that SriHarsha has superseded Magha and Bharavi.

****

Scheme of Examination

Unit 1

1. MCQs (To be answered in Samskrutam only) (10 of 10)	10X1=10
2. Essay type questions (2 of 3)	2X8=16
3. Short Notes (1 of 3)	1X5=5
4. Translation and explanation of shlokas (4 of 6)	4X3=12
5. Annotations (4 of 6)	4X3=12

Unit 2

6. Short Notes (2 of 4)	2X5 =10
7. Translation from Samskrutam to Kannada/English	05
8. Comprehension passage in Samskrutam	
(To be answered in Samskrutam only)	10

	80

Internal assessment	20

Total	**100**